T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN ve TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOPLUMSAL HAFIZANIN İNŞASINDA MEDYANIN ROLÜ

GÖKHAN ZOBAR
1188260164

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. AHMET EMRE DAĞTAŞOĞLU

EDİRNE, 2023

Tezin Adı: Toplumsal Hafızanın İnşasında Medyanın Rolü

Hazırlayan: Gökhan ZOBAR

ÖZET

Medya, belli bir üretim sürecinden geçirerek topluma sunduğu içeriklerle her zaman yönlendirici bir konumda olmuştur. Bireyin ve toplumun zihin dünyasında fikirlerin belirmesinde, olgunlaşmasında ve eyleme dönüşmesinde medyanın gücü tartışılamaz bir gerçekliktir. Grup halinde yaşayan insanların ortak düşünce ve görüşlerinin oluşmasında toplumsal hafızanın rolü belirleyicidir. Bu bağlamda toplum üzerinde manipülatif güce sahip olan medya, toplumsal hafızayla direk olarak ilgilidir. Hatırlama ve unutma süreçleriyle meydana gelen hafıza, toplumsal bağlamda şekillenir. Her iki eylemin oluşmasında pek çok faktör etkilidir, kitle iletişim araçları bunları en önemlilerinden biridir. Bu çalışmada tezin bağlamı ve sınırlılıkları göz önüne alınarak toplumsal hafızanın medya aracılığıyla nasıl inşa edildiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hafıza, kitle iletişim araçları, medya, hatırlama, unutma

Name of Thesis: The Role of the Media in the Construction of Collective Memory

Prepared by: Gökhan ZOBAR

ABSTRACT

Media has always been in a guiding position with the content it presents to society by passing it through a certain production process. The power of media in the emergence, maturation, and transformation of ideas into action in the mental world of the individual and society is an indisputable reality. The role of collective memory is decisive in the formation of common thoughts and opinions of people living in groups. In this context, media, which has manipulative power over society, is directly related to collective memory. Memory, which occurs through the processes of remembering and forgetting, is shaped in a social context. Many factors are influential in the formation of both actions, mass media are among the most important of them. In this study, considering the context and limitations of the thesis, the construction of collective memory through media is examined.

Keywords: Collective memory, mass media, media, remembering, forgetting

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iv
GİRİŞ 1
1. BÖLÜM: Genel Çerçevesiyle Toplumsal Hafıza ve Öğeleri 6
1.1. "Toplumsal Hafıza" Kavramının Ortaya Çıkışı 8
1.2. Toplumsal Hafızanın Öğeleri 18
1.2.1. Hatırlama 20
1.2.2. Unutma 23
1.2.3. Anıt Mekanlar 30
1.2.4. Tören, Ritüel, Gelenek 33
1.3. Tarihsel Hafıza ve Kültürel Hafızanın Toplumsal Hafıza ile İlişkisi 35
1.3.1. Tarihsel Hafıza 35
1.3.2. Kültürel Hafıza 38
2. BÖLÜM: Kitle Toplumu ve Kitle İletişim Araçları 42
2.1. Kitle Toplumu 43
2.2. Kitle Kültürü 48
2.3. Kitle İletişim Araçları 52
2.3.1. Gazete 59
2.3.2. Radyo 63
2.3.3. Televizyon 66
2.3.4. Yeni Medya 71
3. BÖLÜM: Medya ve Toplumsal Hafıza İlişkisi 79
3.1. Medya ve Unutma 80
3.2. Medya ve Hatırlama 95
SONUÇ 105
KAYNAKÇA 111

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler alanında son dönemlerde hak ettiği yeri bulan toplumsal hafıza çalışmaları, Türkiye'de de son yıllarda yaygınlaşırken konuyla ilgili üretilen tez, makale ve kitapların sayısı günden güne artmaktadır. Toplumların geçmiş bilgisinin bugünle ilişkilendirilmesinde ve gelecek tasavvurunun oluşturulmasında toplumsal hafızanın önemli bir rolü bulunmaktadır. Toplumsal hafızanın meydana gelmesinde birçok husus etkili olurken, kitlelerin anlam dünyasının oluşmasında doğrudan söz sahibi olan kitle iletişim araçları, hatırlattıkları ve unutturduklarıyla ortak hafızanın inşa sürecinde söz sahibidir.

İktidar ve gücü elinde bulunduranlar, medya kurgusunda üretilen içeriklerle toplumu yönlendirmekte, siyasi, ekonomik ve kültürel manipülasyonlar gerçekleştirmektedir. Üretilen mesajlar kitlelere ulaştırılıp, egemen yapıların amaçları doğrultusunda istenen hedeflere yönelimi sağlanmaktadır. Bu bağlamda medya toplumun istenilen istikamete hareket ettirilmesinde etkili bir güçtür. Bu gücün varlığını hem bir birey olarak hissetmekte hem de lisans eğitimini bu alanda almış ve profesyonel olarak medya sektöründe çalışan biri olarak açık şekilde deneyimlemekteyim. Meslek hayatım boyunca tecrübe ettiğim birçok durumu, bu tez çalışmasında literatür üzerinden aktarmaya çalıştım. Çalışmada, toplumsal hafıza ve medya arasındaki ilişkiyi ele alarak medyanın hafıza oluşturma sürecini tartıştım.

Tez çalışmasının ortaya çıkmasında pek çok değerli ismin katkısı olmuştur. Bu açıdan herkese teşekkür etmek isterim. Tez konumun belirlenmesinden başlayarak tüm çalışmam boyunca değerli bilgileriyle beni yönlendiren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. A. Emre Dağtaşoğlu'na teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimi alma konusunda bana yol gösteren ve akademik anlamda pek çok desteği olan Prof. Dr. Nebi Mediyev'e de değerli destekleri için teşekkür ederim. Yine yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım bölüm hocalarım ve farklı bölümlerdeki hocalarıma teşekkür ederim. Çalışmam boyunca konuyla ilgili tartışmalar yaparak bana yol gösteren Av. Fatih Altun'a da teşekkür etmek isterim. İlk öğretmenim, bana okuldan önce okumayı öğreten ve özellikle eğitim hayatımda her zaman desteğini hissettiğim anneme ayrı bir teşekkür ederim.

Tez çalışmasında en özel teşekkürü eşim Jale Avyüzen Zobar'a yapmak isterim. Yüksek lisans yapmam hususunda beni teşvik eden kıymetli eşim, tez çalışmamla ilgili fikirler sunmuş ve bu çalışmanın tamamlanmasında en büyük destekçim olmuştur. Kıymetli eşim, hayatımın her alanında olduğu gibi tez çalışmam boyunca beni bir an olsun yalnız bırakmamış, bana rehber olmuştur. Onun akademik birikimi ve fikir açan görüşleri, zaman zaman yaşadığım zorlukları aşmamda pusula olmuştur. Bu açıdan kendisine çok teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Toplumsal hafıza[1] kavramı, sosyal bilimlerde son dönemlerin fazlaca tartışılan kavramlarından birisidir. Bu kavram başta Türkçe olmak üzere farklı dillerde, birbiriyle benzer-eş kavramlarla sıkça karşılaştırılmakta ve birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Farklı açılardan ele alınan toplumsal hafıza kavramının, kavramı tartışan tarafların sayısı kadar tanımının olduğunu söylemek mümkündür. Yine yapılan bu tanımların bazılarının birbirleriyle en ufak bir uyuşmasının olmadığı dahi görülmektedir.[2] Tanımlanmasındaki sorunlara rağmen toplumsal hafıza kavramının, temas ettiği birçok meseleyi şemsiyesi altında topladığı tartışılmaz bir gerçektir. Toplumsal hafıza, belli politikalar ve ortaklıklarla yoğurulan toplumlar için kullanılabilir. Ortak geçmiş, düşünce ve ortak gelecek tasavvurunun oluşturulmasında kapsayıcı bir kavramdır. "… toplumsal hafıza, içinde birçok grubu barındıran heterojen bir yapıyı çatı kavram görevi üstlenerek karşılamaktadır."[3] Küçük grupları olduğu kadar, ulus ve devlet gibi büyük grupların ortak hafızasını işaret eden toplumsal hafıza kavramı, bu bağlamda bireyi ve toplumu anlamlandırmada kullanılmaya değer bir kavramdır. Bu çalışma, medya araçlarının birey ve toplumun ortak hafızasını nasıl inşa ettiğini ve bu inşa sürecinin özelliklerini ele almaktadır.

Bireyin ve toplumun hafızası hatırladıkları ve unuttuklarıyla oluşur. Hem hatırlama hem de unutma kendiliğinden olan bir süreç değildir. Bireyin içinde yaşadığı toplum, etkilendiği sosyal çevre, maruz kaldığı ideoloji, dini inancı gibi birçok faktör hatırlama ve unutma süreçlerini etkiler. Günümüzde medya belirtilen tüm hususlarla bağlantılı konumdadır. Birey, uyku dışında günün her saatinde iletişim araçlarının etkisine maruz kalmaktadır. Bu süreç hatırlama ve unutma pratiğini doğrudan etkilemektedir. Hafızaya etki ederek bir olay ya da fikir hatırlattırılabilmekte, tam tersi yapılarak da unutturulabilmektedir. Tez çalışmasında medyanın toplumsal hafızanın

---

[1] Bu çalışmada ele aldığımız toplumsal hafıza kavramı, "kolektif bellek", "toplumsal bellek" ve "kolektif hafıza" gibi kavramlarla aynı anlam kümelerini kapsamaktadır. Yine aynı şekilde toplumsal ve kolektif kavramlarıyla hafıza ve bellek kavramları birbirlerini karşılamaktadır. Çalışmada anlam bütünlüğünün ve devamlılığının korunması amacıyla toplumsal, hafıza ve toplumsal hafıza kavramları kullanılacaktır.

[2] James Wertsch, "Paylaşılan Kolektif Anıları Nasıl Yapılandırırız?", *Zihinde ve Kültürde Bellek,* Ed. Boyer, P. ve Wertsch, Çev. Yonca Aşçı Dalar, İstanbul 2015, s. 150.

[3] Faruk Karaarslan, *Toplumsal Hafıza Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, İstanbul 2019, s. 61.

inşasındaki rolü irdelenmiştir. Medyanın gelişim sürecini ele aldığımızda özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından medya araçlarının geniş çapta yaygınlaşmaya başladığını görmekteyiz. Bu araçların yaygınlığının artmasına paralel olarak toplum üzerindeki tahakkümü de artmıştır. Toplumun her anlamda manipüle edilmesine aracılık eden medya, toplumsal hafızanın şekillenmesinde etkili bir güce sahiptir.

İletişimde olma durumu insana ait en önemli özelliklerden birisidir. Günümüz dünyasında iletişimin önemi ve gücü günden güne yadsınamaz derecede artmaktadır. Sözün, yazının ve matbaanın icadının ardından elektronik devrim ve son olarak içinde bulunduğumuz dijital iletişim ortamı, insanlık tarihinde önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur.[4] Kitle iletişim araçlarının gelişmesinin ve günümüzde dev bir endüstri haline gelmesinin en temelinde Avrupa'da matbaanın icadı yatmaktadır. Her ne kadar Çin ve Japonya'da matbaanın ilkel versiyonları kullanılmış olsa da Gutenberg'in baskı makinesi yaygınlık ve yarattığı etki bakımından çok daha güçlüdür. 15. yüzyılla birlikte çok hızlı bir şekilde Avrupa'da yayılan matbaa sayesinde basılı eserlerin sayısı yıllar içinde katlanmıştır.[5] Rönesans ve Reform hareketleriyle kabuk değiştiren Avrupa, Sanayi Devrimi'yle birlikte dünyada yeni bir dönemin başlamasına aracılık etmiştir. Üretim ve onun beraberinde tüketim yapısının kökten değişimi, ekonomik, sosyal ve siyasal işleyişin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Endüstriyel üretimin yaygınlaşmasıyla toplumsal yaşam değişmiş, insanların çalışma modelleri farklılaşmıştır. İnsan gücünün yerine makine gücü gelmiş, toplumlar o güne kadar yaşamadığı bir sürecin parçası olmuştur. Bu süreç toplumsal yapının yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Artık insanlar kitleler halinde yaşamaya ve hayatı bir topluluk bağlamında anlamlandırmaya başlamıştır. Kitlelerin atomize bir şekilde yaşamasını sağlamak için ise kitle iletişim araçları kullanılagelmiştir. Kitle iletişim araçları, salt olarak iletişim kurma işlevini haiz değildir. Bununla birlikte kitleler arası iletişimin niteliğini de belirleyen medya erkleri, söz konusu kitleler üzerinde iktidar alanını düzenlemektedir. Çalışmada medyanın

---

[4] Simge Deniz Demirel, *Eleştirel Ekonomi Politik Kuramı Işığında Dijital Medya ile Değişen Gazetecilik Pratikleri: Dijital ve Basılı Gazeteler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2015, s. 87.

[5] Merve Çetin Dağdelen, "Kitle İletişim Araçlarının Tarihsel Gelişimi", Ed. Arslan, D. A, Arslan, G. *İletişim Sosyolojisi Medya-İletişim-Toplum*, Çanakkale 2018, s. 38-39.

birey ve toplum üzerindeki yansıması ele alınmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İktidar ve toplumsal dinamikleri yönlendiren büyük şirketler, kitle iletişim araçları üzerinden açık ya da örtük şekilde propagandalarını yürütürler. Haber akışı ve iletişimi sağlayan medya, toplumun dikkatini istediği yöne çekmekte ve kitleleri istenen yöne kanalize edebilmektedir. Gazeteler, manşetlerinde büyük puntolar kullanarak verdiği haberlerle bu dikkat çekme işini gerçekleştirirken televizyon kanalları da ana haber yayınlarında sundukları ilk ve geniş haberlerle söz konusu vurguyu yapar. Bu dikkat çekme, medya kuruluşunun taraf olduğu hâkim görüşün vermek istediği mesaja göre değişkenlik gösterir.[6] Toplumun yönünü belirli noktalara çeken medya, ortak düşünce ve görüşlerin oluşmasında etkili olur. Ortak anılar ve deneyimler medyanın aracılık ettiği toplumsal zihin dünyasında kendini bulur.

Medya içerikleri izleyicinin algısını etkiler. Örneğin medya, tarihi bir olayın bugünün bakış açısıyla yeniden temsil edilmesini ve tartışılmasını sağlayarak, gündeme getirdiği olay karşısında toplumun görme biçimine yön verir. Hangi olayın gündeme getirilip tartışılacağını ya da hangi olayın gündemden düşürüleceğini büyük oranda belirleyen medya görme biçimini de şekillendirmiş olmaktadır. Medyanın kamuoyundaki gelişmelere, tarihsel değer atfedilen meselelere, siyasi ve ideolojik konumlara paralel olarak tartışılmasını istediği bir olay ya da gelişme, medyanın hatırlatma isteği olarak okunabilir. Bunun yanı sıra toplumsal alandaki hâkim ideolojik düşüncenin ve iktidar ilişkilerinin etkili olan gücüyle bir başka meselenin toplumun zihninden kaldırılmaya yönelik girişimleri de medyanın unutturma isteği olarak yorumlanabilir. Bu sebeple medya ve toplumsal hafıza arasındaki ilişkiyi, tıpkı bir hamur gibi istenildiği kıvama sokulabilen bir malzeme ile bu malzemeyi şekillendiren kalıba benzetmek mümkündür. Ortak anlam dünyasının sağlayacağı bir toplumsal hafıza daha tercih edilebilir özelliktedir. Çünkü bu yolla toplumsal hafızanın kuşaklararası aktarımı mümkündür. Bu nedenle özetle "toplumun olayları nasıl

[6] Brian Groombridge, *Televizyon ve İnsanlar,* Çev. İbrahim Şener, İstanbul 1995, s. 108.

görmesini istediği veya yeni nesillere nasıl aktardığı kolektif belleğin inşası bağlamında dikkate değerdir."[7] Medya bu ilişkide başat bir konumdadır.

Bu tez çalışmasında daha çok literatür taramasıyla birlikte toplumsal hafıza ve medya konuları üzerine yazılmış teorik analizler incelenmiş, söz konusu konularla ilgili yazarlara ait yerli ve yabancı eserler ele alınmıştır. Çalışmanın yöntemi kuramsal ve derinlemesine analize dayalıdır. Bu bağlamda, toplumsal hafıza ve medya konuları tezin sınırlılıkları da göz önüne alınarak irdelenmiş, alandaki önemli düşünürler ve yine bu alana etki eden yazarların kitapları, konuyla ilgili makaleler ve bağlantılı olan tezler incelenmiştir.

Tez çalışmasındaki amacım medyanın toplumsal hafızanın oluşmasında nasıl bir rolü olduğunu tartışmaktır. Toplumsal hafızanın oluşmasında zaman, mekan ve tarihsel süreçlerle birlikte medya başat bir roldedir. Bu tez çalışmasının kapsamı ve sınırlılıkları gereği bahsedilen diğer etki faktörleri görece daha dar bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın ana ekseni, medyanın hatırlama ve unutma pratiklerini hangi biçimde düzenlediği ve toplumsal hafızayı nasıl inşa ettiğidir.

Bu çalışmada temel olarak varılan sonuç, toplumun medyanın tahakkümü altında olduğu ve egemen güçlerin medyayı kullanarak kitleleri yönlendirdiğidir. Toplum üzerinde medya aracılığıyla güç kuran iktidar yapıları, kamuoyunun ortak görüş ve fikirleri üzerinde doğrudan söz sahibi konumundadır. Gelişen teknolojiyle birlikte medya araçları artık her yerdedir. Bireyi ve toplumu kuşatan medya, tüm düşünce pratiklerini belirlemeye çalışmaktadır. Medya bu gücüyle toplumun ortaklıklarına müdahale etme ve yönlendirme gücüne mahirdir. Bu anlamda toplumsal hafızanın inşasında medyanın etkin bir rolü bulunmaktadır. Hatırlama ve unutma pratiklerinin belirlenmesinde medya içerikleri işlevsel olarak kullanılmaktadır. Çalışmada medyanın toplumsal hafıza üzerindeki belirleyici konumu ele alınmış, medya ve toplumsal hafıza arasındaki sıkı bağla ilgili verilen örnekler incelenerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

---

[7] Levent Doyuran, *Tarih İçerikli Televizyon Dizileri ve Belgeselleri Üzerinden Kolektif Belleğin İnşası*, İstanbul 2018, s. 83.

Toplumsal hafızanın oluşmasında medyanın etkin rolünü ele alan tez çalışması üç ana bölüm altında hazırlanmıştır. Tezin ilk bölümünde Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'ın çerçevesini çizerek sosyal bilimler alanına kazandırdığı toplumsal hafıza kavramı detaylı olarak incelenmiştir. Geçmişle bugünü ilişkilendiren ve gelecek tahayyülü oluşturmada etkin bir rolü olan bu kavram, farklı yönleriyle ele alınmış, hangi koşullar altında şekillendiği irdelenmiştir. Yine toplumsal hafızayla benzer yönleri olan kültürel hafıza ve tarihsel hafıza kavramları da çalışmanın ilk bölümünde açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak kitle toplumu ve kitle kültürü üzerinde durulmuştur. Kitle iletişim araçlarını içinden çıkaran anlayışın nasıl şekillendiği anlatılmış, kitle toplumundaki bireyin konumu irdelenmiştir. Kitle toplumunda birey, medya araçlarının etkisi altındadır. Birey, bu ortamda kendi özgür düşüncesini ortaya koymakta zorluk çekmekte, dışarıdan yapılan yönlendirmelerle hayatını sürdürmektedir. Çalışmada gazete, radyo, televizyon ve yeni medyanın ortaya çıkış sürecinin yanı sıra bu araçların birey ve toplum üzerindeki yönlendirici rolü örneklerle analiz edilerek açıklanmıştır.

Tez çalışmasının üçüncü ve son bölümünde ise, medyanın toplumsal hafıza üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Yeni medyadaki kısmi özgürlük alanları ve geleneksel medyadaki bazı yapılar haricinde medya genel olarak egemen güçlerin güdümündedir. Bu anlamda medyaya hükmetme gücünü elinde bulunduran yapılar kamuoyunu tahakkümleri altında tutmaktadır. Medya şirketleri, olayları kendi süzgeçlerinden geçirerek sunulmak istenen hale getirmede başarılıdır. İletişimini yoğun olarak dev medya endüstrileri aracılığıyla sağlayan toplumlar, medyayı kontrol eden yapıların bakış açısıyla düşünür ve hayatı anlamlandırır. Bu bağlamda medya toplumun hafızasına müdahale eden bir konumdadır. Medyanın sunduğu tüm içerikler hatırlama ve unutma pratikleri üzerinde etkilidir. Çalışmanın üçüncü bölümünde medyanın hatırlama ve unutma üzerindeki gücü ele alınmış, bu etkiyi yaparken hangi pratiklerin kullanıldığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: Genel Çerçevesiyle Toplumsal Hafıza ve Öğeleri

Toplumsal hafıza, geçmişle bugünü ilişkilendirmede ve bu ilişkiden yola çıkarak gelecek tasavvuru oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Bireyin ve toplumun şekillenmesinde rol oynayan, ortak düşünceyi, geçmişi ve geleceği kurmada çimento görevi gören "toplumsal hafıza" kavramı, 2. Dünya Savaşı'nın ardından başta sosyal bilimler olmak üzere birçok disiplinin ilgisini çekmiş, araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Toplumların hatırlama ve unutma pratikleri üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar toplumsal hafıza kavramına popülerlik kazandırmıştır. Birlikte deneyimlenen olaylar ortak bir geçmişi şekillendirir ve bu yaşananlar ortak bir hafızayla gelecek haritası oluşturur. Geçmişle gelecek arasında adeta bir köprü vazifesi gören toplumsal hafıza hem bireyin varoluşunda hem de toplumsal yapıların inşasında büyük önem taşımaktadır. 1920'li yıllarda ilk olarak Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılan bu kavram özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra başta sosyologlar olmak üzere, farklı disiplinlerin çalışmalarında yoğun şekilde yer almaya başlamış multidisipliner bir kavram özelliği taşımaktadır. Henri Bergson ve Emile Durkheim'ın öğrencisi olan Halbwachs, toplumsal hafıza kavramını sosyal bir olgu olarak ele alarak, hafızanın sosyal koşullar altında şekillendiğini savunmuştur. Halbwachs'a göre anılar, toplumsal bir özellik taşır. Birey, tek başına gerçekleştirdiği bir eylem ya da tek başına katıldığı bir olayı, başkaları aracılığıyla hatırlar. Eylemler veya yaşanan durumlar bireysel olarak gerçekleştirilse dahi hatırlanış biçimleri toplumsal bağlamda meydana gelir. "Çünkü aslında yalnız değilizdir. Diğerlerinin bedenen orada bulunmaları gerekmez; daima bizimle beraber, bizim içimizde farklı bir grup insan taşırız."[8]

Bu çalışmanın da temellerini oluşturan eserlerden olan Halbwachs'ın *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* kitabı ve *Kolektif Bellek* isimli kitapları, yayımlanmasının üzerinden yıllar geçtikten sonra sosyal bilimler alanında büyük bir değer görmeye başlamıştır. Fransız filozof ve tarihçi Paul Ricoeur'e göre, hafıza kavramını doğrudan toplumla ilişkilendiren Halbwachs, cüretkâr bir felsefi karar almıştır.[9] Toplumsal

[8] Maurice Halbwachs, *Kolektif Bellek*, Çev. Zuhal Karagöz, İstanbul 2018, s. 30.
[9] Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 139.

hafıza kavramının günümüzde bu denli kullanılır olmasının ve çalışmalara konu edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, şüphesiz geçen yüz yılda büyük toplumsal sonuçlar doğuran iki acımasız dünya savaşıyla birlikte ciddi toplumsal değişimler yaşanmasıdır. Bu büyük olayların yanı sıra toplumsal hafıza kavramının ön plana çıkmasındaki en temel sebeplerden biri de İngiliz Antropolog Paul Connerton'a göre, modernitenin birey ve toplum üzerindeki unutkanlık etkisidir.[10]

Toplumsal hafıza kavramı bir ulusun ya da bir inanç sisteminin hafızasını işaret edebileceği gibi aynı coğrafi bölgede yaşayan toplulukların ya da bir kentte hatta o kentin içinde aynı değer ve düşünce yargılarını taşıyan küçük grupların hafızasını anlatmak için kullanılabilir.[11] Bir grup içindeki insanların karşılıklı olarak birlikte gerçekleştirdikleri eylemler ve yaşanmışlıklar her bireyin hafızasına farklı şekilde işlenir. Çeşitli zamanlarda yaşanan değişik olaylar**,** grup içindeki bireylerin hafızalarında değişik biçimlerde yer eder. Yaşanan olayların bıraktığı izler ve geçmişin paylaşımı toplumsal hafızanın oluşmasına zemin hazırlar.[12] Toplumsal hafıza, bireyin ve toplumun yaşamının yönüne etki ederken toplumsal kimliğin yapısına da katkı sağlar. Hafızanın ve kimliğin oluşumu belli müzakere süreçlerini kapsadığından dolayı hafıza ve kimlik oluşumu karşılıklı bir etkileşim içinde olur.[13]

Toplumsal hafıza hem bireyin varoluşunda hem de toplumsal yapıların inşasında büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan toplumsal hafızanın ne gibi özellikler taşıdığının, nasıl şekillendiğinin, kimlik oluşumunda ne gibi etkileri olduğunun ve kültür dünyasına ne türden etkiler yaptığının tespit edilmesi önemlidir. Bu çalışmada ilk olarak toplumsal hafıza kavramının çerçevesi**,** öğeleri ve hatırlama ve unutma pratikleriyle birlikte söz konusu kavramın etkileşim içinde olduğu "tarihsel" ve "kültürel" hafıza kavramları ele alınıp birbirleriyle olan bağları ve farklıları ortaya konacaktır. Toplumsal hafıza çerçevesinde yapılacak olan literatür çalışması ve bu

[10] Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 11.
[11] Karaarslan, 2019: 22.
[12] Gökçen Başaran İnce, "Medya ve Toplumsal Hafıza", *Kültür ve İletişim Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2010, s. 11.
[13] Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*, İstanbul 2013, s. 74.

bağlamda ortaya konulacak analizler, daha çok bu kavramın sosyal boyutu ele alınarak gerçekleştirilecektir.

1.1. "Toplumsal Hafıza" Kavramının Ortaya Çıkışı

Günlük hayatta sıkça karşılaşılan toplumsal hafıza kavramı, ırkçılık, savaş, siyasi kriz ve benzeri toplumsal olaylarda başta politikacılar ve düşünürler olmak üzere birçok kimse tarafından kullanılmaktadır. Temas ettiği konular bakımından çok geniş bir yelpazede anlam bulan bu kavramı sosyal bilimler alanına kazandıran Halbwachs, Bergson ve Durkheim gibi iki önemli düşünürün öğrencisi olma şansını yakalamıştır. Halbwachs, ilk dönemlerinde Bergson'un sübjektif bir anlayışla ele aldığı hafıza düşüncesinden etkilenmiştir. İleriki dönemlerinde ise Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramına yönelen Halbwachs, hafızanın sosyal boyutlarına temas etmiştir. Halbwachs, iki düşünürden elde ettiği bilgileri kendi görüşleriyle harmanlayarak, hafızayı sosyal bir olgu olarak yorumlamış ve çalışmalarını her zaman bu bağlamda şekillendirmiştir. Halbwachs'ın toplumsal hafızayla ilgili çalışmaları, 1925 yılında yayımlanan *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* ve ölümünden sonra yayımlanan *Kolektif Hafıza* adlı eserleridir. Toplumsal hafıza kavramını ortaya atan ve bu kavramla birçok düşünürün çalışmalarına ilham olan ve yön veren Halbwachs, ne acıdır ki toplumların hafızasında, üzerinden yıllar geçmesine rağmen acısı hala taze olan II. Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından 1944 yılında esir alınmış, Buchenwald toplama kampında hayatını kaybetmiştir.[14]

Halbwachs'ın hafıza kavramının temellerini oluşturan Bergson, hayatı özgürlük temelinde açıklar. Varlık sürekli olarak özgürleşme girişimleriyle şekillenmektedir. Varlığı maddeyle değil, süre, hafıza ve bilinçle açıklayan Bergson'a göre, hafıza süre ile özdeştir.[15] Hafıza, elde edilen bilgi ve deneyimlerin depolandığı, ihtiyaç duyulduğunda gerekli bilgilerin kullanıldığı yerdir. Bergson, bilincin, geçmişin ani bir kısmını ve geleceğin daha ileriye yakın bir kısmındaki hareketin zamanını aydınlattığını söyler. Burada bilinç, hafızaya yardımda bulunarak, anıların

[14] Jan Assmann, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul 2018, s. 43.
[15] Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, Çev. Işık Ergüden, Ankara 2007, s. 134.

hatırlanması ve karanlık noktaların aydınlanmasına katkı sağlar. Bilinç, hafıza sayesinde işlevselliğini koruyarak, hafızanın canlılığına zemin hazırlar.[16] Bilinçli olma halini adeta güçlü ve dolu bir hafızayla eş gören Bergson'a göre, hafıza ve bilinç, birbirini tamamlar. Bergson, hafızanın devamlılığını sağlaması için hatıralara ihtiyaç duyduğunu ve hatıralar olmadığı takdirde geçmişle bağlantının olmayacağını söyler. Geçmişin gelecekle bağını kuran hatıralar, bilincin bundan faydalanmasını sağlar. Hafızada yer eden hatıralar geçmişi aydınlatıp, şimdi ve gelecek için zemin oluşturur.[17]

Bergson, sürenin varlıklar üzerindeki etkisini ele alarak, bu sürecin anlaşılmadan varlığın açıklanamayacağını belirtmiştir. Bergson'un düşüncesinde hafıza-süre, bilinç ve evrim benzer kapsamda anlamlandırılır. Bergson, hafızayı yapısı ve içeriği bakımında iki şekilde ele almıştır. Birincisi devamlı tekrarlardan oluşan hayatın akışı içinde süregelen bir işleyişte şekillenir, ikincisi ise anıların imgeleriyle bağlantılı olan "salt bellek"tir. Bu anlamda hatıralar önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bilgiyi sağlayan yetinin hayattan ayrılması imkansızdır. "Salt bellek" bu yaşam bağlantısı içinde değerlendirilmelidir.[18] Bergson'un hafızayla ilgili "geçmişimizin bütünlüğüyle birlikte, olası en büyük kısmını mevcut eylemin içine yerleştirmek için ileri doğru bir harekete yol açar"[19] tanımlamasında bulunduğunu belirten Halbwachs, hafızanın daraldıkça anıların daha ortalama, genleştikçe daha kişisel bir hale büründüğünü söyler. Halbwachs'a göre, insan bilinci bir durumla ilgili eyleme doğru harekete geçtiğinde hareketin yönüne göre, yapılan eyleme benzer geçmiş anılarla ilişki kurar. Hafızanın genleşmesi bununla ilgilidir ve Halbwachs, bir anının yerine konması için bu genleşmeye ihtiyaç olduğunu vurgular.[20] Yine Halbwachs'a göre, hafızada yerini almış bir anıyı ararken, bu anıya komşu başka anılarla karşılaşılması ve hatırlanmaya çalışılan anının söz konusu benzer anılara göre konumlanması sürpriz olmaz.[21]

---

[16] Henri Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev. M. Şekip Tunç, İstanbul 1997, s. 168-181.
[17] Ayşe Eroğlu, "Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, 2012, s. 88.
[18] Ceyhun Akın Cengiz, "Bergson Felsefesinde Bilinç, Süre, Madde ve Evrim İlişkisi Bağlamında Hayat", Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, 2017, s. 94-96.
[19] Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, Çev. Büşra Uçar, Ankara 2019, s. 160.
[20] Halbwachs, 2019: 160.
[21] Halbwachs, 2019: 183.

Halbwachs'ın toplumsal hafıza kuramının oluşmasında Bergson kadar, hocası Durkheim'ın da etkisi vardır. Durkheim'ın toplum anlayışından etkilenen Halbwachs, bunu teorisyeni olduğu toplumsal hafıza kuramında farklı yönleriyle ele almıştır. Durkheim, toplumun bir akla sahip olduğunu anlatırken, Halbwachs da aynı şekilde toplumun önemini vurgulayarak aklın, toplumsal varoluşun gerçekleştirdiği ve sürekli olarak canlı tuttuğu beşeri biçimin bir sonucu olduğunu söyler. Durkheim'a göre, birey toplumsal olgular ışığında şekillenir. İnsana ilişkin her şeyin temelinin toplum olduğunu belirten Durkheim, bireyin kendini toplumdan soyutlamasının ve toplumsallıktan uzak olmasının imkânsız olduğunu savunur. Birey, genel bilgi ve doğruları toplumun içinde yaşayarak elde eder. Elde ettiği bu veriler bireyin hayata bakışına yön verir. Birey, toplumdan etkilenerek yaşar. Toplumun bir parçası olarak hayatını devam ettiren birey, ödev ve sorumluluklarını genellikle farkında dahi olmadan toplumun çizdiği doğrultuda gerçekleştirir. Durkheim'a göre, toplumun içinde şekillenen birey, kendisine yönelik ödevlerin ayrıntılarını bilemez, onlar hakkında bilgilenmek için yasa ve yetkin yorumculara başvurur. "Benzer şekilde, bir dindar kendi dinsel yaşantısındaki inançları ve pratikleri doğduğu zaman hazır olarak bulur; bunların o dindar kişiden önce var olmasının nedeni onun dışında var olmalarıdır."[22] İngiliz Sosyolog Alan Swingewood, Durkheim'ın toplumsal olguları dışa vurmuş halleriyle bireyin eylemleri üzerinde tahakküm kuran ve bu eylemlere yön veren yapılar olarak tanımladığını belirtir. Toplumsal olgular, bireyin bilincinden ve yaşamı içinde ortaya koyduğu eylem ve davranışlardan bağımsız basit birer nesne değildir. "Toplumsal bir olgu, sıradan algı için gizli olan bir düzenle, yani yapıyla karakterize edilen kolektif bir varlıktır."[23] Durkheim'a göre, toplumu bir arada tutan kurallar sadece hayatın akışında yaşanagelen birer davranma şekli değildir. Bunlar, bireylerin gönlünce hareket etmelerine karşı meydana gelmiş, zorunlu davranış şekilleridir. Durkheim, bireyleri yönlendiren kuralların maddi ve manevi bir üstünlükle hayata geçirilmesinin kurulu bir toplumla mümkün olacağını söyler. "… çünkü bireysel kişiliklerin üzerinde var olabilecek tek manevi kişilik, bireylerin

[22] Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev. Özcan Doğan, Ankara 2016, s. 32-33.
[23] Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Bir Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2014, s. 105-106.

tümünün oluşturduğu manevi kişiliktir."[24] Toplumsallığın bireyleri güçlendirdiğini belirten Durkheim'a göre, toplumsal dayanışma etkisini hissettirdiği yerlerde insanları birbirine yaklaştırır ve bağları sıkılaştırır. Toplum bu bağlamda bireylerin bütününden daha büyük bir yapıyı anlatır. Bireylerin oluşturduğu toplum, matematikteki gibi ikiyle ikinin toplamında elde edilen dört gibi değildir. Toplumsallık beraberindeki farklı dinamikleri de getirmektedir. Toplumun içindeki birliktelik ve dayanışma ne kadar güçlü olursa, oluşan gruplar değişik ilişki ağlarına girerek gelişim sağlayabilir. Toplumsal yaşamın güçlü olduğu yerlerde de kurallar ve örgütlenmeler görülür ki bu durumda hukuk önemli rol oynar.[25]

Toplumsallaşmayı ön plana çıkaran Durkheim, iki türlü dayanışma olduğunu savunur. *Mekanik Dayanışma* ve *Organik Dayanışma* kavramlarını ortaya atan Durkheim'a göre, Mekanik Dayanışma, iş bölümü düzeyi düşük olan geleneksel kültürlerde görülür. Bu yapıda toplumu oluşturan parçaların çoğu benzer iş kollarında yer alır. Farklılıklardan ziyade benzerlikler hakimdir. Toplumsal bütünlük ortak inanç ve değer yargıları üzerinden şekillenir. Organik Dayanışma'da ise iş bölümü anlayışı gelişmiştir, bireyler toplum içinde farklı roller elde eder. İnanç ve değer yargılarından çok ekonomik bağlılık burada daha birleştirici unsurdur. Mekanik ve Organik Dayanışma bağlamında *kolektif bilinç* kavramını kullanan Durkheim, kolektif bilincin ortak istek ve heyecanları temsil ettiğini belirtir. Durkheim, benzerliklerin hâkim olduğu mekanik dayanışmada kolektif bilincin yüksek olduğunu söyler. Bu bağlamda bireysellik neredeyse sıfırdır. Organik dayanışmanın olduğu yerde ise kolektif bilincin rolü bireyselliğin artmasına paralel şekilde azalır. Kolektif bilincin etkisi burada az olsa da yüksek düzeydeki iş bölümü anlayışı, bu eksikliğin yerini alır.[26]

İnsanın iki tür bilince sahip olduğunu söyleyen Durkheim, ilkinin sadece kişisel durumları kapsayan bireyin karakteristik özelliklerini içeren yapıdan oluştuğunu ve bireysel kimliği yansıttığını belirtir. İkincisi ise toplumun varlığına zemin hazırlayan kolektif tipi temsil eden bilinç türüdür. Birey davranışlarını belirlerken, kişisel yönelimleri dışında toplumsal amaçlar doğrultusunda kolektif bilincini kullanır. Ortak

[24] Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul 2014, s. 25.
[25] Durkheim, 2014: 91-92.
[26] Alex Callinicos, *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul 2015, s. 199-201.

bilinç duygusu, toplumsal dayanışma olgusunu artırır. Bu bilinçle yaşamını sürdüren birey, toplumsallığın nimetlerinden faydalanarak hayatını daha iyi koşullarda sürdürür. "Ortak bilinç ne kadar değişik ilişkilerde etkisini gösterirse, bireyi topluma bağlayan o kadar çok sayıda bağ yaratmış olur, sonuç olarak toplumsal uyum da daha tam olarak bu nedenden kaynaklanır ve onun damgasını taşır.[27] Kolektif bilincin bireye bağımlı olmadığını belirten *dışsallık* ve bireye kendisini zorla kabul ettirmesi niteliğine atıf yapan *baskı* özelliği bu bilinç türünün iki temel yapısını tanımlar. Bu özellikler, bireyin toplumsallaşma aşmasında içselleştirilmekte ve bu bağlamda bireyin gerçekleştirdiği her türlü davranışın arkasında toplumsallığın varlığına olanak tanımaktadır.[28] Hocası Durkheim gibi hafızayı sosyal bir olgu olarak işleyen ve toplumsal çerçevede şekillendiğini anlatan Halbwachs, geçmişten bugüne taşınan hatıraların, bireyin parçası olduğu grupların toplumsal yönleriyle yeniden bir üretim ağında harmanlandığını söyler. Toplum, bu bağlamda geçmişin, bugün ve gelecekteki şekline yön verir. Toplumsal çerçevenin sınırları hatırlama ve unutma pratiklerinin oluşmasında etkin bir roldedir.[29]

Tarihçi François Hartog'un ifadesiyle "Hafıza çalışmalarının modern babası olan" Halbwachs, hafızayı biyolojik ve nörolojik olarak ele almamıştır. Halbwachs, hafızayla ilgili çalışmalarında her zaman sosyal koşulları göz önüne alarak, hafızayı sosyal bir olgu olarak yorumlamıştır.[30] Halbwachs'a göre hafıza, her zaman bireye aittir ancak toplumsal etkilerin bağlamında belirlenir ve bireyin zihninde yer eder. Hiçbir hafızanın, geçmişi olduğu gibi koruyamayacağını belirten Halbwachs'a göre bireyin hafızası, etkileşim içinde olduğu gruplar dahilinde şekillenir ve ortak hafızanın içine sokabildiği şeyleri hatırlar. Halbwachs, her hafızanın toplumsal etkileşimle bir grubun ortak deneyimleriyle şekillendiğini vurgular.[31] Bireylerin hatıralarını toplumsal hafızanın çerçevelerinden yardım sayesinde gün yüzüne çıkardığını belirten Halbwachs'a göre, gruplar bu özellik sayesinde deyim yerindeyse sürekli bir geçmiş üretme yetisine sahip olur.[32] Hafızanın oluşması ve korunması için *sosyal çerçeveyi*

[27] Durkheim, 2014: 141.
[28] Karaarslan, 2019: 37.
[29] Halbwachs, 2019: 149.
[30] Karaarslan, 2019: 65.
[31] Halbwachs, 2018: 60-64.
[32] Halbwachs, 2019: 358.

şart koyan Halbwachs, sosyal çerçevenin geçmişteki anıları hatırlamak için vazgeçilmez bir yapı olduğunu belirtir. Hatırlama bireyi sarmalayan sosyal yapı içinde tezahür eder. "Eğer bir olayı hatırlıyorsak, bunun sebebi, etrafımızdakilerin onunla alakadar olduğunu hissetmiş olmamız."[33] Assmann'a göre, hafıza, insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur. Toplumlara ait bir hafıza yoktur ancak toplumlar hafıza üzerindeki etkisiyle üyelerinin hafızalarına yön verir. Bu bağlamda hafıza, bireye ait olsa da sosyal çerçeve üzerinde oluşur.[34] Hafızanın oluşturulması ve korunmasında toplumsal çerçeveyi vazgeçilmez gören Halbwachs, toplumsal hafızayı ise şu şekilde tanımlar: "Grup kimlikleri tarafından yapılandırılmış olan belleğin, bireylerin çocuklukları, komşuluk ve ortak ilişkileri, ortak politik veya ticari yaşamları, yani muhtemel belli kesişme noktaları olan kişilerin oluşturdukları bir bellek türüdür."[35]

Halbwachs'a göre, bireysel ve toplumsal hafıza, çoğu zaman birbirine karışır. Birey, hatırladıkları ve unuttuklarıyla çoğu zaman iki farklı hafızayla karşı karşıya kalır. Birey bazen hatıralarını kendi dünyasında şekillendirir ve bireysel anlamda verdiği zihinsel çabalarla yönünü bulur. Diğer taraftan bireyin bazı hatıraları kimi zaman aidiyet hissettiği grubun ortak çıkarımları doğrultusunda belirir. Sınırları kimi zaman birbirine yaklaşan kimi zaman ise uzaklaşan "bireysel bellek" ve "kolektif bellek" tanımlarını yapan Halbwachs, bu ayrımla ilgili şu çözümlemede bulunmuştur:

> Özellikle bireysel bellek, bu hatıralardan bazılarını doğrulamak, belirginleştirmek ve hatta boşluklarından bazılarını doldurmak üzere kolektif bellekten destek alır; onun içinde kendisine bir yer bulur ve bir süre için onunla birleşir. Ne var ki, kendisine kalan bu tortuyu tedricen özümsemek suretiyle kendi istikametinde ilerlemekten de vazgeçmez. Kolektif bellek ise bireysel bellekleri kapsar fakat onlarla karışmaz. Kendi yasalarını izleyerek evrilir. Bazı bireysel hatıralar ona dahil oluyorlarsa bile, artık şahsi bir bilinç içermeyecek şekilde bir bütünlüğe dönüşürler.[36]

Halbwachs'a göre "bireysel bellek" tam manasıyla dış etkenler karşısında kapalı durumda değildir. Birey, kendi deneyimleri sonucu elde ettiği hatıralarını

[33] Halbwachs, 2018: 76.
[34] Assmann, 2018: 44.
[35] Halbwachs, 2018: 71.
[36] Halbwachs, 2018: 63-64.

anlatmak istediğinde başkalarının hatıralarını kullanabilir. Çünkü varlığını küçük ya da büyük bir grup içinde kanıtlayan ve yaşamını bu bağlamda sürdüren insan, toplumdan ve onun oluşturduğu zeminden uzaklaşamaz. Bireylerin hatırlarken kendisi dışında belirlenmiş referans noktalarına yöneldiğini belirten Halbwachs'a göre "bireysel bellek", aidiyet hissettiği ve parçası olduğu sosyal ortamdan ödünç aldığı görüş ve sözcüklerle işler. Birey kendisinin direk deneyimlemediği veya görmediği olayların tanıklıklarını mensubu olduğu, bulunduğu ulusun toplumsal hatıralarından öğrenebilir. Bu anlamda hafızanın sosyal boyutu açıkça ortaya çıkmaktadır.[37] Hayat bir süreklilik döngüsü içinde ilerlemektedir. Yaşamın sürekliliği içinde kendi yönünü tayin eden birey, hafızasını gündelik yaşamında şekillendirir. Toplumsal hafızanın zemininin *gündelik hayat* içinde yönünü bulduğunu belirten Karaarslan'a göre, gündelik yaşam hiçbir zaman durağan değildir. Toplumsal hafıza bu anlamda durmaksızın bir hareketliliğin içinde harmanlanmaktadır. Hatırlama ve unutma, deyim yerindeyse insanı hayata bağlayan nefes gibi süreklilik arz etmekte ve hafızaya etki etmektedir. "Toplumsal hafıza, gündelik hayatın içinde belirli eylem pratikleri ile mevcut toplumsal hafızaya eklemeler ve çıkartmalar yapmak üzere sürekli yeniden üretilmektedir."[38] Toplumsal hatırlama, bireylerin hafızasının ortak deneyimler çerçevesinde grup kimliği üzerinden şekillendiği hatırlamalar üzerinden gerçekleşir.[39]

Bireyin geçmişte deneyimlediği veya edindiği hatıralar bir süre sonra hafızanın derinliklerinde kaybolabilir. Hatıraların bu karanlık ortamdan gün yüzüne çıkması sadece bireysel bir çabayla mümkün olamaz. Toplumsal çerçeve bu bağlamda etkili bir şekilde hatıraların canlanıp yeniden üretilmesine katkı sağlar. Bireyin parçası olduğu grubun ortak bilinci, hatıraların unutulduğu yerden çıkarılıp işlenmesine zemin hazırlar. Toplumsal hafıza, toplulukların aynı anda yaşadıkları ortak geçmişinden ziyade yaşanmışlıklar sonucu ortaya çıkan bilginin paydaş olmasına temas eder. Toplumların ortak geçmişi üzerine yapılan bilgi paylaşımları, bu ortak geçmişin getirdiği gelenek ve görenekler arttıkça toplumsal hafıza güçlenir. Toplumsal hafıza, gücünü geçmişin bilgisinin, güncelin içinde harmanlanıp geleceğe evrilmesi sayesinde büyütür. Toplumda geçmişten bugüne şekillenen bir hafıza sarmalı içinde yaşayan

[37] Halbwachs, 2018: 64.
[38] Karaarslan, 2019: 86-87.
[39] Wertsch, 2011: 158.

birey de toplumsal hafızanın nimetlerinden faydalanır. Kişinin kendi bireysel hafızasının şekillenmesi toplum dinamikleriyle sıkı bir bağ içindedir.[40] Birey, anılarını hatırlarken, bireysel psikolojisinden çok ait olduğu grubun ortak bilincinden etkilenir. Bu bağlamda hatırlama yetisi bireysel olarak gözükse de aslında, bireyin içinde varlığını sürdürdüğü topluluğun ortak düşünce tasavvurunda şekillenir.[41] Toplumsal hafıza, belli aidiyet duygularıyla bir çatı altında toplanan grupların varlığını sürdürmesinde önemli bir yere sahiptir. "Kolektif hafıza, aile ya da ulus gibi farklı çıkar ve motivasyonlara sahip herhangi bir sosyal grubu birleştiren ortak bir kimliğin keşfidir."[42] Toplumsal hafıza bireyin kimliğinin oluşmasına katkı sunduğu gibi toplumların da genel bir şemsiye altında toplanmasına zemin hazırlar. Bireyin ve toplumun ortak hafızası adeta bir süzgeç gibidir. Hafıza, hatırlanan-hatırlattırılan ve unutulan-unutturulanlarla şekil alır. Sosyal psikoloji alanında önemli çalışmalar yapmış Türk düşünür Nuri Bilgin, hafızanın seçici bir yapısı olduğunu belirtmiştir. Bilgin, bu durumun ulusların kendi tarihlerinin anlatıldığı öykülerde daha açık şekilde görüldüğünü şöyle anlatır:

> Belleğin seçiciliği, kimlikle çağrışımlı öykülerde daha belirgindir. Kolonizasyoncu ülkelerin yurttaşları, özellikle ülkeleriyle özdeşleşme düzeyi yüksek olanlar, geçmişlerine ilişkin öykülerde, kendileri için pozitif olan yanları daha iyi hatırlamaktadır. Belçikalılar Kongo'daki, Hollandalılar Endonezya'daki, Portekizliler Güney Amerika'daki kolonizasyon faaliyetleriyle ilgili öyküleri, kendi zihinlerinde, pozitif kimlik imajlarına uygun yönde dönüştürmektedir. Toplumumuzda Osmanlı fetihleri konusunda geliştirilen öyküler de az çok aynı dönüşümden geçirilmektedir.[43]

Alman Mısırbilimci Jan Assmann, hatırlama ve hafızanın öznesinin her zaman tek tek bireyler olduğunu ancak bireysel hafızanın da kurgulandığı alanın toplumsal çerçevede vücut bulduğunu belirtmiştir. "Bir insan ve bir toplum geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, bu ilişki çerçevesinin

---

[40] Abdulkadir Atik ve Şeyma Bilginer Erdoğan, "Toplumsal Bellek ve Medya", *Atatürk İletişim Dergisi,* Sayı: 6, 2014, s. 3.
[41] Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul 2016, s. 41-42.
[42] Başaran İnce, 2010: 12.
[43] Bilgin, 2013: 24.

dışında kalan her şeyi unutacaktır.[44] Bireyin yalnızca alışveriş içinde olduğu ortak hafızanın belirlediği çerçevenin içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlayabildiğini belirten Assmann'a göre anılar, bireyin içinde yaşadığı ve aidiyet hissettiği grupların düşüncelerinden oluşur. Assmann, bireysel olanın algılar olduğunu söyler. Düşünmeyi soyut, hatırlamayı ise somut bir eylem olarak niteleyen Assmann, hatırlama figürlerini üç özellik üzerinden karakterize etmiştir. Bunlar, zaman ve mekana bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliğidir.[45] Zaman ve mekan hatırlama eylemi için bir nirengi noktasıdır.

Zaman ve mekândan bağımsız olarak bir şeyi hatırlamak birey için oldukça zordur. Hatıralar her zaman kendilerine belli bir zaman ve belli bir mekânı dayanak etmek ister. Ortak hafızaya yer eden hatıralar, geçmişten bugüne gelirken sürekli olarak tekrarlanmaları sayesinde zamansallık kazanır. Bunun en güzel örneklerinden biri bayramlar ve anma günleridir. Toplumların hafızasında yerini almış bu ritüeller, hatırlamanın zamana bağlılığını açıkça ortaya koyar. Aynı şekilde hatıralar mekâna da dayalıdır. Topluluk halinde yaşayan insanlar, varlıklarını güçlendirmek için mekanlara önem atfederler. Topluluklar için önem arz eden mekanlar adeta birer kimlik mekanına dönüşür ve o mekân, ortak hafızayı şekillendirir.[46] Bireysel ve toplumsal hatırlamanın en önemli bölümünü, hatırlanan şeyin mekânı ve zamanı meydana getirmektedir. Bu anlamda mekân, zaman ve hafıza arasında çok büyük bir bağ vardır. Zaman ve mekân, hafızanın en önemli iki koşulu olmasının yanında bir varlığın da ontolojik zorunluluklarıdır. "Her varlığın var olabileceği bir alanı, uzamı ve varlığının oluşmasını ifade edebilecek süreci olması gereklidir."[47]

Toplumsal hafıza varlığını onu oluşturan gruplarla sağlar. Mekân ve zaman kadar içinde yaşanılan, aidiyet hissedilen grup da önemlidir. Toplumsal hafıza yalnızca yaşayan bir grupla ilişkilendirilebilir. Assmann, gruba bağlılık durumunun somut bir kimliği yansıttığını belirtmiştir. Toplumsal hafızanın ihtiyaç duyduğu zaman ve mekân kavramları, grupların duygusal yaşamları içindeki iletişim biçimleriyle şekillenir. Söz konusu iletişim biçimleri aynı coğrafyayı ve aynı ortak hafızayı paylaşan grupların

[44] Assmann, 2018: 45.
[45] Assmann, 2018: 46.
[46] Assmann, 2018: 46-47.
[47] Karaarslan, 2019: 107.

toplumsal hafızasında grupları bir arada tutan millet ve yaşam öykülerinde açıkça ortaya çıkar. İnsan, doğası gereği topluluk halinde yaşamaya koşulludur. Ortak bir yaşamı paylaşan topluluklar, pek tabii ki ortak anılardan oluşan bir hatıralar bütünü oluşturmak adına çaba içinde olur. Assmann'a göre ortak hafıza altında bir araya gelen sosyal gruplar geçmişini özellikle iki noktada korur. Bunlar kendine özgüllüğü ve sürekliliğidir. Grup, kendi içinde oluşturduğu ortak anlayışı, dışarıya karşı bir farklılık olarak gösterirken, kendi içinde bu imgeleri sıradanlaştırır. Kimlik bilincinin zaman içinde geliştiğini ve yaşanan olaylar karşısında şekillendiğini belirten Assmann, grupların önemli bir değişimin bilincine vardığında grubun dağılma riskinin ortaya çıktığını belirtmiştir. "Ancak her grup sürekliliği hedeflediğinden, değişimleri mümkün olduğu kadar görmemeye ve tarihi değişmez bir süreklilik olarak algılamaya çalışır."[48] Bireyin geçmişteki bir anıyı elde etmesi sadece kendi zihninde yapacağı yeniden oluşturma çabalarıyla başarabileceği bir durum değildir. Hafızasını içinde yaşadığı toplumda şekillendiren bireyin hatırlamak için çabaladığı o anısı, aynı grubu paylaştığı diğer bireylerin zihnindeki kavramlarla geri gelir. Halbwachs, hatıraların bireylere çağrıştırdığı kavramlar ve imgelerin bireylerin zihinleri arasında sürekli yer değiştirdiğini belirtmiştir. Halbwachs'a göre, bir hatıranın grup içinde içselleştirildiği ve yeniden inşa sürecine gidip tekrar canlandırıldığı ancak bu şekilde anlaşılmaktadır.[49]

Toplumsal hafıza dinamik bir yapıdadır. Geçen her yeni gün doğanın farklılaşması gibi bireyin ve toplumun hafızası da yaşanmışlıklarla şekillenir. Hafıza, geçmişi olduğu gibi korumaz. Toplumlar geçmişin hatıralarını ortak hafızalarında güncel görüş ve olaylarla işleyerek kendilerine özgün bir hafıza ortaya çıkartırlar.[50] Halbwachs'a göre hatıralar, geçmişten elde edilen verilerin, yaşanılan zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla her dönem yeniden inşalarla oluşturulan sürekli bir yeniden inşa süreciyle ortaya çıkar.[51] Yeniden inşa süreci, toplumsal hafızanın oluşumunda etkili olduğu gibi kimlik inşasında da önemli bir yere sahiptir. Grup kimliğinin oluşumunda ortak bir geçmiş ve onun şimdiki zamanla belli bir anlayış üzerinden harmanlanıp sunulması yolu izleniyor. "… bir başka deyişle kolektif kimliğin gereklerine uygun bir

[48] Assmann, 2018: 48
[49] Halbwachs, 2018: 40.
[50] Assmann, 2018: 50
[51] Halbwachs, 2018: 85-86.

geçmiş icat etme, bir tarih yazma çabasına giriyor." Toplumsal kimlik, toplumsal hafızanın öğeleri olan anılar, semboller, gelenekler ve inançlar gibi değerler üzerinden bir inşa süreciyle oluşuyor.[52] Toplumsal birliktelik anlayışının az olduğu gruplarda ortak geçmiş anlayışını ön plana çıkarmak önemlidir. Aksi takdirde toplumsal bütünlüğün ortaya çıkardığı birlik ve beraberlik anlayışı yara alır. Ortak bir geçmiş ve hafıza altında varlığını anlamlandıramayan grupların kontrolü de zordur. Toplumsal hafıza, bu anlamda grupların bir arada belli bir hayat görüşü içinde yaşamalarına ya da yaşattırılmalarına zemin hazırlar. "Ortak bir dil, din, gelenek ve yaşam birlikteliği topluluğu rastlantısal olmaktan kurtarır."[53]

1.2. Toplumsal Hafızanın Öğeleri

Toplumsal hafızanın zaman ve mekân sarmalında oluştuğunu belirten Halbwachs'a göre her toplumsal hafıza zaman ve mekân içinde sınırlı bir gruptan destek alır. Hatırlananlar ve unutulanların kaynaşmasıyla akışkan bir yapıda meydana gelen toplumsal hafıza, zamansal ve mekânsal yapıların çevresinde oluşur.[54] Mekân ve zaman bireyin şekillenmesinde etkin rol oynar. Mekân ve zaman insan etkinlikleriyle yeni biçimlere kavuşur. Karaarslan, her mekân ve zaman tasavvurunun insan tasavvuru ile birlikte kurulduğunu, yeni mekânsal ve zamansal düzenlemelerle yeni insan tasavvurlarının hedeflendiğini belirtir.[55] Birey ya da toplum hatırlayacakları bir şeyi ya da olayı zaman ve mekân düzleminde hafızasına işler. Bir anı, zaman ve mekân bağlamında kodlanır. Zaman ve mekândan bağımsız bir hatırlama eylemi her zaman eksik kalır. Gezip gördüğümüz ve çok beğendiğimiz bir yerle ilgili detayı doğal olarak hafızamıza işlerken mekân üzerinden gideriz. Toplumu derinden yaralayan bir doğa olayını ya da terör eylemini zamanı ve mekanıyla hatırlarız. Zaman ve mekân anımsanamadığında o olayın varlığı hafıza için değerini kaybeder ve yok olur. Bu anlamda zaman ve mekân hafızayla doğrudan birbirine bağlıdır.[56]

[52] Bilgin, 2013: 41.
[53] Başaran İnce, 2010: 13.
[54] Halbwachs, 2018: 103.
[55] Karaarslan, 2019: 98.
[56] Karaarslan, 2019: 106.

Nora, *Hafıza Mekanları* adlı çalışmasında hafızanın beslenmesine zemin oluşturan mekanların öncelikle kalıntılar olduğunu belirtir. Günümüzdeki toplumlar da geçmişte yaşananlardan, o yaşanmışlıkların zuhur ettiği mekanların izlerinden ve bugüne gelen ya da getirilen maddi kültür öğeleriyle anlatılarından etkilenir. Nora'ya göre, ulusu ortaya çıkaran şey dünyanın ritüellerden arındırılmasıdır. Her ne kadar 21. yüzyılda ulus kavramı tartışılmaya başlasa da özellikle son iki yüz yıllık dönem göz önüne alındığında ulus kavramı dünyayı etkisi altına almış ve ülkelerin bugün ki konumlarına gelmelerinde önemli rol oynamıştır. Savaşlar, devrimler ve benzeri büyük olayların sonucunda aynı gelecek tahayyülü altında bir araya gelen topluluklar kendi uluslarını inşa etmiş, bu anlamda yeni eski üzerine kurulmuştur. Bu kuruluş sürecinde mekanlar yeni oluşturulmak istenen ortak hafıza için önem teşkil etmiştir ve günümüzde de etmeye devam etmektedir.

> Müzeler, arşivler, mezarlıklarla koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşmalar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler, bunlar başka çağın tanıklıkları sonsuzluk hayalleridir. Bu saygın, dokunaklı ve soğuk girişimlerin, nostaljik görünümün kaynağı buradan gelmektedir. Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir.[57]

Connerton, *Toplumlar Nasıl Hatırlar?* eserinde her çeşit başlangıcın içinde bir anımsama öğesi yattığını söyler. Bu anımsama öğesinin birey ya da toplumun çıktığı yeni yolda merkez görevi gördüğünü belirten Connerton'a göre, bireyin belirlediği yeni hedefler, bireyin geçmişte deneyimlediği olayların bağlamıyla şekillenir. Yani sıfırdan bir başlangıç yoktur. Birey ya da toplum, hafızasındaki bir öğeyi temel alarak geçmiş tecrübeler ışığında bir yola koyulur. Bu yol özgün olarak belki yenidir ancak temelleri hatırlanan öğeden feyz alarak bir yol haritası çizer. "Sınırları zaman içindeki deneyimlerimize göre çizilen kavrama dünyası, anımsamaya dayanan örgütlü bir beklentiler kümesinden oluşur."[58] Hatıralar anlam olarak geçmişte yaşanan olayları işaret etse de etkileri günümüze hatta daha çok geleceğe yöneliktir. Çünkü hatıralar birey ve toplumun en önemli hazinelerindendir.

---

[57] Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara 2006, s. 23.
[58] Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul 2019, s. 15-16.

Toplumların ortak bir hafızasının oluşmasında hatırlama ve unutma pratikleri temel rol oynamaktadır. Bireylerin ortak bir amaç uğruna oluşturduğu topluluklar, geçmişten bugüne ve geleceğe doğru bir hayat tahayyülü oluştururken, bunun belli bir kısmını toplumsal hafızası üzerinden gerçekleştirir. Bu ortak hafızanın oluşmasında, hatırlanan ve unutulan ya da sosyal çevrenin, iktidarın veya tesiri altında kalınan odakların hatırlattırma ve unutturma yöntemleri başroldedir. Tabii ki söz konusu bu hatırlatma ve unutturma girişimleri günlük yaşamın içine gizlenmiş daha doğrusu artık hayatın doğal yapısına nüfuz etmiş alışkanlıklar haline gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bireyin ve toplumun hatırlama ve unutma pratiklerini ele alıp, toplumsal hafızanın oluşmasındaki rolünü irdeleyeceğiz.

1.2.1. Hatırlama

Hatırlama ve unutma insan hafızasının temel bileşenlerini oluşturur. Toplumsal hafıza da bu iki temel bileşeninin çevresinde şekillenerek gelişir. Elbette ki, bireyin ve toplumun neyi nasıl hatırladığı ya da unuttuğu yine o toplumun içinde yaşadığı ortamla direkt olarak ilgilidir. Toplumların hafızasına yer eden veya yer etmesi istenen olaylar ve hatıralar da, o toplumun unuttuğu ya da unutmasını istediği anılar da toplum dinamiklerine bağlıdır. Bu dinamiklerin başında toplumun hâkim anlayışı, siyaset, baskın kültür, geleneksel anlayış ve din gibi bireyi ve toplumu doğrudan kapsayan faktörler gelir. Bu faktörlerin topluma sirayet etmesi de ritüeller, bayramlar, gelenek ve görenekler, kitle iletişim araçları, mekanlar ve benzeri hafıza etkicisi figürlerle meydana gelir. Bu figürler belli hatıraların oluşmasını sağlayıp, toplumun hafızasında yer etmesini buna bağlı olarak o toplumun ortak bir hafıza içinde harmanlanmasını sağlar. Oluşan bu ortak hafıza kümesi şimdiki zamanın inşasında bir yapı taşı görevi görür. Pek tabii bu hatıralar geçmişe tutuklu kalmaz, geçmişin imgesi bugüne bir işaret olur. "Sık sık tekrarladığımız gibi, hatıra, geçmişin çok büyük bir ölçüde şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla ve üstelik önceki dönemlerde yapılmış ve eskiye ait imgenin halihazırda oldukça değişmiş bir şekilde ortaya çıktığı diğer yeniden inşalarla hazırlanmış bir yeniden inşasıdır."[59] Bir şeyin hatırlanması bireyin kendi algılama şekli ve zihin dünyasıyla sınırlı değildir. Burada bireyin varlığını

[59] Halbwachs, 2018: 85.

sürdürdüğü toplumun yapısı, sosyal çevre, toplumsal ilişkiler ve karşılıklı bağlar etkilidir. Toplumsal hafızanın hatırlamaya olan etkisi bu şekilde kendini açıkça gösterir, geçmişin izleri bir anlamda zihnin unutulmuş noktalarından evrilerek güncel kullanıma çıkar.[60]

Hafızanın kaynağını, kaynaştırdığı bir gruptan aldığını belirten tarihçi Pierre Nora, toplumun hatırlama eylemi üzerinde etkisi olduğunu söyler. "Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır."[61] Geçmişin tozlu raflarında kalan anılar, şimdiki zamana gelirken ve gelecekle ilgili bir bakış açısı oluştururken genellikle salt eski haliyle varlığını sürdürmez. Bu anılar bireyin yaşadığı dönemdeki algısı ve toplumsal yönünün ortaya koyduğu etkilerle yeni bir yapıya bürünür. Bu anılar, hatırlama sürecinde bireyin zihninde yukarıda belirtilen etki faktörleriyle kurgulanır. Bu kurgu kimi zaman bireyin kendi öz iradesiyle olurken kimi zaman ise bir hatırlatma manipülasyonuyla oluşur ve geçmişten gelen anı parçası çok farklı bir anlamla ortaya çıkabilir. Bu haliyle ele aldığımız zaman toplumsal hafızanın geçmişin birebir yansıması olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Toplumsal hafıza günün şartlarına ve koşullarına göre geçmişte aldığı hatıralarla şekillenir, kurgulanır ve geleceğe yönelik bir rota çizilmesinde rol alır.[62] Hatırlama eylemi kendi kendine beliren bir şey değildir. Bir anının ve olayın hatırlama sürecine girmesi belirli faktörlerin çevresinde gelişir. "Zira geçmiş; kendi içinde bütünlüğü olan, tamamlanmış, kapalı olaylar toplamı değildir; ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar."[63] Hatırlama, bu yönüyle bir üretim etkinliğidir. Birey, geçmişindeki anıyı hafızasında diriltme gayretini gösterirken bir üretim mekanizması geliştirir. Hatırlama faaliyetiyle zihninin derinliklerindeki anıyı bireysel, sosyal ve toplumsal etkilerle üreterek adeta gelecek için kendisine yeni bir anı üretir.[64]

Birey, anılarını hatırlamak için kendisini sarmalayan sosyal ortama bağlanır. Hatırlama olgusunun meydana gelmesi toplumsal hafızayla örtüşür. Anılar, bireyin içinde yaşadığı toplumun hafızasına işlenmiş durumdadır. Hatırlanmak istendiğinde

[60] Karaarslan, 2019: 48-49.
[61] Nora, 2006: 19-20.
[62] Doyuran, 2018: 12.
[63] Sancar, 2016: 52.
[64] Bilgin, 2013: 26.

toplumsal hafızadan beslenerek anımsanır ve belli bir kurgulamayla güncel kullanıma girer.[65] Elbette ki hatırlama dediğimizde bir zamansallık belirir. Bir şeyin hatırlanması ya da birey veya topluma hatırlattırılması için o şeyin üzerinden bir süre geçmesi gerekir. O süre bazen bir saat bazense bir asır olabilir. Burada kilit nokta o olayın birey ve toplumun hafızasında ne denli önemli bir yerde olduğudur. Zaten toplumsal hafıza da salt bir tarihi geçmişten ziyade toplumun önemsediği ya da hatırlattırılmak istenen, bu vasıtayla gelecek tahayyülünde bir yeri olması istenen anılarla varlığını sürdürme gayretindedir. Bu anlamda zaman olgusu hatırlama eyleminde çok etkindir, aynı şekilde unutma için de bu etkinlikten bahsetmek mümkündür. "Her hatırlama ve unutma, zaman mefhumu ile birlikte gerçekleşmektedir. Zaman, zihnimize giren verinin mahiyeti ile birlikte unutma ve hatırlama açısından merkezi bir öneme sahiptir. Zihne giren verinin hangi zaman diliminde girdiği, üzerinden ne kadar zaman geçtiği ve hangi sıklıkla tekrarlandığı hatırlama ve unutmada belirleyici faktördür."[66]

Zaman kadar mekân ve toplumla olan iletişim de hatırlama olgusunda bir o kadar etkin bir öğedir. Elbette diğer birçok farklı faktör hatırlamanın üzerinde birer etki unsurudur ancak hiçbiri zaman, mekân ve toplumla olan iletişim kadar etkili değildir. Toplumsal hafızanın oluşmasında bu 3 unsur temel oluşturur. Diğer faktörler bu üç unsurun şekillenmesinde rol oynamakta ve etkili olmaktadır. Zaman ve mekân zihindeki hatıraların olgunlaşmasında birer temel oluşturur. Daha önce belirttiğimiz hatırlama olgusu bir şeyin unutulması veya unutturulmasıyla oluşur. Bunun için de o durumun üzerinden elbette ki bir zaman geçmesi gerekmektedir. Mekânsal bağlam ise o anının zamanla birlikte yerine konması için bir yer oluşturmada gereklidir. Zaman ve mekân bağlamında hatırlanan ve canlılığını koruyup güncele ve devamında geleceğe evrilen anı ve fikirler grup içindeki iletişimle inşa edilir. Grup içindeki iletişim anıların toplumsallık kazanmasında önemli bir etkendir. Hatırlanan olgular toplumsal boyuta taşınarak artık bireysel olmaktan ziyade iştigal ettiği grubun içine sirayet eder ve toplumsal bir yapıya dönüşüverir.[67]

[65] Connerton, 2019: 67.
[66] Karaarslan, 2019: 50.
[67] Doyuran, 2018: 12-14.

Birey ya da toplum, her şeyi unutmaz veya tam tersi her şeyi de hatırlamaz. Hatırlama ve unutmayı bu bağlamda bir bahçıvanın yaptığı budama ve ayıklama işine benzeten Antropolog Marc Auge, "Anılar bitkilere benzer. Bazı bitkilerden hemen kurtulmak gerekir ki, diğerleri boy atsın, gelişsin, çiçek açsın. Kaderlerine uygun olarak gelişip serpilen bu bitkilerin değişmek için bir bakıma kendi kendirlerini unuttukları söylenebilir" der.[68] Yukarıda da belirtildiği gibi hatırlama bir üretim sürecini işaret eder. Bireyin zihninin bir köşesinde duran ve anımsamasında güçlük yaşadığı durum, zaman, mekân ve toplumsal yapı bağlamında bir üretim yoluyla kurgulanarak kimi zaman geçmiştekine yakın bir şekilde kimi zaman ise çok farklı bir biçimde kurgulanıp güncele taşınır. Hatırlamanın her zaman bir anlam üretimiyle el ele gittiğini belirten Sancar'a göre, bu üretim sırasında hatıralar yeni bir yapıya kavuşur ve öykülerle tahvil edilir.[69]

1.2.2. Unutma

Hatırlama ve unutma arasındaki ilişkiyi yaşam ve ölüm ilişkisine benzeten Auge, bu iki olgunun birbirinin takipçisi olduğunu belirtir. Birilerinin yaşayabilmesinin ötekilerin ölümüne bağlı olduğunu belirten Auge'ye göre, hafızada yer alan bir anının kaybolmasıyla unutma meydana gelir. "Anının yitirilmesi olarak tanımlanan unutma da belleğin bir bileşeni olarak alındığı zaman başka bir anlam kazanmaktadır. Ölüm ile yaşam ve anımsama ile unutma çiftlerinin yakınlığı her yerde hissedilir, dile getirilir hatta simgeleştirilir."[70] Unutma eylemi hatırlamada olduğu gibi kendiliğinden gerçekleşen bir süreç değildir. Hayatın akışkanlığı içinde bireyi ve toplumu etkileyen tüm etmenler unutma sürecine az ya da çok bir katkıda bulunur. İnsanın kendi kendine hatırlamama kararı vermesini bir kokuyu duymama kararı vermesine benzeten Sarlo'nun da belirttiği gibi hem unutma hem de hatırlama dış faktörlerin hegemonik etkileri altında şekillenmektedir.[71] Halbwachs da yaşamın sürekli bir hareket ile aktığını belirterek, insan hayatının sosyal yapıların yüzeyinde

[68] Marc Auge, *Unutma Biçimleri*, Çev. Mehmet Sert, İstanbul 2019, s. 18.
[69] Sancar, 2016: 43.
[70] Auge, 2019: 18.
[71] Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tarıtışma*, Çev. P.B. Charum ve Deniz Ekinci, İstanbul 2012, s. 9-10.

konumlandığını ve söz konusu yapı içinde meydana gelen köklü değişikliklerin toplumsal hafızanın oluşumuna zemin hazırladığını söylemiştir.[72]

Unutmanın belleğin canlı gücü, anıların ise ürünü olduğunu belirten Auge, unutma üzerine önemli tezler sunduğu *Unutma Biçimleri* adlı eserinde unutmanın bir ihtiyaç olduğuna dikkat çeker. Auge, uzak geçmişe yakınlaşmak için yakın geçmişin izlerinin belleğin derinliklerine gönderilip unutulması gerektiğini belirtir.[73] Auge, Afrika kabileleri üzerinde yaptığı incelemeler ve çalışmalar neticesinde unutmanın üç figürü olduğunu anlatmıştır. Zamanın hiçbir boyutunun diğerlerinden soyutlanarak düşünülemeyeceğini belirten Auge, "geriye dönme", "erteleme" ve "yeniden başlama" diye tanımladığı unutmanın üç figürünü şu şekilde anlatmıştır: Geriye dönme, unutma figürünün sıradan hale gelen şimdiki zaman ve ondan bir farkı bulunmayan yakın geçmiş zamanın unutulmasıyla daha eski bir dönemdeki anıyı bulma girişimidir. Bu şekilde en eski geçmişle süreklilik sağlanır. Auge'ye göre, ikinci unutma biçimi olan erteleme şimdiyi yeniden bulmaya çalışır. Burada şimdiyi belli bir müddet geçmişten ve gelecekten uzaklaştırma girişimi vardır. Esasen geleceği, geçmişin geri dönüşüyle özdeşleştiği ölçüde unutmaya çalışır. Unutmanın üçüncü figürü olan yeniden başlamanın gerçekleştirmeye çalıştığı şey, geçmişi unutarak geleceği yeniden bulmaktır. Mümkün bütün geleceklere ayrıcalık tanımaksızın yeni bir doğuşun gereklerini oluşturmak lazımdır.[74] Unutmanın her zaman şimdiki zamanla çekimlendiğini belirten Auge'ye göre, unutma söz konusu olduğunda tüm zamanlar şimdiki zamanın zamanıdır. Geçmişin şimdiki zaman içinde kaybolduğunu ya da kendisini orada yeniden bulduğunu belirten Auge, geleceğin bir taslak olarak meydana geldiğin söyler. "Birbirlerine benzedikleri için bir aile havası taşıyan üçü de unutma'nın çocukları oldukları için bazen birbirine karıştırılan bu figürleri kendi yaşamlarımızda da bulabiliriz; tabi kendi kendinin bilincinde yaşamlarımız varsa. Hatta onları kitaplarımızda da bulabiliriz, kitaplarımız yaşamlarımızı dile getiriyorsa şayet."[75]

---

[72] Halbwachs, 2018: 67.
[73] Auge, 2018: 20-21.
[74] Auge, 2018: 47-48.
[75] Auge, 2018: 49.

Hatırlama bölümünde belirtildiği üzere hatırlamada olduğu gibi unutmada da zaman, mekân ve toplumla olan iletişim unutma eyleminin gerçekleşmesinde temel rolü oynar. Unutma, kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Unutma eylemi sosyal yaşamın içinde birçok faktöre maruz kalınmasıyla ortaya çıkarken pek çok zaman bu durum "unutturma" girişimleriyle de şekillenir. Bu manada Connerton'un belirttiği gibi modernitenin getirdiği unutturucu yapısı unutma eylemi üzerinde oldukça etkilidir. Moderniteyle birlikte gelişen ve geçmişe kıyasla büyük değişiklikler yaşayan birey ve toplumun hafızası bu duruma ayak uydurmada zorluklar yaşamıştır. Modern dönemin saniyelerle ölçülen hızı, alışkanlıkları ve gündelik rutinleri, bir çırpıda değişen sosyal yapılar ve neredeyse her şeyin bir tüketim metasına dönüşmesi gibi gelişmeler unutma üzerinde etkili olmaktadır. "Ortak anılara dayanarak hayatın anlamı diye niteyelebileceğimiz şeylerde köklü bir değişimden söz ediyoruz. O anlam, modernitenin sunduğu yaşam alanlarında meydana gelen yapısal bir dönüşüm ile birlikte erozyona uğruyor."[76] Modernitenin unutturucu yapısıyla ilgili tek bir nedeni göstermek yanlış olur. Bilakis moderniteyle birlikte yaşamın kendisi büyük dönüşüm yaşamıştır. Modernitenin etkileriyle birlikte sosyal, siyasi ve iktisadi yapı evrilerek değişime uğramıştır. Karaarslan'a göre, moderniteyle kapitalizm, sekülerleşme, ulus devletlerin ortaya çıkması, büyük yerleşim alanlarının kurulması ve teknolojik devrim gibi yenilikler bu değişimin çevresinde oluşmuştur. Modernitenin unutturucu tabiatının yeni bir zaman ve mekân tasavvurunda saklı olduğunu belirten Karaarslan, zaman ve mekândan bağımsız olarak insan ve evrenin var olamayacağını söyler. Yaşamı modern olarak dizayn eden bizatihi bu tasavvurdur. Modernitenin getirdiği yenilikler, zaman-mekân anlayışı ile insan-evren anlayışı ile doğrudan etkileşim içindedir.[77] Pek çok modern maddi pratiğin kültürel unutkanlık süreciyle ilişkisi olduğunu belirten Connerton, bu süreci dört farklı kategoride açıklar: emek sürecinde zaman, tüketimde zaman, kariyer yapılarında zaman, enformasyon ve medya üretiminde zaman.[78]

[76] Connerton, 2018: 15.
[77] Karaarslan, 2019: 97.
[78] Connerton, 2018: 47.

Emek Sürecinde Zaman

Modern dünyanın devasa bir emek sürecinin ürünü olduğunu belirten Connerton, bu süreçte ilk olarak unutulan ya da unutturulan şeyin emek sürecinin ta kendisi olduğunu söyler. Kapitalist dönemde iş ve emek süreci zaman disiplinine bağlanmıştır. Bireyin hayatının merkezine oturan emek yoğun iş süreci, insanların zaman konusunda sürekli olarak sıkıştırılması anlamına gelmektedir.[79] İnsan emeğini üretim mekanizmasının temeline koyan Karl Marx, emeğin insan varoluşunun koşulu olduğunu doğayla arasındaki arabulucu niteliği taşıdığını belirtir. "İş, her şeyden önce hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı ve düzenlediği bir süreçtir."[80] İnsan emeğini harekete geçiren bir maksadın olduğunu ve bu durumun ona yön kazandırdığını belirten Marx, şu tanımı yapar: "emek, yaşayan ve şekillendiren bir ateştir; şeylerin zamanla oluşumu olduğu kadar, dönüşümü ve zamansallığıdır."[81]

Modern zamanda bireyin adeta emek sürecinin içinde kaybolması ve yaşamın tüm alanlarının işle konumlandırılması bireyin yaşadığı hayata yabancılaşmasına neden olur. Birey, öznesi olduğu yaşamdan gittikçe uzaklaşır ve tabir yerindeyse bir makineye dönüşür. Bu durumu Adorno'nun "şeyleşme" kavramıyla kısaca açıklayalım. Marx'ın "yabancılaşma" Lukacs'ın "nesneleşme" kavramıyla benzerlik taşıyan şeyleşmede, birey özünden uzaklaşarak geri plana itilmektedir.[82] Sanayi Devrimiyle birlikte yoğun emek sürecinde bireyin özne durumundan nesne durumuna geçtiğini anlatan Adorno, bu dönemde kişinin sistemin bir parçası haline dönüştüğünü söyler. Bireyi, özne olmaktan çıkaran şeyi şeyleşme olarak tanımlayan Adorno, "ilke olarak herkes bir nesne durumunda şimdi" der.[83] Toplumun bireyler arası ilişkiler ağıyla oluştuğunu anlatan Adorno, nesne konumundan özne konumuna geçen bireyin moderniteyle birlikte değişen sosyal, iktisadi ve siyasi yapı içinde bir karmaşalar ağına

---

[79] Connerton, 2018: 47-48.
[80] Karl Marx, *Kapital I. Cilt*, Çev. Alaattin Bilgili, Ankara 2015, s. 47-48.
[81] Karl Marx, *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul 1979, s. 361.
[82] Jale Avyüzen Zobar, *Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında Frankfurt Okulu'ndan Günümüze Birey, Tahakküm ve Özgürlük İlişkisi*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan ve Toplum Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2019, s. 49.
[83] Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak vd, İstanbul 2017, s. 41.

maruz kaldığını söyler. Birey ve toplum kendi fikirlerinden ziyade tahakkümü altında kaldığı görüşlerin yönlendirmesiyle şekillenir. Adorno, Sanayi Devrimiyle gücü eline alan kapitalist toplum anlayışının şeyleşme vasıtasıyla baskın bir mekanizma oluşturduğunu belirtir.[84] Bu anlamda birey yaşadığı hayatın özünden kopuk bir şekle bürünür, fabrikadaki bir makinenin dişlisinden farksız hale gelir. Üretim sürecinin bir parçası olup yaşamını devam ettirerek bizatihi üretimine katıldığı eylemi dahi unutur, daha doğrusu sistem içinde unutturulur. Lukacs da *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı eserinde kapitalist üretim sürecinin kendisini üreten süreci unutmak üzerine kurulu olduğunu söyler.[85] Emek sürecinde bir robota dönüşen birey metanın üretim ağına karşı hissizleşir. "Diğer bir deyişle, meta biçiminin nasıl yaratıldığı, bu toplum yapısı içinde mamul nesneleri ortaya çıkaran insan edimi kültürel amnezinin kurbanı olur."[86] Üretim sürecindeki bulanıklık, toplumsal süreci etkiler ve bazı önemli hatıraları bilinçdışına yönlendirir. Bu süreçte insan emeği değersizleşir, toptan ve perakende satış ağlarının olduğu sistem içinde bin bir emekle ortaya çıkan metanın nasıl yapıldığı ve o süreçteki insan eylemi gözden kaybolur. Deyim yerindeyse emek süreci unutulur.[87] Birey ve toplum açısından emek süreci sıradanlaşmıştır. Modernitenin getirdiği bu süreç unutma ve unutturmanın başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Tüketimde Zaman

Tüketimin zamansallığının kültürel unutkanlığı güçlendirdiğini belirten Connerton, tüketmenin unutkanlıkla yakından ilgisi olduğunu vurgular.[88] Tüketim toplumunda bireyin tahakküm altında tutulduğunu savunan Adorno ise, bireyin manipüle edilerek istenilen şekle sokulduğunu söyler. Kapitalist toplumun şekillendirici etkisi altında bireyin özgür iradesinin baskı altına alındığını belirten Adorno'ya göre, birey sorgulayıcı düşünceden uzak bir yapıda yaşar.[89] Şeyleşmeyle birlikte bireyin zihni adeta istilaya uğrar. Şeyleşme bilinciyle düzenin bir parçası olur, birey kendinden uzaklaşır.[90] Özneyi sürekli bir şekilde tüketen modern yaşam,

[84]Adorno, 2017: 163.
[85] Georg Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev. Yılmaz Önder, İstanbul 2006, s. 187.
[86] Connerton, 2018: 50.
[87] Connerton, 2018: 52-53.
[88] Connerton, 2018: 59.
[89] Adorno, 2017: 146.
[90] Avyüzen Zobar, 2019: 51.

kıskacına aldığı bireyi üretim ilişkisi ağında çaresizliğe sevk etmiştir. Gerçek diye sunulan ile gerçeklik arasında büyük farklar vardır ve bu anlamda tutarlı bir bağdan söz etmek imkansıza yakındır. Modern toplum, anlamın gerçekliğini yitirdiği bir düzenek kurmuştur.[91] Bu koşullar altında birey ve toplum için unutma kaçınılmazdır.

> Tüketimin zamansallığı kültürün dayattığı unutkanlığı sağlamlaştırır. Bu da bütün dikkati doğrudan algı mekanizmasına daha da fazla odaklayarak, meta değişimine içkin olan şeyleşme sürecinin, doğrudan algı mekanizmasına ulaşabilmesini her zamankinden daha zor bir hale getirir. Tüketimin zamansallığı, her şeyden önce metaların estetikleştirilmesiyle damgalanmıştır.[92]

Modern yaşamın hızlı yapısında tüketim ürünleri de bu hıza ayak uydurur. Bu hızlanma süreci de bir biçimde yabancılaşma meydana getirir. Hızlı tüketim, mevcudun sürekli değişim halinde olması unutmanın oluşmasına neden olur. Tüketimin çok hızlı olması istikrarı ortadan kaldırır. Kâr ve üretimi merkeze alan anlayış sürekli olarak yeni metaların ortaya çıkmasını sağlar. Emek süreciyle üretilen ürünler bu yenilik karşısında daha eskimeye fırsat bulamadan çöpe gider. "Kâr ve tüketim odaklı yeniliklerin hızla devasa boyutlarda demode ürünler üretmesinde hayati bir rolü olan unutkanlık, pazarın iyi işleyebilmesi için olmazsa olmaz bir bileşendir."[93]

Kariyer Yapılarında Zaman

Modern dönemde şekillenen bireysel kariyer yapıları kültürel hafızanın aşınmasına katkı sağlarken unutma sürecinde rol oynuyor.[94] Modern dönemin hakim anlayışı olan kapitalizm öncesi toplumsal hatırlama eylemleri ve pratik becerileri elde edebilmek, o bilgiye özel bir yönelmeyle gelişiyordu. Bir kişi beceri ve ustalık isteyen bir işte ilerleyebilmek için o işin çırağı olmalıydı. Çırağın becerisi ancak ustasını gözlemleme yöntemiyle gelişebilirdi. Modern dönemdeki gibi çıraklık okulları ve üniversite eğitimleri gibi öğrenme metodundan söz etmek imkansızdı. Bu süreç bireyin hayatında önemli bir yere sahipti ve söz konusu öğrenme biçimi sosyal ilişkiler üzerinden bir hatırlama şekli oluşturuyordu.[95] Modern dönemde ise insan

[91] Besim Dellaloğlu, *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, İstanbul 2018, s. 120-123.
[92] Connerton, 2018: 62.
[93] Connerton, 2018: 72-73.
[94] Connerton, 2018: 73.
[95] Connerton, 2018: 73-74.

tasavvurunun merkezine rasyonalite oturdu. Bu dönemde hatırlama, unutma ve depolama değersizleşti. Akıl yürütme en değerli yöntem olarak görüldü.[96] Modern dönemde iş ilişkileri farklı boyutlara ulaşınca standart biyografiler kaybolmaya başladı. Kapitalizmle birlikte evrilen kurumların yapısal değişiklikleriyle bireyin iş sürecinde tecrübe ettiği zaman algısı farklılaştı. "… bununla birlikte, bireylerin yaşam güzergahlarının oluştuğu bağlamın bütünü düşünüldüğünde kültüre özgü hatırlama ve unutma eylemleri de değişti."[97]

Enformasyon ve Medya Üretiminde Zaman

Medyanın hafıza üzerindeki belirleyici rolü tartışılmaz bir gerçektir. Bu anlamda unutma ve unutturucu etkinliği bakımından medya büyük bir güce sahiptir. Çalışmanın ana eksenini oluşturan bu konuyu ilerleyen bölümlerde geniş bir şekilde irdeleyeceğimiz için bu bölümü daha sınırlı biçimde ele alacağız. Medya olgusu gerçek anlamda bireyin hayatı üzerinde geniş bir tahakküm alanı oluşturmaktadır. Özellikle görsel medya, siyasetçiler ve topluma yön vermek isteyen odaklar tarafından sıkça kullanılmaktadır. Geçmişin hatırlatılması ya da güncel bir olayın unutturulması için yüzlerce belgesel, dizi ve program hazırlanmaktadır. Her ne kadar bu içerikler belli bir olay ya da tarihi gerçekliğe dayandırılsa da yönetmenin kurguladığı şekilde izleyicisine sunulmaktadır.[98] Connerton, zamansallık yapılarının deneyimleme şeklinde medyanın zamansallığının merkezi rol oynadığını belirtir.

> Sözel, görsel ve akustik döküntülerin uçsuz bucaksız dalgalarına göğüs veriyor, zaman ölçeğimizi kısaltıp kültürel unutkanlığı dayatan bir gürültünün her yere nüfuz edip büyümesiyle karşı karşıya kalıyorsak, bunun ağırlıklı nedeni tüketim zamanı ile medya zamanının üst üste binmesidir.[99]

Medyayı gazete, televizyon ve bilişim teknolojileri olarak üç başlık altında inceleyen Connerton, bu üç farklı iletişim tarzının kendi içinde rekabette olduğunu ve zaman içinde anlatı biçimlerinin birbirinin yerini aldığını söyler. Medya araçlarının çokluğu ve hayatın her alanında yer alması bireyin her anına müdahale edebilmesi

---

[96] Karaarslan, 2019: 103.
[97] Connerton, 2018: 82.
[98] Doyuran, 2018: 66-67.
[99] Connerton, 2018: 84.

anlamına gelmektedir. Sürekli bir veri akışı sağlıklı bir düşünme ortamından çok, karmaşık bir yapıya neden olmaktadır. Özellikle küresel dünyada bu giderek hissedilen bir durum haline gelmektedir. Örneğin televizyondaki imgelerin çokluğu bireyi farkında olmadan etkisi altına alır. Nesne ve sembollerin bombardımanına maruz kalan birey duygusal derinlikten uzaklaşır. İmgelerin fazlalığı hafızanın zayıflamasına neden olmaktadır. Aşırı bilgi yüklemenin unutkanlığı sağlamanın en iyi yollarından biri olduğunu belirten, "haber medyasının işlevi ise üretmek ya da tüketmek değil, daha ziyade yakın tarih deneyiminden kurtulmak, onu mümkün olduğunca hızlı bir şekilde unutkanlık alanına göndermektir" değerlendirmesinde bulunarak medyanın unutturma işlevi üzerindeki etkisini açıkça vurgulamıştır.[100]

1.2.3. Anıt Mekanlar

Anıt mekanlar güçlü ve önemli birer hafıza merkezleridir. Bu yerler bireyin ve toplumun şekillenmesinde başat rol oynarlar.[101] Toplumsal hafızanın oluşmasında anıt mekanların önemli işlevleri vardır. Bu mekanlar, başta müze, savaş anıtları, kutsal alanlar olmak üzere birey ve toplumu benzer duygu ve fikirler üzerinde bir araya getiren yerlerdir. Yaşamın her alanında bu mekanlarla etkileşim halinde olunması, hatırlama ve unutma eylemlerini doğrudan etkiler. Bu anlamda anıt mekanların hatırlatıcı ve unutturucu bir tabiatı vardır. Mekân ve insan arasında yoğun bir ilişkiler ağı bulunur. Hafıza ve mekân birbirini besler. "Hafızanın mekân ile ayrılmaz bir ilişkisi vardır."[102] Nora, bu mekanların maddi, sembolik ve işlevsel olmak üzere üç yönü olduğunu belirtir. Arşiv deposu gibi somut görünümlü bir yerin hayal gücüyle sembolik bir anlam kazandırıldığında hafıza mekanına dönüştüğünü belirten Nora'ya göre, gaziler derneği ya da öğretmenler lokali gibi geniş anlamda işlevsel olan yerlerin bir ritüele konu olduklarında bu kategoriye girebildiğini söyler. Nora, sembolik anlamın uç örneklerinden olan saygı duruşlarının da zamansal birliğin somut kesiti olduğunu ve anının periyodik ve yoğun olarak hatırlanmasını sağladığını belirtir.[103]

---

[100]Connerton, 2018: 84-89
[101] Connerton, 2018: 38.
[102] Karaarslan, 2019: 147.
[103] Nora, 2006: 31-32.

Connerton, anıt mekanların bir şeyin hatırlanmasını sağladığı kadar unutulmasında da etkili olduğuna dikkat çeker. Anıtlar ile unutkanlık arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu belirten Connerton'a göre, toplumların unutma tehlikesi anıt mekanların inşa edilmesi motivasyonunu sağlar. Diğer bir yandan bu mekanlar bizatihi unutkanlığa da yol açar. Anıt mekanlarla hatırlatılmak istenen şey, o mekânı dizayn eden gücün neyi ön plana çıkartmak istediğiyle ilgilidir. Yani bir yandan o mekân üzerinden bir fikir ya da anı canlı tutulmak istenirken diğer yandan da hatıralarda yer almaması istenen şeyler o mekanlarda gizlenir ve unutulması için çaba sarf edilir. Anıtların, geçmişi hatırlamayı sağladığı kadar geçmişi saklamada da başrol oynadığını belirten Connerton'a göre, bu durum savaş anıtlarında açıkça görülür. Savaş anıtları insanların ne kadar kötü olabildiğini, bir askerin karşısındaki bir diğer askeri gözünü kırpmadan soğukkanlı bir şekilde öldürebildiğini yansıtmaktan çok uzaktır. Bu anlamda savaşlarda milyonlarca insanın öldüğü gerçeği gizlenmeye çalışılmaktadır. Savaş anıtlarında barış mesajları içeren, şiddet eylemlerinin kötü olduğunu yansıtan tasvirler yer alır. Savaş alanlarındaki acılar, kopan vücut parçaları, savaş nedeniyle ailesiz kalan çocukları bu anıtlarda görmek pek mümkün değildir. "…geçmişte yapılanları yapılması zorunlu şeylermiş gibi göstererek avunma ihtiyacı insanları mantıksız olan çoğu şeyi bir mantığa oturtmaya sevk eder."[104]

Halbwachs, her türlü toplumsal hafızanın mekânsal bir çerçevede oluştuğunu belirtir. Geçmişin mekânsal düzlemde hatırlandığını belirten Halbwachs'a göre, hafızanın derinliklerinde yer alan anıların yeniden canlanması için mekâna dikkat edilmesi gereklidir. Mekân üzerinden üretilen hatırlama pratiği anıların canlanmasına ve yeniden inşasına zemin oluşturur.[105] Hatırlama ve unutmanın vücut bulduğu yerlerden biri olan müzeler, tarihteki yaşanmışlıkların yansıtılmasında daha doğrusu savaş anıtlarında da belirttiğimiz gibi neyin hatırlatılıp neyin unutturulmasıyla ilgili önemli hafıza mekanlarıdır. Fransız Devrimi'yle birlikte ulus hareketleri artmış büyük imparatorluklar dağılmaya başlamıştır. Buna paralel olarak ulusları bir arada tutmak adına sembollerin üretildiği müzelerin toplum üzerinde işlevi giderek büyümüştür. Anıtsal kamu yapıları olan müzeler, hâkim ideolojilerin yansıtılması ve toplumsal

[104] Connerton, 2018: 39.
[105] Halbwachs, 2018: 174.

hafızanın şekillenmesinde rol oynamaktadır. Benedict Anderson, yeni devletlerin kendi ulus kimliklerini oluşturmaları esnasında kitle iletişim araçları, eğitim sistemi, idari düzenleme ve benzeri yollarla milliyetçi ideolojilerin yaygınlaştırıldığını, müzelerin bu sürece hizmet veren anıtsal mekanlardan biri olduğunu belirtir.[106] Toplumsal hafızanın inşasında müzeler belirleyici bir rol üstlenir. Devletler müzeler yoluyla hâkim ideolojiyi, topluma aktarmak istedikleri fikir ve düşünceleri müzelerin sanat ve estetik dolgusuyla işlemeye çalışır. Bu anlamda müzeler barındırdıkları anlam örtüsü ve bu yapıların içinde gösterilen objelerin içeriğiyle siyasal bir örüntüyü paylaşır.[107] Tarihten ve geçmişten beslenen müzeler geçmişin yansıtıldığı alanlardır. Bu alanlarda geçmiş yeniden tasarlanarak belli bir ideoloji temelinde kurgulanır. Geçmişin müzeler üzerinden kurgulanmasıyla, hatırlatma ya da unutturma faaliyeti gerçekleştirilir. Bu anlamda müzeler, yönetimler ve güç odakları için hafıza üretici mekanların en önemlilerindendir.[108] Müzeler, toplulukların kuruluş ve kurtuluş süreçlerinde yaşadıklarının canlı tutulmasında etkilidir. Bu mekanlarda sergilenen objeler, anlatılar ve görseller sistemli bir şekilde ziyaretçilerine yansıtılır. Müzeler vasıtasıyla oluşturulmak istenen "güçlü" ulus bilinci canlı tutulmaya çalışılır.[109] Anthony Smith, müzelerin milletin üyelerini birleştirmeye ve yabancılardan ayırmaya yarayan kültür ağının bir parçası olduğunu söyler. Smith'e göre, halka açık milli müzeler bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu mekanlarda milli öğeler her zaman ön plandadır. Ziyaretçilere sunulan objeler ve eserler ister eski farklı medeniyetlere ait olsun ister milli objeleri barındırsın, en nihayetinde hâkim ideolojinin gücünü ve üstünlüğünü yansıtacak şekilde dizayn edilir.[110]

Toplumsal hafızanın şekillenmesinde ve geleceğe taşınmasında kutsal mekanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu mekanlar bireyin ve toplumun yaşam pratiklerinin tezahüründe etkilidirler. Kutsal mekanlar, inanç ve ritüellerin yaşatıldığı yerlerdir. Kutsiyet atfedilen, ziyaret edilen, saygı duyulan, inanç ve ritüellerin belirli

[106] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul 2017, s. 182.
[107] Anderson, 2017: 198.
[108] Gökçen Başaran, "Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası ve Tarihi Romanlar", *Kültür ve İletişim Dergisi,* Cilt: 10 (2), Sayı: 20, 2006, s. 67.
[109] Bilgili, 2002: 89
[110] Philip Smith, *Kültürel Kuram*, Çev. Selim Güzelsarı, vd., İstanbul 2007, s. 119.

zaman aralıkları ya da zamansız biçimde yerine getirildiği yerler olan bu mekanlar hafızanın taşınmasında etkin rol üstlenirler.[111] Şehirlerin inşa sürecinde kutsal mekanlar merkezi konumdadır. Bilgin'e göre, kent mekanının odak noktasında kültürel değerlerin de merkezinde yer alan kutsal alanlar bulunmaktadır. Antik kentlerin pek çoğunda bu tür yapılaşmanın olduğunu belirten Bilgin, bu anlayışın geleneksel kentler için de az çok geçerli olduğunu söyler. "Tapınaklar, mekânın aidiyetini ve bu mekânda kök salışı gösteren en önemli işaretlerdendir."[112] Bu manada İslam dinini ele aldığımızda cami merkezli bir şehirleşme olduğunu görürüz. Geçmişte İslamiyet'in hâkim olduğu topraklarda şehirler kurulurken merkeze kutsal mekân olan caminin konumlandığını ve bu alanın çevresinde kentin yükseldiği bilinmekteyken günümüzde de bu anlayış genel olarak devam etmektedir. Bazı toplumlar kimliklerini kutsal mekanlar üzerinden üretmektedir. Bir arada yaşam kültürü ve aynı değerlerde buluşma vurgusunun yapılması kutsal mekanları hafızanın korunduğu ve güçlendiği alanlara dönüştürür.[113] Assman'a göre, hatırlama kültüründe kutsal mekanların önemli bir gücü vardır.[114] Toplumsal hafızanın şekillenmesinde etkili olan tören, ritüel ve geleneklerin büyük bir bölümü toplum için önem arz eden söz konusu kutsal mekanlarda gerçekleştirilir.

1.2.4. Tören, Ritüel, Gelenek

Tören, ritüel ve gelenekler toplumların ortak değerlerini oluşturan önemli öğelerdir. Zaman içinde gelişen ve süreklilik arz eden bu eylemler toplumsal hafızanın oluşmasında etkin rol oynar. Tören, ritüel ve gelenekler bireyleri bir araya getirir, ortak değerler ışığında aynı yöne kanalize eder. Böylece toplumsal hatırlama ve unutma işlevine büyük katkı sunar. Bu eylemlerin zaman içinde tekrarlanmasıyla resmi biçimler aldığını belirten Connerton, basmakalıp biçimlere girdiklerinden ve belirli aralıklarla yinelendiklerinden bahseder.[115] Connerton'a göre, törenlerin etkileri tören

[111] Hatice Kübra Uygur, "Kutsal Mekân Bağlamında Gündelik Hayatın İzinde Mekânın Dönüşümü: Mardin Süryani Kilise ve Manastırları", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2020, s. 132-133.
[112] Bilgin, 2013: 145.
[113] Uygur, 2020: 135.
[114] Assman, 2018: 68.
[115] Connerton 2019: 77.

zamanlarının çok ötesindedir. Törenlere katılan bireyler, gerçekleştirdikleri simgesel davranışların etkisinde kalır. Törenlerde yapılanlar sadece o an yaşanılan duygu durumunda değil, yaşamın geri kalanında da baskın bir etki sergiler. "Zaman ve uzam içinde belli sınırları bulunmakla birlikte törenler, bu sınırlarından taşabilir."[116] Toplumun birlikteliğinin sağlanmasında, ortak geçmişin hatırlanmasına dönük uygulamalara ihtiyaç duyulur. Ritüel, gelenek ve törenler, bu uygulamaların kendisini gösterdiği yerlerdir. Belli zamanlarda tekrarlanan, kendine has sembol ve öğeleriyle gerçekleştirilen bu etkinlikler birey ve toplumun yaşamında geniş bir alanı kapsar. Hem dinsel boyutta hem de gündelik yaşamda kendini gösteren bu etkinlikler hatırlama ve unutma pratiklerinde güçlü bir öneme sahiptir.[117]

Tören, ritüel ve gelenekler, doğası gereği uzak geçmişten geliyor gibi dursa da bu alışkanlıkların önemli bir bölümü Eric Hobsbawm'ın da belirttiği gibi 19. ve 20. yüzyılın ürünleridir. Eski gibi görünen ya da eski olduğu iddiası taşıyan geleneklerin temelleri yakın döneme dayanmaktadır. Devlet ve toplumların gelenekleri "icat" etmesinden bahseden Hobsbawm, icat edilmiş geleneği, açıkça kabul görmüş, kurallarca yönlendirilen, ritüel ya da sembolik özellik sergileyen, geçmişle doğal bir sürekliliği olan, tekrara dayanarak belli değer ve davranış normlarını aşılamaya çalışan pratikler kümesi olarak tanımlar. "Bazen yeni gelenekler eskilerine yamanarak oluşturulabilir, bazense resmi ritüel, sembolizm ve ahlaki nasihatin zengin ambarından ödünç alınarak düzenlenebilir…"[118] Modern dönemde ulusal seçkinlerin törenler, geçitler ve mitingler örgütleyerek yeni tören alanları kurguladığını belirten Connerton, ulusal seçkinlerin topluma sunulmak istedikleri fikirleri, uygun gördükleri geçmişin bir uzantısı gibi göstererek törenler icat ettiğini söyler. Tören icat etme girişimi, Orta Doğu'daki ulus seçkinleri kadar Avrupalı seçkinlerin de başvurduğu bir yoldur. Fransa'da Bastille Günü, 1880 yılında tarihsel bir gün konumuna yükseltilirken benzer şekilde Almanya'da, Fransa-Prusya Savaşı'nın yirmi beşinci yıl dönümü olan 1896'da

[116] Connerton, 2019: 78.
[117] Mustafa İçen ve Gül Tuncel, "Toplumsal Hafızanın Siyasal Alan Tarafından İnşa Sürecinin Sosyal Bilgiler/Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, s. 67.
[118] Eric Hobsbawn, "Gelenekleri İcat Etmek" *Geleneğin İcadı*, Ed. Hobsbawn, E. ve Ranger, T. Çev. Mehmet Murt Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 1-7.

adına bir anma töreni konmuş ve tarihi bir olay konumuna getirilmiştir. İcat edilen gelenekler otoritenin simgeler üzerinden elde ettiği ideolojik sermayelerini güçlendirir. Connerton'ın aktardığı her iki tören günleri ideolojik alt metinleri bulunması açısından önemlidir. Fransa ve Almanya'nın kuruluş mitosunun yanı sıra, bu törenlerle yeni rejimin kurucuları da anılır.[119]

1.3. Tarihsel Hafıza ve Kültürel Hafızanın Toplumsal Hafıza ile İlişkisi

Tarih ve kültür toplumların davranış ve düşüncelerinin oluşmasında önemli etmenlerdir. Hem tarih hem de kültür geçmişin etkilerinin güncele taşınmasına ve toplumsallığın meydana gelmesine etki eder. Toplumun ortak hafızasını oluşturan toplumsal hafızanın etkilendiği alanların başında tarihsel hafıza ve kültürel hafıza gelir. Toplumsal, tarihsel ve kültürel hafızanın kapsadığı alanlar farklılıklar gösterse dahi birbiriyle ilişkili olduğu noktalar da vardır. Çalışmanın bu bölümünde tarihsel hafıza ve kültürel hafizayı tanımlayıp, toplumsal hafıza ile etkileşimini ele alacağız.

1.3.1. Tarihsel Hafıza

Tarih, düne ait sosyal ve toplumsal olayları ele alan bir disiplindir. Geçmişteki olayların yorumlanmasına dayalı bir düşünce disiplini olan tarih, insana özgüdür. Evrendeki tüm varlıklar tarihin alt yapısını oluştursa da sadece insan alanında zaman, dün, bugün ve yarın şeklinde üç boyutlu olarak ele alınır. Tarih ise bunun dün boyutudur.[120] Tarihin teoloji veya doğa bilimi gibi özel bir düşünme biçimi olduğunu belirten İngiliz filozof ve tarihçi Robin George Colingwood, tarihin geçmişte yapılan eylemleri araştırdığını söylemiştir. Tarih, kanıtların yorumlanmasıyla işler. Colingwood'a göre tarih, insanın kendine ilişkin bilgisine ulaşmak için vardır ve bunun için yapılır. Colingwood, kendini bilmeyi ilk olarak insanın kendini tanımlaması, ikinci olarak insan olmanın ne demek olduğunu ve üçüncü olarak insan olmanın ve başka biri olmamanın ne demek olduğunu bilmek anlamına geldiğini

[119] Connerton, 2019: 90.
[120] Mustafa Aydın, *Güncel Kültürde Temel Kavramlar,* İstanbul 2013, s. 443.

belirtmiştir.[121] Latin Amerika'nın önemli edebiyat ve kültür eleştirmenlerinden Beatriz Sarlo'ya göre geçmiş, her zaman tartışmalıdır. Tarih ve hafıza, geçmişe gönderme yapma eylemini kendi aralarında paylaşamazlar. Sarlo'ya göre bunun nedeni tarihin, salt olarak anılara güvenememesi, hafızanın ise hatırlama haklarını temel alan bir yeniden inşaya şüpheyle yaklaşmasıdır. Bu anlamda tarih ve hafıza birbirlerinden hem beslenir hem de merkezine aldıkları tartışmalar bağlamında ayrışır.[122]

Tarih, insanların hafızasında en geniş yeri kaplayan olaylar bütününün derlemesidir. Halbwachs'a göre tarih, toplumsal hafızanın tersi istikametinde bir seyir izler. Hafıza, devamlılık ve aynılıklar üzerinden hareket ederken tarih düzen dışı ve farklı olanı önemser. Halbwachs, toplumsal hafızanın devamlılığına vurgu yapmış, grupların zihninde onları etkileyen olayların canlı kaldığını ve bu hatıraların saklanarak hafızada şekillendiğini söylemiştir. Toplumsal hafızanın sınırlar içinde hareket ettiğini belirten Halbwachs, bir dönemin kendisini takip eden dönemi ilgilendirmediğini, geçmişinin bir kısmını unutan grubun dönem geçişinden dolayı aynı grup olmadığını belirtmiştir.[123] Toplumsal hafıza, etkisi altına aldığı gruba, geçmişinin tüm yönlerini hatırlanabilir biçimde yansıtmaya çalışırken kapsamlı değişimleri kabul etmez. Tarih ise özellikle sıradan diye tabir edebileceğimiz dönemleri neredeyse yok sayar ve rutinin dışında kalan olaylara yönelir.[124] "… tarih, görünürde hiçbir şeyin gerçekleşmediği, hayatın, biraz farklı biçimlerde olsa da, önemli bir değişme, kopma ya da sarsılma olmaksızın kendini tekrar etmekle yetindiği zaman dilimlerini bir kenara bırakır" diyen Halbwachs, tarihin bir değişimler kaydı olduğunu belirtir. Tarihin grupları tepeden ve dışarıdan bir yöntemle incelediğini belirten Halbwachs'a göre, bu süre oldukça uzundur. Halbwachs, toplumsal hafızanın benzerliklerin kayıt altına alınması olduğunu belirterek, toplumsal hafızanın dikkatini gruba ve diğer gruplarla ilişkilerine yönlendirdiğini söylemiştir.[125]

Tarih için nesnellik ön plandayken toplumsal hafıza öznel bir bakış açısıyla yola çıkar. Toplumsal hafıza doğası gereği belli bir aidiyet grubuna işaret ederken,

[121] Robin George Colingwood, *Tarih Tasarımı,* Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara 2017, s. 40-41.
[122] Sarlo, 2012: 9.
[123] Halbwachs, 2018: 98-102.
[124] Assmann, 2018: 51.
[125] Halbwachs, 2018: 106.

tarih için durum tam tersidir. Nesnel bir bakış açısıyla hareket eden tarih, belirli bir sosyal yapıyı yansıtmaz.[126] Tarihçiler için belge ve bulgular çok önemli bir yere sahiptir ve geçmişi yorumlarken, bir mahkeme salonunda avukatların yaptığı gibi bir çapraz sorgulama yöntemini uygularlar. Geçmişte yaşanan olayı farklı yönleriyle araştırmak doğru bilgiye ulaşmada önemli bir yere sahiptir.[127] Tarih, kişisel hikayeler üzerinden yönünü tayin etmez. Tarihçiler, geçmişi yorumlarken her zaman belge ve bulgularla çalışmalarını yürütür. Belgelere adeta bağımlı olan tarihçiler geçmişin hafızada saklanmasıyla direkt olarak ilgilenmezler.[128] Tarihin nesnel gerçeklerle ortaya çıkarılması da bir o kadar zordur. Tarihçi Salih Özbaran'a göre, tarihin üretimi zor ve tasarlanması zahmetlidir. Bunun yanında kullanımı ise kolaydır. Tarihin göğüs kabarttığı kadar utanç verici bir kaynak olarak hükmedilebildiğini belirten Özbaran, şu yorumu yapmıştır: "Kısacası, bilimsel –tabii ki, şüpheci- statüden başlatılan ama radikal beklentileri kesin ve keskin sonuçlar olarak kullanılabilen bir temel taşı oluveriyor tarih."[129] Tarih, her zaman tartışmalı olsa da olayların tarihsel olarak incelenmesi ve yorumlanması bilimsel bir süreçte geçirilerek yapılır. Bu anlamda tarih, bireyin hafızasındaki bir hatıraya göre daha elle tutulur bir veri içerir. Elbette ki sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında olduğu gibi tarihsel veriler de çürütülebilir ancak burada belirtilmek istenen konu, tarihin olaylara belge ve bulgular ışığında yaklaştığıdır. Halbwachs'a göre, tarihsel hafıza, özellikle farklılıklar üzerine yoğunlaşır, sıradan olaylar tarihin ilgisini çekmez. Toplumsal hafıza ise, böyle bir ayrımda bulunmaz, hayatın içinde yaşanan her olay bireyin hafızasında sosyal çevrenin etkisiyle şekillenerek önem derecesine göre geçmişten bugüne taşınır.[130]

Tarihsel hafıza ve toplumsal hafıza farklılıklar gösterse de birbirlerinden bağımsız değildir. Tarihsel hafıza, geçmişi bilimsel olarak inceleyerek onu yeniden inşa etme sürecidir. Geçmişten günümüze yansıyan olayları farklılıklarıyla araştırmacı bir üslupla ele alır. Tarihsel hafızanın geçmişin anılarını kırarak gerçekleştirilen bir inşa olduğunu belirten Bilgin, bu anıların yaşayan temsillere bulaşarak geçmişe bakış

---

[126] Wertsch, 2011: 159-162.
[127] Connerton, 2019: 28.
[128] Bilgin, 2013: 31-32.
[129] Salih Özbaran, *Geçmişi Güncelleştirmek Tarihçi İmgesinden Medya Sözcülüğüne,* İstanbul 2011, s. 46.
[130] Halbwachs, 2018: 130-131.

açısında devreye girdiğini söylemiştir. "Buna karşılık, tarihsel üretim de kültürel mirasa katılır, onu dönüştürür ve dönüşür. Tarihsel bellek de bir iz haline geldiğinde kolektif bellekte yer bulur."[131] Bireylerin doğrudan içinde bulunmadıkları ve görmedikleri olaylar hakkında da görüşleri vardır. İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış veya Nazi Soykırımı'na maruz kalmamış birinin ya da bu olaylara maruz kalmış kişilerin mirasçısı olmayan birey veya grupların bu tarihi olaylar hakkında hem politik hem de ahlaki görüşleri olabilir. Tarihsel hafıza burada devreye girip geçmişte yaşanan bu olayları dolayımsal bilgi aracılığıyla olayı yaşamamış bireylere sunar. Anma etkinlikleri, ulusal bayramlar ve çeşitli ritüeller aracılığıyla gerçekleşen bu kurgusal hafıza inşası toplumların ortak tarihsel hafızasına katkı sunar.[132] Toplumsal hafıza, içeriğinin belli bir bölümünü geçmişten alıyor olsa bile, geçmişte belli bir yere kadar gidebilir. Bu geriye gidiş, gruplara göre her zaman farklılık gösterebilir. Bu bağlamda toplumsal hafıza, belli bir sınırdan sonraki olaylarla hem ilgilenmez hem de o olayları değerlendirme süzgecinden geçiremez. Tarihsel hafıza ise bu bakımdan toplumsal hafızanın tam tersi bir refleks gösterir. Tarihsel hafıza, toplumsal hafızanın sınırları dışında kalan geçmiş olaylar başta olmak üzere, insanlığın geçmişindeki farklı olaylara ve durumlara yönelerek bir yapı ortaya koyar.[133] Ortak bir hafızanın oluşmasında, hatırlama ve unutma pratikleri bağlamında tarih kadar kültürün de önemi vardır. Kültür, çok katmanlı yapısıyla hafızanın şekillenmesine olanak sağlar. Bireyin gelişiminde üyesi olduğu topluluğun kültürü etkilidir. Ortak bir kültür ve hafıza, kimlik oluşumu sürecinde bireyin en çok tesirini gördüğü yapıların başında gelir. Bu anlamda kültürel hafıza, toplumsal hafızayla etkileşim içindedir.

1.3.2. Kültürel Hafıza

Kültür, özellikle son 200 yılın sosyal bilimler alanında en çok tartışılan, üzerine çalışmalar yapılan kavramlarından birisidir. Latince'de ekip-dikme sözcüğünden *colere'*den geldiği kabul edilen kültür kavramı İngilizce'de *agriculture* kelimesinden yani tarımdan türemiştir.[134] Kültür kelimesi birkaç yüzyıl öncesine kadar materyalist

[131] Bilgin, 2013: 29.
[132] Başaran İnce, 2010: 14.
[133] Halbwachs, 2018: 131-132.
[134] Aydın, 2013: 258.

bir süreci anlatmada kullanılırken sosyal bilimler alanında kullanılmaya başlandıktan sonra mecazi olarak tinsel meseleler de kendini bulmuştur. İnsanlık için önemli bir kavram olan kültür, aynı zamanda tarihsel süreçte kullanımına bakıldığında kır yaşamından kent yaşamına, domuz besiciliğinden Picasso'ya, toprağı işlemeden atomu parçalamaya uzanan değişimini açıkça ortaya koyar. Kelimenin tarihten günümüze değişmesinin oldukça paradoksal olduğunu belirten İngiliz edebiyat eleştirmeni ve düşünür Terry Eagleton, bu durumu şu şekilde açıklar: "Kent sakinleri 'gelişmiş', gerçekten toprağı işleyerek yaşamlarını sürdürenler ise gelişmemiştir. Toprağı işleme konusunda gelişenlerin kendilerini geliştirme olanakları azdır. Tarım, kültüre zaman bırakmaz."[135] Kültür, bireyin ve birey bağlamında toplumun hayatına yöne veren bir kurumdur. Eagleton, kültürü, "… özgül bir grubun yaşam tarzını oluşturan değerler, adetler, inançlar ve pratikler bileşiği..." olarak özetleyerek, kültür kavramının bireyin ve toplumun ortak hafızasındaki önemini vurgulamıştır. İnsanın yapıp ettiği tüm edimler geniş anlamda kültürdür. Genler vasıtasıyla aktarılamayan her şeyi kültür olarak nitelemek yanlış olmayacaktır.[136]

Kültür, toplumun aynası gibidir. Çünkü kültürü oluşturan, toplumun bizatihi kendisidir. Toplumların yapıp ettikleriyle meydana getirdikleri kültür ve öğeleri, o toplum hakkında bilgi edinme açısından en güvenilir yollardan biridir. Kültür, toplumların kimliğini açıkça yansıtma işlevi görür.[137] Toplumsal hafızanın oluşmasında kültürün rolü yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu anlamda toplumsal hafıza ve kültürel hafıza birbiriyle ilişki içinde evrilir. Maddi ve manevi değerlerin toplamı olarak tanımlanabilecek kültür, soyut bir kavram olsa da toplumsal hafızanın öğelerini oluşturan anıtlarda veya hafıza mekanlarında somut olarak ortaya çıkabilmektedir.[138] Kültürel hafıza, toplumların geçmişten günümüze taşıdıkları değerlerini tekrarlayarak canlı tutan ve bu ortak birikimi nesiller arası aktararak toplumsal kimliğin oluşmasına katkı veren hafıza türü olarak tanımlanabilir. Toplumlar, ortak geçmiş ve birlikte yaşamla oluşturdukları kimliklerini korumak, kültürlerini yaşatmak ve mevcut koşullar altında yenilemek için kültürel bir hafızaya

[135] Terry Eaglaton, *Kültür Yorumları*, Çev. Özge Çelik, İstanbul 2016, s. 10.
[136] Eaglaton, 2016: 49.
[137] Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji,* İstanbul 2005, s. 90.
[138] Atik ve Bilginer, 2014: 5.

ihtiyaç duyarlar. Kültürel hafıza, toplumun geçmişle kurduğu ilişkinin canlı tutulması açısından önemli bir rol oynar.[139] Kültürel hafıza kavramını *Kültürel Bellek* adlı eserinde derinlemesine ele alan Assmann, geçmişin hafızalara kaydedilmesinde ve geleceğe taşınmasında kültürel hafızanın karşısına iletişimsel hafızayı koyar. İletişimsel hafızanın bireyin ve toplumun yakın geçmişini kapsadığını belirten Assmann'a göre bu hafıza türü, bireyin yaşamıyla sınırlıdır ve kendi çağdaşlarıyla paylaştığı anıları kapsar. "Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları sınırlıdır. Sahibi öldüğü zaman bir başka belleğe yol açar."[140]

Kültürel hafıza, geniş bir hatıralar bütününü ifade eder. Gündelik olanla ilgilenmez, bu anlamda iletişimsel hafızanın karşıtı olarak tanımlanabilir. Kültürel hafızanın geçmişin belirli bölümlerine yönelim gösterdiğini belirten Assmann'a göre geçmiş, orada olduğu şekliyle kalmayarak geçmişte yaşanan olay, anının tezahür ettiği simgesel figürlerde kendini gösterir. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışının ve yaşadıklarının bayram ve törenlerde bir ritüel olarak anıldığını ve o toplum için bunun bir hatırlama figürü olduğu örneğini veren Assmann, aynı zamanda efsanelerin de bir hatırlama figürü olduğunu belirtmiştir. Ancak efsane ve tarih bu anlamda farklılık barındırır. Assmann'a göre kültürel hafıza için, gerçeklerden ziyade hatırlanan tarih önemlidir. "Hatta kültürel bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir. Efsane kurucu bir tarihtir, bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmak için anlatılan öyküdür."[141] Kültürel hafızanın oluşumuna bayramlar, ritüeller, anıtlar, hafıza mekanları diye adlandırılabilecek tarihi yapılar, sözlü ve yazılı kültürel öğeler katkı sunar. Birey ve toplumun hayatı anlamlandırma sürecine ve yaşam pratiklerine etki eden kültürel hafıza, kimlik oluşum süreciyle de yakından ilgilidir.[142] Kültürel hafızanın belirsizlikler taşımadığını belirten Assmann'a göre, söz konusu hafıza türü iletişimsel hafıza gibi kendiliğinden yayılmaz ve titiz koşullara bağlılık gösterirken bu özelliğiyle katılımcılarına bir sorumluluk vererek sınırlar

[139] Bülent Akın, (2018). "Kültürel Bellek ve Müzik" *Eurasian Journal of Music and Dance*, Sayı: 13, 2018, s. 104.
[140] Assmann, 2018: 58.
[141] Assmann, 2018: 60-61.
[142] Sait Başer, *Toplumsal Aklı Anlamak*, İstanbul 2006, s. 129.

çizer.[143] Hatırlama ve unutma pratiklerini içinde barındıran, toplumsalın inşasında önemli rol oynayan kültürel hafıza, biçimlendirilebilme özelliğiyle toplumların neyi hatırlaması ve unutması bağlamında etkili bir davranış geliştirir. Bu bağlamda kültürel hafıza, otoritenin sıkça başvurduğu alanlardan biridir.[144] Toplumları yönlendirip kontrol altında tutmak için farklı araçlar ve ideolojileri kullanan iktidar ve dev endüstriler, bir şeyleri hatırlatmak ve unutturmak anlamında kültürel hafızanın özelliklerinden faydalanır.[145] Toplumsal hafızayla birçok noktada birbirine yaklaşan kültürel hafıza biçimlendirici yapısıyla bir nebze de olsa toplumsal hafızadan ayrılır. Çünkü kültürel hafızada, hafıza üretimi belli bir sistematik içinde gelişir. Oysa bu durumda toplumsal hafıza da biraz günlük yaşanmışlıklarla şekillenmeyle olur. Ancak yine de toplumsal hafızada da kültürel hafızada olduğu gibi belli hatırlatma ve unutturma yapıları vardır. Bu bağlamda toplumların manipüle edilmesi bakımından kültürel hafıza ve toplumsal hafıza büyük bir gücü haizdir.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan bu kısımda toplumsal hafızanın ne olduğu, nasıl oluştuğu, ne gibi unsurlarla etkileşim kurduğu tezin ana ekseninden uzaklaşmadan anlatılmıştır. Toplumsal hafızanın hatırlama ve unutma pratikleri bağlamında ilişkili olduğu alanlarda kendisini nasıl ürettiği çeşitli noktalarla ele alınmıştır. Törenler, mekanlar ve daha pek çok örneği sıralanabilecek olan toplumsal hafızanın inşası, onun bu öğelerle yapısal ve işlevsel özellikler taşıdığını da göstermektedir. Taşıdığı ve yeniden ürettiği anlamlarla toplumsal hafıza simbiyotik ilişki içinde olduğu bu hususlarla kendisini bir anlamda ölümsüz kılarken onunla yakından teması bulunan medya sistemi de bu unsurlar arasında önemli bir duraktır. Medyanın toplumsal hafızayı şekillendirmede üstlendiği rol, yukarıda anlatılan unsurlarla birlikte daha büyük bir bütünü oluşturur. Toplumsal hafıza ve medya arasındaki etkileşime geçmeden önce ikinci bölümde medya araçlarının, daha yaygın bir ifadeyle kitle iletişim araçlarının tarihsel gelişimine ve işlevlerine bir yolculuk yapacağız.

[143] Assmann, 2018: 63.
[144] Sancar, 2016: 46.
[145] Başaran İnce, 2010: 16.

2. BÖLÜM: Kitle Toplumu ve Kitle İletişim Araçları

İnsanlık tarihi belli dönemlerdeki olaylar neticesinde önemli dönüşümler yaşamıştır. Kimi zaman büyük savaşlar dünyanın geleceğine yön verirken kimi zaman ise sosyal kırılımlar ve ekonomik değişimler insanlığın geleceğini şekillendirmiştir. Bu değişimlerin en önemlilerinden olan Sanayi Devrimi, içinde yaşadığımız dünyanın temellerinin atılmasında önemli mihenk taşı olmuştur. Toplumların bu dönemde ekonomik ve sosyal yapıları derinden değişikliğe uğramıştır. Sanayi Devrimi'ne kadar geçen binlerce yıllık süreç göz önüne alındığında teknolojinin ilerleme hızı görece yavaş olurken, yeni dönemde makine gücü etkin şekilde kullanılmaya başlamıştır. İnsan ve hayvan gücünün yerini makineler alırken, bu süreçte teknoloji hızlı bir gelişim göstermiştir.[146] Üretim sürecindeki büyük değişiklikler toplumların sosyal ve ekonomik yapılarının değişmesine yol açmıştır.

Sanayi Devrimi'yle birlikte değişen ve dönüşen toplumlar kitleleri meydana getirmiştir. Bu köklü değişimle beraber birey, o güne kadar deneyimlemediği bir yapının içine girmeye başlamış ve yeni bir sistemin içinde varlığını sürdürmek durumunda kalmıştır. Kapitalist iş bölümünün genişlemesi, devasa fabrikaların kurulması ve büyük meta üretimleriyle birlikte yeni bir düzen oluşmaya başlamıştır. Bu düzen içinde kırsaldan kentlere göç dalgalarıyla şehir nüfusları artmıştır. Sosyal ve ekonomik yapının köklü değişimi, kitlelerin ihtiyaçlarını da şekillendirmiştir. İletişim ihtiyacı bu süreçte daha çok artmış ve önemli hale gelirken kitle iletişim araçları etkin hale gelmeye başlamıştır. Kitle iletişim araçları, kitle toplumunun hem oluşmasında etkili olmuştur hem de kitlenin bizatihi etkisiyle kendisini oluşturma gücünü bulmuştur. Kitle toplumu bu etki alanları çerçevesinde ortaya çıkmıştır.[147]

Kitle toplumunun oluşmasıyla birlikte bu sürece paralel kitle iletişim araçları ortaya çıkmış, matbaanın icadının ardından basım teknolojisin yayılmasıyla ilk olarak gazete insan hayatına girmiştir. Teknolojinin gelişmesi, kitle iletişim araçlarına olan yönelimin artmasıyla medya sektörü büyümüş ve yeni araçlarıyla donatılmıştır. Bu araçların üretimi tekniğinin geliştirilmesiyle ve ulaşılabilirliğinin sağlanmasıyla kitle

[146] Yusuf Adıgüzel, *Kitle Toplumunun Açmazları Kültür Endüstrisi*, İstanbul 2001, s. 17.
[147] Burak Özçetin, *Kitle İletişim Kuramları Kavramlar, Okullar, Modeller*, İstanbul 2020, s. 39-40.

iletişim araçlarının etkisi çok daha yaygın bir hale gelmiştir. Dünya üzerinde yaşayan hemen her insan medyanın sunduğu gösteriden az ya da çok etkilenmektedir. Söz konusu araçlar, güçlü etkileriyle günlük yaşamın belirlenmesinde başat rol oynayan mekanizmalardan biri haline gelmiştir.[148] Başta dev medya şirketleri olmak üzere küçük ya da büyük demeden tüm medya kuruluşları izleyici ve takipçilerini artırmak için çaba sarf etmektedir. Bunun için söz konusu şirketler ellerindeki tüm enstrümanları öne sürmekte her türlü yeteneklerini toplumu etkilemek için kullanmaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun iktidar ve güç odaklarının yönlendirmesinde olan bu yapıların birbirlerinden pek de farkları yoktur.[149]

2.1. Kitle Toplumu

Sosyolojide grup, örgüt, halk, kalabalık gibi kategorik veya gerçek insan birliktelikleri olarak tanımlanan kitle, insan zihninde bir araya getirilen sosyal bir kategori olmaktan ziyade eylemsel bir insan birlikteliğidir. Kitle toplumu, ortak bir şemsiye altında buluşmuş, belirli çizgileri olan bir yapının parçaları ve benzer fikirleri paylaşan insan topluluğunun oluşturduğu bir yapı olsa dahi çoğunlukla dış etkenlerin hegemonik yönlendirmesine maruz kalmaktadır.[150] Kitleler modern anlamda Sanayi Devrimi'ni takip eden süreçte oluşmaya başlamıştır. Devrim diye adlandırılan bu dönemde üretim anlayışı kökten değişmiş, bu değişimin oluşturduğu yeni koşullarla birey ve toplum yaşamı farklılaşmaya başlamıştır. İngiltere'den tüm dünyaya yayılan Sanayi Devrimiyle birlikte üretim, insanlığın o güne kadar tatbik etmediği biçimde büyümüş ve büyük dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Bu yapısal dönüşüm beraberinde toplumların dönüşümüne yol açmıştır. Bu süreçte toplumsal ve siyasal anlamda hızlı değişiklikler yaşanmıştır.[151] İnsanlığın dönüşümünde etkin rol oynayan Sanayi Devrimi'yle büyük kentlerin sayısı artmış, metropollerde yığın orduları oluşagelmiştir. Bu kalabalık yığınlar kitleleri doğurmuştur. Bu dönüşümün etkileşimli sonucu olarak

[148] Douglas Kellner, *Medya Gösterisi*, Çev. Zeynep S. Doğruer, İstanbul 2013a, s. 19.
[149] Thomas Meyer, *Medya Demokrasisi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2014, s. 17.
[150] Aydın, 2013: 251.
[151] Ferdi Ertekin, *Din Harp Futbol*, İstanbul 2021, s. 16.

ortaya çıkan kitle iletişim araçları, yeni ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapılar bağlamında şekillenen kitle toplumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.[152]

Toplumbilimci Wright Mills, kitle toplumunun başkalarının fikirleriyle eyleme geçen, medya araçlarının boyunduruğunda olan, bireyin haklarını geri plana atan ve her türlü manipülasyona açık bir insan birlikteliği olduğunu söyler. Kitle toplumunun temel özelliklerini sıralayan Mills'e göre, kitle toplumunda bireyler başkalarının düşüncelerini sıkça dinleyip etkilenirken kendi hür fikirlerini ifade etmekten uzaktır. Edilgen bir yapıda olan kitle toplumu, bireyler yığınına indirgenmekte ve kitle iletişim araçlarının tahakkümü altında kalıp, şekillenmektedir. Kitle toplumundaki kitlesel iletişimin örgütlenme biçimi, bireyin düşünce ve fikirlerini baskılamakta etkin ve hızlı yanıtlar vermesinin önüne geçmektedir. Kamu gücü ve iktidar çevreleri tarafından kontrol altında tutulan ve denetlenen kitle, gerekli eylemsellikten uzaktadır. İktidar kurumları tarafından baskı altında olan topluluklar bağımsız kamu anlayışını kuramamakta, gücü elinde tutan iktidar yapıları kitleler üzerinde nüfuzunu kullanmakta ve özgür bir kamuoyu yaratılmasının önüne geçmektedir. Bir toplumun bireyin görüşlerinin değer gördüğü, özgür bir kamuoyu ortamının varlığından söz edilebildiği kamu toplumu mu yoksa kitle toplumu mu olduğunu gösteren en belirleyici şeyin o toplumdaki haberleşme biçimi olduğunu belirten Mills, kamuların oluşturduğu toplumda haberleşme biçiminin farklı görüşlerin eşit şekilde ifade edilebildiği bir tartışma ortamından bahseder. Bu tarz bir toplumda kitle iletişim araçları, birincil kamuları bir araya getirmek ve tartışma ortamını en geniş haliyle sunup fikirlerin tartışılmasını canlı şekilde tutmakla mükelleftir. Kitle toplumunda ise bu durum tam tersi halde kendisini göstermektedir. Bu tarz toplumlarda eşit tartışma ortamının varlığından pek söz edilemezken, topluluk kitle iletişiminin tüketicisi durumundadır. "Kamu, bu kitle iletişim araçları kendisine ne veriyorsa, sadece onları öğrenebilme durumundadır."[153]

Kitle toplumunda yığınlar kitle iletişim araçlarıyla yönlendirilerek o toplumdaki ortak hafızaya etki edilir. Neyin hatırlanması ya da unutulması isteniyorsa topluma buna göre içerikler sunulur. Bunun pek çok farklı yolu vardır. Haberler bunun

[152] Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, Ankara 2002, s. 21-22.
[153] C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul 2017, s. 558-559.

için biçilmiş bir kaftandır denilebilir. Yapılan haberlerle empoze edilmek istenen bir düşünce ya da sıcak tutulmak istenen bir konu sürekli gündemde tutularak toplum o fikre yönlendirilebilir. Amerikalı düşünürler Edward Herman ve Noam Chomsky, hangi olayın haber olduğunu ve bu haberlerin ne şekilde biçimleneceğini belirleyen aktörlerin bulunduğunu belirtir. Medyanın belli bir düzen içinde tutularak güdümlü bir piyasa sistemi kurulmaya çalışıldığını anlatan Herman ve Chomsky'e göre, güdümü sağlayanlar hükümet, iş dünyasının önde gelen isimleri, önemli medya kuruluşlarının üst düzey yöneticilerinden oluşan gruplardır. Bu gruptakilerin dünyaya bakış açıları genelde benzerdir. Neyin ön plana çıkarılacağı ve neyin üstüne bir perde çekileceği konusunda ortak bir noktadan hareket ederler.[154] Modern siyasi erkler kitleleri dizayn ederek toplumsal hafızaya doğrudan müdahale etmek ister. Karaarslan'a göre mekân, tarih, beden ve dile odaklanılarak bu bileşenlere yapılan müdahaleler üzerinden toplumsal hafıza şekillendirilmeye çalışılır. Toplumun kodlarına yönelik yapılan müdahalelerle ortak hafızanın istenilen biçimde kurgulanması amaçlanır.[155] Bu kurgulama işlevinde kitle iletişim araçları iktidar ve güç sahiplerinin elinde büyük bir güce dönüşür. Medya, haber veren, bilgilendiren ve eğlendiren bir ortam sunmasının yanında siyasi ve ideolojik yönlendirmelerin yapılmasında bir etki alanıdır. Başta televizyon ve yeni medya olmak üzere kitle iletişim araçlarıyla gücü elinde bulunduran yapılar toplumu manipüle ederler.[156]

Fransız düşünür ve sosyolog Jean Baudrillard, kitlelerin madde ve doğal elementler gibi akımlar ve akıntılardan etkilendiğini belirtir. Kitleyi toplumsalın içinde kaybolmuş bir kara delik olarak niteleyen Baudrillard'a göre, kitle tanımlanamayacak kadar az bir niteliğe sahiptir. Kitlenin bir ayrıcalığı, bir göndereni olmadığını belirten Baudrillard, "İsterseniz havası alınmış bireysel taneciklerin, toplumsal atıkların ve kitle iletişim araçlarına ait içtepilerin bir araya getirilmişine 'kitle' diyebilirsiniz" der.[157] Kitle toplumunda toplumsallık yok olmuştur. Baudrillard'a göre, kitleler kitle iletişim araçlarının pençesinde yetileri elinden alınmış haldedir. Kitleyi sessiz yığın

[154] Edward s. Herman, Noam Chomsky, (1999). *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*, Çev. Berfu Akyoldaş vd., İstanbul 1999, s. 12-13.
[155] Karaarslan, 2019: 142-143.
[156] Doyuran, 2018: 14-15.
[157] Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*, Çev. Oğuz Adanır, Ankara 2015b, s. 11-13.

olarak tanımlayan Baudrillard, kitlelerin kendi öz davranışları olmadığını, iktidar odakları tarafından yönlendirilip biçimlendirildiklerini söyler. Baudrillard, iktidarın kitleleri futbol ile uyutmasıyla ilgili örneğinde şunları söyler:

> Klaus Croissant adlı avukatın Fransa'dan sınır dışı edildiği gece; Fransa'nın Dünya Kupası'na katılmak için oynadığı eleme maçını naklen yayımlayan televizyon örneğini alabiliriz. 'Sante' Hapishanesi'nin önünde gösteri yapan birkaç yüz kişi. Gece yarısı koşuşan bir avukat ve geceyi ekran başında geçiren yirmi milyon insan. Fransa kazandığında atılan sevinç çığlıkları. Aydın beyinlerin bu aptallaştırıcı vurdumduymazlık karşısında duydukları utanç ve şaşkınlık. Le Monde gazetesi: 'Saat 21.00 Alman avukat, Sante Hapishanesi'nden alındı. Birkaç dakika sonra Rocheteau ilk golü atacak.' Bir utanç melodramı. Ancak bu vurdumduymazlığın nedenini kimse araştırmaz. Yalnızca her zamanki gibi tek bir neden gösterilir: Kitleler iktidar tarafından güdümlenmiş ve futbolla uyutulmuştur.[158]

Baudrillard'ın futbol üzerinden verdiği bu örnek aslında kitlelerin ne denli yönlendirilebilir olduğunu açıkça göstermektedir. İngiliz gazeteci-yazar Simon Kuper de futbol ve siyaset arasındaki ilişkiyi ele aldığı kitaplarında futbolun sadece bir spor olmadığını vurgulamıştır. Akıllara kazınan "Futbol asla sadece futbol değildir" sözüyle bu durumu ortaya koyan Kuper, bir sporun milyarlarca insanı etkilediği zaman, sosyal yönünün de varlığının ortaya çıktığını belirtir. Bu anlamıyla futbol kitleleri yönlendirmede önemli bir güçtür. Kuper'e göre, futbol savaşlarda ve devrimlerde rol oynar ve mafya babaları ile diktatörleri kitleleri kendine bağlamasıyla cezbeden bir aktivitedir.[159] Dünyanın en popüler sporu olan ve milyarlarca takipçisi olan futbol, kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere yaygın şekilde sunulmaktadır. Orta Doğu üzerine çalışmalar yapan akademisyen Yasin Sarı da *İran'da Bir Futbol Kulübü-Traktor Sazi ve İran'daki Türk Kimliği* adlı eserinde futbolun kitleler üzerindeki hegemonik rolünü açıkça ortaya koymuştur. Sarı'ya göre, politik, dini ve sosyo-kültürel faktörler futbolu direk olarak etkilediği gibi, kitleleri peşinden koşturan futbol kulüplerini de etkiler. Bu etki mekanizması da doğal olarak takım taraftarlarının yönlendirilmesinde bir araç haline gelir. Takımlarını fanatizm derecesinde sahiplenen

---

[158] Baudrillard, 2015b: 12-19.

[159] Simon Kuper'den akt. Yasin Sarı, *İran'da Bir Futbol Kulübü Traktör Sazi ve İran'daki Türk Kimliği*, İstanbul 2019, s. 48-49.

topluluklar artık tam da iktidar güçlerinin istediği kıvama gelmiş olur ve her türlü yönlendirmeye açık olurlar. Bu yönlendirmeler bazen suya sabuna dokunmayan türden diye tanımlanabilecek durumlar olurken bazen ise o toplumun en derin politik gidişatına etki edebilecek türden olabilir.[160]

Futbol örneğinde olduğu gibi kitleler belli fikir ve görüşler ışığında manipüle edilmeye oldukça açıktır. Fransız sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon, kitlenin bireylerin toplamından daha fazla bir şeyi ifade ettiğini belirtir.[161] Kitleye katılmış olan bireyin karakteri ya da mesleği çok önemli değildir. Kitlenin içinde kitleyi oluşturan herkes o topluluğun oluşturduğu ortak aklın bir parçası haline dönüşüverir ve bu ortak davranış kümesinde şekillenir. Kitlenin bir öğesi haline gelen birey bu yapı şemasında önemsizdir, önemli olan o topluluğun geliştirdiği daha doğru bir deyişle kitle iletişim araçları ve diğer zihin yönlendiricileriyle meydana getirilen yaratılmış ortak görüş ve fikirlerdir.[162] Le Bon'a göre bireyler kendirlerini kalabalık toplulukların içinde çok daha farklı hisseder. Birlikte olmanın kendilerine bir güç kattığını düşünen birey, kitlenin ortak fikriyle şekil alır. Birey yalnızken dizginlediği eylem ve görüşlerini kitleye katıldığında yapma özgürlüğüne kavuştuğunu düşünebilir. Kalabalık olma hali sorumsuz davranma hissini kamçılar. Le Bon'a göre, kalabalık içinde bulunma hali eylem ve fikirlerin bulaşıcılığını meydana getirir. Kitle konumunda birey farklı bir karaktere kavuşur ve telkinlere açık hale gelir. Birey, kitleye karıştığında bir anlamda kendisi olmaktan çıkar ve kitle içinde yoğurulur. Kendi iradesi büyük ölçüde ortadan kaybolur. Kendi bilincinden daha çok kitlenin yönlendirildiği bilinç düzeyiyle baskılanır. Duygu ve düşünceleri telkin ve bulaşma yoluyla şekillenir.[163] Le Bon'un da açıkça belirttiği gibi kitlenin içindeki birey, topluluk halinde farklı bir kişiliğe bürünebilmektedir.

Baudrillard, Kuper ve Sarı'nın da futbol örneğinde vurguladığı gibi taraftar toplulukları üzerinden bir örnek vermek gerekirse, maç esnasında bir kitleyi oluşturan taraftarlar gündelik yaşamın dışında davranışlar sergilemektedir. Birey tribünde bulunduğunda kalabalıktan aldığı güçle normal zamanda başka birine söylediğinde suç

[160] Sarı, 2019: 48-49.
[161] Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind,* New York 2002, s. 1.
[162] Özçetin, 2020: 46.
[163] Le Bon, 2002: 7-8.

sayılabilecek kötü bir sözü hiç çekinmeden yüksek sesle ifade edebilmektedir. Tribün ortamında kitlenin duygularını içselleştiren taraftar grubu çekinmeden küfürler etmekte yine belirtildiği gibi kamusal alanda suç sayılabilecek sözleri dile getirebilmektedir. Daha da ileriye gidilen durumlar yaşanmakta ve sahaya atılan materyallerle oradaki insanlar yaralanabilmektedir. Bu durum işte tam da yukarıda tasvir edilen kitle toplumunu ve kitlenin içindeki farklı bir ruh haline bürünen bireyi açıkça anlatmaktadır. Baudrillard, dış etkiler, mesajlar ve testlerin bombardımanına uğrayan kitleleri kara bir maden kütlesine benzetir. Madencilerin analizleriyle tanımlanan gaz kütleleri gibi kitlelerin de birer istatistik ve sondajdan ibaret olduğunu belirten Baudrillard'a göre, kitleden bir şeyler beklemek boşa bir hevestir. Kitlelerin dışavurum ve temsil edilme gibi bir hali ortadan kalkmıştır. "Yalnızca ve yalnızca açıklanamaz ve açıklanamamış olan bir toplumsallaşmanın simülasyonu vardır."[164] Le Bon ve Baudrillard'ın belirttiği gibi, kitle toplumunda birey otonom varlığını yitirmekte, dolayısıyla hegemonik güçlerin, iktidarların ve benzeri yönlendirici güç odaklarının etkisinde kalmaktadır. Bu yapı içinde harmanlanan bireyin kendi görüş ve fikirlerini yaşamında tatbik etmesi imkansıza yakındır, çünkü hayatın ve kendi yaşam varlığının öznesi olmaktan çıkmış ve nesne konumuna gelmiştir. Kitle toplumu içinde kalan birey kendisine ait düşünsel pratiklerini iyi ya da kötü olsun kendi fikirlerini çoğu zaman kitlenin ortak davranış şekline teslim etmektedir.

Her türlü yönlendirmeye açık olan bu kalabalıkların kendilerine özgün bir kültürlerinin varlığından da pek söz edilemez. Bu kitlelerin kültürü de yine bu kitleleri şekillendiren güç odaklarınca belirlenip tüketilmeleri için onlara sunulur. Aydın'a göre, kitlenin kendine has bir kültür üretme şansı yoktur. "Popüler kültür tipik kitle kültürüdür. Sanat gibi en köklü kurumsal oluşumlar günübirlik tüketim aracıdırlar. Onlar adına birileri üretir, kitle tüketir, hemen hemen geriye hiçbir şey kalmaz".[165]

2.2. Kitle Kültürü

Kitle kültürü, kitle toplumuyla ortaya çıkmıştır. İletişim ve toplumbilimci Korkmaz Alemdar ve İrfan Erdoğan'a göre, kitle kültürü seri üretimin sonuçlarından

[164] Baudrillard, 2015b: 26.
[165] Aydın, 2013: 253.

biridir. Kitle kültürünün kitle toplumu üzerine inşa edildiğini vurgulayan Alemdar ve Erdoğan, şu tanımlamayı yapar: "Kitle kültürü, kitle üretimi yapan bir endüstriyel yapının yarattığı materyal yaşamı gerçekleştirme ve bu gerçekleştirmenin bilişsel ve düşünsel biçimidir."[166] Kitle kültürü, kitleye tüketilmesi için sunulan bir kültür oluşumunu işaret eder. Kitle kültürü ve onun ürünleri kitlenin müdahalesinin olmadığı bir alanda hazırlanır. Hazırlık sürecinin ardından kitlelerin konsolide edilmesinde etkin rol oynayan başta kitle iletişim araçları olmak üzere farklı kanallarla aynen bir tüketim metası gibi kalabalıklara sunulur. Türkiye'de iletişim biliminin en önde gelen kurucularından olan Ünsal Oskay, "kitlelerin realiteden kaçışının neden olduğu kültür" diye nitelediği kitle kültürünün hangi bağlamda üretildiğini şöyle anlatır:

> Kitle kültürü, yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olan ile özgür olmayanı, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılacak bir yansılama oluşturma işleviyle üretilir. Kitle kültürünün tüketicisi olduğumuz an'larsa, yaşadığımız bu realite ile başa çıkamayacağımızı düşündüğümüz, realitenin gerçek yüzünü görmekten kaçmak istediğimiz anlardır. Bize acı veren toplumsal realite karşısında, deyiş doğruysa, unutmaya, amneziye sığındığımız anlardır.[167]

Kitle kültürü zincirin halkalarından biridir. Sanayileşmeyle birlikte başlayan büyük toplumsal dönüşümler kalabalık yığınlarını yani kitleleri meydana getirdi. Kendi özgün düşünce ve hareket yapılarını elde edemeyen kitleler, özellikle başta kitle iletişim araçlarının gücünü ele geçiren otorite ve baskın güç merkezlerinin yönlendirmesiyle şekillendi. Birey kendi yaşamının kontrolünü kaybederek bir nesne konumuna geldi. Bu dönemde Nesneler Çağı'nın yaşandığını belirten Baudrillard, insanlığın nesnelerin ritmine kapılarak onların sıra sıra gelişine göre bir hayatın içinde yaşadığını söyler.[168] Kitlelerin kontrol edilmesi ve güç odaklarının yönlendirmelerini sanal bir gerçeklikle sunmaları için kullanılan tüm enstrümanlar ise ortaya bir kültürün çıkmasına vesile olur.

Adorno ve Horkheimer, kitle toplumunda standart bir yaşam düzlemi olduğundan ve kitlelere sunulanın kurgu bir durumdan ibaret bulunduğundan bahseder. Kitle toplumu içindeki bireyin özgün düşünme ortamı yoktur, üyesi olduğu

---

[166] İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, *Popüler Kültür ve İletişim,* Ankara 2005, s. 41.
[167] Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, İstanbul 2016, s. 153-154.
[168] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, İstanbul 2012, s. 16.

kitlenin içinde şeyleşmiş ilişkiler çerçevesinde hayatını devam ettirir. Birey, kitle kültüründe üretilen ürünlerin sadece bir tüketicisi konumundadır. Kitle kültüründe sunulan şey süslü bir yapıdadır. Makyajlanmış olarak sunulanlar bireyi etkiler. Adeta bir aptallaşma yaşayan birey bunun farkına varamaz. Kitleleri kontrol eden yapıların tahakkümü altında kendisine sunulan kültür metasını tüketmekle meşguldür. Kendisine servis edilen şeyleri sorgusuz biçimde, herhangi bir düşünce süzgecinden geçirmeden alıp tüketir.[169]

Kitle toplumunda bireyin silik yapısı kendi düşüncesini yansıtamaması nedeniyle sunulan kültür ürünleri ne ise onunla ihtiyaçlarını karşılar. Ancak burada yine büyük bir duygu manipülasyonu devreye sokulur. Kitle iletişim araçlarının kaptanlığında sunulan kitle kültürü ve onun ürünleri bireye biricik olma hali sunar. Tüketici konumundaki bireye, o sunulan metalar onun isteğiymiş, onun için özel üretilmiş hissiyatı pompalanmaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla topluma sunulan eğlence anlayışı, bireyi gerçekliklerden soyutlama görevi gören etkenlerden biridir. Herman ve Chomsky, medyadaki eğlence anlayışıyla kamusal alanın erozyona uğradığını belirtir. Bu eğlence anlayışını Roma dönemindeki sirk oyunlarına benzeten Herman ve Chomsky, medya araçlarıyla toplumun adeta yakasına yapışan eğlence ve reklam içeriklerinin gizli ideolojik mesajlar için etkin bir araç olduğunu vurgular. Herman ve Chomsky'e göre, eşitsizliklerin giderek arttığı sistem içinde eğlence, toplumu politikadan uzaklaştıran ve mevcut iktidar odaklarının gücünü korumasına zemin hazırlayan bir yapı konumundadır.[170] Böylece birey özgür düşünme ve sorgulamadan uzaklaştırılır. Medya aracılığıyla toplum kontrol altında tutulmaya çalışılır. Bunu yaparken medya araçlarının sunduğu içerikler toplumun hafızasını bir kilim gibi işler. Sunulmak istenenler tekrarlanarak, her ortamda gösterilerek hatta dayatılarak verilir. Hafızalarda yer edinmemesi istenen olay ve fikirler ise bir takım içerik oyunlarıyla hissettirilmeden unutturulur. Bu olaylar bir süre sonra hiç yaşanmamış gibi olur ve tarihin unutulan bir köşesinde kalır.

---

[169] Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner vd, İstanbul 2014, s. 382-385.

[170] Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, Çev. Ender Abadoğlu, İstanbul 2017, s. 22-23.

Kitle toplumuyla insanlar Baudrillard'ın dediği gibi nesnelerin kuşatması altında bir yaşam sürmektedir. "Bu insanların gündelik alışverişi benzerlerinin eskiden yaptığı alışverişe benzemiyor; daha çok, istatistiksel veri olarak yükselen bir eğriye göre mal ve iletilerin edinilmesi, algılanması ve güdümlenmesi biçimini taşıyor."[171] Kitle toplumunun ihtiyacına uygun oluşan kitle kültürü, topluma adeta sanal bir mutluluk sağlar. Deyim yerindeyse kitle kültürünün adeta esiri olmuş birey, çoğu zaman farkında olmadığı, bazı zamanlarda ise farkında olsa da bilerek ve isteyerek kendisine sunulan sanal hazları tüketmekten geri durmaz. Çünkü birey kendi otonom varlığını kitle toplumu içinde çoktan kaybetmiş durumdadır. Bu anlamda sunulanla yetinmekte daha doğrusu bu sunulanla kendisine pembe bir tablo çizmektedir. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla sunulan medya gösterisinin politik ve toplumsal yaşamı şekillendirmedeki rolü söz konusu araçların bireyin yaşamındaki etki alanının artmasıyla daha da büyümektedir.[172]

Kitleleri manipüle etmek için adeta bir laboratuvar ortamında hazırlanmış gibi kalıpları ve reçetesi belli olan metalar, söz konusu yığınları gündelik yaşamın içinde bir nevi uyutur. Oskay'a göre, kitle kültürünün tüketicisi olarak kalmak, bireyin gündelik hayatın içinde rahat ve sıkıntısız yaşamasını sağlar. Çünkü kitle kültürünün sanal yapılarıyla sarmalanan birey, yabancılaşmaya dayanan toplumsal hayatın gerçek yüzünü algılamaktan uzak bir durumdadır. Toplumsal gerçekleri görmek bir kenara dursun, söz konusu gerçekliğin varlığını dahi anlamlandırma konusunda oldukça geri bir konumdadır. Oskay, kitle kültüründeki yanılsamanın toplumun en üst tabakasında bulunan kişilerde dahi yabancılaşma meydana getirdiğine dikkat çeker. Oskay, bireyin bu durumu göremeyecek kadar "eblehleştirildiğini" belirtir.[173]

Matbaanın bulunuşu ve devamında gelişen teknolojiyle kitle iletişim araçları kitle kültürünün sunulduğu yapılardan olmuştur. Kitle kültürüyle toplumun neyi düşüneceği, neyi isteyeceği, neyi hatırlayacağı ve unutacağı hazırlanmaya çalışılmaktadır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla topluma sunulan film, dizi, belgesel, kitap ve haberlerle geçmiş yeniden kurgulanmakta ve toplumsal hafıza istenen biçimde

[171] Baudrillard, 2012: 15.
[172] Kellner, 2013a: 19.
[173] Oskay, 2016: 157-158.

inşa edilmektedir.[174] Temelde insanlığın gelişmesine fayda sağlaması amacıyla üretilen teknoloji yine insanlığın elinde kitlelere zarar veren bir silaha dönüşmüştür. İletişim teorisyeni Neil Postman'a göre, teknolojinin kontrol dışı gelişmesi insanlığın hayati kaynaklarını yok etmektedir. Postman, teknolojinin ahlaki temelden yoksun bir kültür meydana getirdiğine dikkat çekerek, teknolojiyle insan hayatına giren yapıların toplumsal ilişkilere zarar verdiğini belirtir. "Kısaca teknoloji hem dost hem de düşmandır."[175] Üzerine kalın harflerle basarak belirttiğimiz ve örneklerle açıkladığımız üzere kitle toplumu ve kitle kültürünün şekillenmesinde kitle iletişim araçları başat bir rol oynamaktadır. Bu araçlar sayesinde kitleler iktidar sahiplerinin ve büyük güç odaklarının hegemonik baskısı altında hizaya sokulmaktadır.

2.3. Kitle İletişim Araçları

Sanayi Devrimi'yle birlikte dönüşen toplumsal yapı içinde beliren kitle toplumuyla birlikte kitle iletişim araçları ortaya çıkmaya başlamış ve bu araçlar her geçen gün gelişip yenilenmiştir. Bu araçların gelişimi günümüzde de devam etmektedir ve etkisi ilk zamanlarından epeyce fazladır. Bugün artık kitle iletişim araçları diye tabir ettiğimiz araçlar hayatın odak noktasını oluşturuyor desek abartmış olmayız. Kitle toplumu ve kitle kültürüyle birlikte gelişen kitle iletişim araçları, birey ve toplumu istenen kıvamda yönlendirmek için kullanılagelmiştir ve bu işlevi günümüzde de daha saldırgan ve istekli şekilde devam etmektedir. Çünkü küresel dünyada herkes birer tüketici konumundadır. Kitleleri yönetmede, topluma ulaşmada ve kontrol mekanizması kurmada kitle iletişim araçlarının önemli ve yadsınamaz bir yeri vardır. Modern kitle iletişim araçları diye tanımlayabileceğimiz teknolojik araçların insan hayatına girişi matbaanın icadı ve yaygın hale gelmesiyle başlamıştır.[176] Postman'a göre, matbaanın keşfi Bilgi Çağı'nı başlatmıştır. Gutenberg'in şarap makinesini hareketli basma harflere sahip bir baskı makinesine çevirmesiyle matbaanın keşfedildiğini anlatan Postman, bu süreci takiben kırk yıl içinde altı farklı ülkede yüz on matbaanın kurulduğunu ve elli yılda hukuk, tarım,

[174] Doyuran, 2018: 45.
[175] Neil Postman, *Teknopoli Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu*, Çev. Mustafa Emre Arslan, Bursa 2016, s. 8.
[176] Alemdar ve Erdoğan, 2005: 94.

politika, botanik ve pediatri gibi değişik konuları içeren sekiz milyondan fazla kitabın basıldığını belirtir.[177] Matbaanın gelişmesiyle ilk olarak Avrupa genelinde yayınevleri kurulmaya başlamış ve sayısı kısa sayılacak bir süre içinde artarak çoğalmıştır. İlk başlarda el yazmaları eserler basılırken bunu takiben tek sayfalık gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Zaman içinde teknolojinin gelişmesiyle profesyonel bir sistem meydana gelirken baskı tekniklerinin ilerlemesine bağlı olarak basılan gazete, dergi, kitap ve benzeri eserlerin topluma ulaşması kolaylaşmıştır. Modernleşme ve Sanayi Devrimi'ni takiben yoğun kentleşmeyle bu araçların kullanımı artmıştır. Matbaanın icadından günümüze kadar olan süreçte kitle iletişim araçları büyük değişim ve gelişim yaşamış ve bu süreç günümüze kadar artarak devam etmiştir. İlk başlarda küçük bir gruba hitap eden bu yapı, günümüzde dev bir yayıncılık endüstrisine dönüşmesinin yanı sıra kitleleri etkileyen büyük bir hegemonik güç olmuştur.[178]

Kitle iletişim araçlarını irdelemeye geçmeden önce iletişim ve kitle iletişim kavramlarını kısaca tanımlamamız yerinde olacaktır. İletişim, toplumsal çerçeve içinde yaşayan insanlar için kaçınılmaz bir eylemdir. İletişim, tarafların tutum, davranış, yargı ve duygularını karşısındakilere iletme halidir.[179] Latincede communis kelimesinden türeyen communication kavramı, Türkçe'de iletişim kavramı olarak kullanılmaktadır. Oskay'a göre, dilimizdeki iletişim terimi yabancı dildeki "communication" kavramının barındırdığı temel anlamı kapsamaktan uzaktır. Bireyler arasındaki anlam yüklü simgeler gönderme ve alma işlemini ifade eden iletişim terimi, communication sözcüğünün temelindeki toplumsallaşma anlamını ifade etmekten uzaktadır. Latincedeki anlamından anlaşılacağı üzere bu kavram toplumsallığı, birlikte ve karşılıklı olma durumunu belirtmektedir. İletişimin toplumsal yönünü vurgulayan Oskay, iletişimi şu şekilde tanımlar:

> İletişim, insanın türsel özelliği olan toplumsallaşırlığın bir yansımasıdır. Doğal ortamına uyumlanmayı dolaysız olarak yapma durumundaki diğer tüm canlı türlerinin tersine, insan doğal ortamındaki fırtınalara, soğuğa, göllere, denizlere

[177] Postman, 2016: 63-64.
[178] William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev. Melih Pakdemir, İstanbul 2008, s. 423.
[179] Ünsal Oskay, *İletişimin ABC'si*, İstanbul 2015, s. 9

> vb. uyumlanmak için ayı olmak, balık olmak zorunda kalmamış; bunu toplumsallaşırlığı ile oluşturduğu kültürü aracılığı ile yapmıştır.[180]

İletişim halinde olma durumu insanlar için tarih boyunca hep önemli olmuş, iletişim ihtiyacı sürekli artmış ve günümüzde yaşamın merkezine kadar yerleşmiştir. İnsanlar, kendi sözlerinin ve yaşanmışlıklarının kalıcı olması, zamanı ve mekanı aşması için iletişim araçlarını icat etmişler, sadece konuşarak değil söz konusu bu araçlar üzerinden de iletişim kurmuşlardır.[181] İletişim, insanlar arasındaki sözel bir süreçten çok daha fazlasını kapsar. İki kişinin karşılıklı olarak konuşmasının yanında iletişim, gündelik yaşamda insana nesneleri ve toplumu tanıma olanağı sağlar. İletişimde olmak, insanın vazgeçemeyeceği temel özelliklerinden biridir. Oskay'a göre, iletişim toplumsal sistemin sürmesini ve kendini yeniden üretmesini sağlar.[182] İletişimin en basit düzeyde üç öğeye dayandığını anlatan Oskay, iletiyi gönderen, *kaynak*, iletiyi alan *hedef kitle* ve iletişim esnasında gönderilen bildirimi de *ileti* olarak tanımlamıştır. Kaynağın kimi zaman tek kişi, kimi zaman ise kitle iletişim araçlarının öğeleri olduğunu belirten Oskay, "Tek kişi olduğunda kişi, gazete ya da radyo olduğunda ise, bir kurumsal yapı söz konusudur" der.[183]

İnsan topluluklarının bir arada olması ve gelişmesi için iletişim temel bir düzenleyici mekanizma olurken, ilk toplumlardan bu yana iletişim içinde olma durumu sürekli gelişmiştir. Dil, mimikler, bedensel hareketler ve insanların organlarıyla yapabildiği anlam yüklü işaretler iletişim kurmanın ilk versiyonları olarak kabul edilebilir. Bu iletişim hali ve iletişim yöntemleri zaman içinde gelişmiştir. İnsanlığın yaşadığı dönüşüme paralel şekilde kitleler oluşmuş ve kitlelerin daha gelişmiş bir iletişim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kitle iletişimi de bu bağlamda meydana gelmiş ve gazete, radyo, televizyon ve benzeri araçlarla bu toplumsal boşluk bir anlamda doldurulmuştur.[184]

İngiliz Sosyolog John Thompson, iletişimin insanlık tarihi kadar geriye gittiğini ve onun insanın en temel faaliyetlerinden biri olduğunu belirtirken kitle iletişiminin

---

[180] Oskay, 2016: 393.
[181] Oğuzhan Taş, Taş, *İletişim, Medya ve Kültür Anahtar Kavramlar*, Ankara 2017, s. 12.
[182] Oskay, 2005: 1-3.
[183] Oskay, 2005: 10.
[184] Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri,* İstanbul 2017, s. 396-397.

kendinden önceki iletişim biçimlerinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Kitle iletişimini "Enformasyon veya sembolik içeriğin sabitlenmesi ve iletimi yoluyla sembolik malların kurumsallaşmış üretimi ve genelleşmiş dağıtımı" olarak tanımlayan Thompson'a göre, kitle iletişiminin en temel özelliği üretim ve dağıtımının belirli teknik ve kurumsal araçlar içermesidir. Kitle iletişiminde sembolik formlar meta haline dönüşür. Kitle iletişim araçlarıyla sunulan kitap, resim ve müzik sembolik formlar, ekonomik değeri olan bir metadır artık. Kitle iletişimi, zaman ve mekândan bağımsız bir yapıdadır. Buradaki iletiler üretildiği ortamdan zaman ve mekân bağlamında çok farklı yer ve anlarda tüketilirler.[185] Kitle iletişiminde iletişim kitleselleşir ve kendisine çok geniş bir mekân ve zamanda yer bulur.[186]

Kitle iletişimini sağlayan araçlar da kitle iletişim araçları olmuştur. Kitle iletişim araçlarını iletişimin sanayileşmiş araçları olarak niteleyen Yusuf Adıgüzel, iletişim teknolojisi verilerinin üretim sürecinden izleyicilere, dinleyicilere, okuyuculara ya da kullanıcılara iletilmesindeki tüm araçların kitle iletişim araçları kapsamında değerlendirilebileceğini belirtir. Kitle iletişim araçları bu yaygın etkisiyle toplumun her alanında varlığını gösterir.[187] Bu araçlar, bireylerin toplumsallaşmasında önemli rol oynar. Kitle iletişim araçları bireyin ve toplumun hayatının neredeyse her anında bir etkileşim sağlar. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkileri de sürekli artmıştır. Artık fakirinden zenginine her evde bir televizyon bulunmakta, internet kullanımı neredeyse tüm dünya çapına yayılmış durumdadır. Bu bakımdan kitle iletişim araçlarıyla kitlelere ulaşmak özellikle 2000'li yıllardan sonra çok daha kolay bir hal almıştır. Söz konusu araçların kitlelere ulaşmadaki bu rolü, bu araçları kullanarak kitlelere ulaşanların iştahını her zamankinden daha çok kabartmaktadır. İspanyol Sosyolog Manuel Castells, iletişim süreçlerinin insanların zihnini şekillendirmede önemli yere sahip olduğunu belirtir. "Zihinleri şekillendirmek, yıldırma ve şiddetle bedenlere boyun eğdirmekten daha kesin ve kalıcı bir hakimiyet biçimidir" diyen Castells'e göre, iletişim araçları bu şekillendirme

[185] John B. Thompson, *Medya ve Modernite*, Çev. Serdar Öztürk, İstanbul 2008, s. 49-56.
[186] Özçetin, 2020: 54.
[187] Adıgüzel, 2001: 78.

işlevinde etkin rol oynar. Bireylerin toplum içinde anlam ürettikleri ve gönderdikleri sembolik ortamla oluşturdukları iletişim, kitle iletişim araçlarıyla sağlanır.[188]

Kitle iletişim araçları, toplumu ve bireyi etkileyerek istenilen kalıba sokmak için yoğun biçimde kullanılmaktadır. Herman ve Chomsky, medyanın kendisini finanse eden ve kontrolünde olduğu grupların propagandasını yaptığını ve onların güdümünde hareket ettiğini belirtir. Söz konusu grupların temsilcileri neyi ön plana çıkarmak isterse ya da neyi gündeme getirmek isterse medya politikaları buna göre şekillenir. Herman ve Chomsky'e göre, propaganda modeliyle toplum yönlendirilmektedir. Medyanın sınırlı bir özerk yapı içinde olduğunu belirten Herman ve Chomsky, toplumda muhalefet ya da marjinal yapıların da medyayı kullandığı imajının çizildiğini ancak egemen güçlerin aleyhine olan haber ve içeriklerin pek de yaygın şekilde kitlelere ulaşamadığına dikkat çeker. "Fakat sistemin güzelliği şuradadır ki, bu türden muhalefet ve aykırı enformasyon belli sınırlar içinde ve marjda tutulur; böylece onların verdiği sistemin monolitik olmadığını gösterir, ama diğer yandan, resmi gündemin hakimiyetini bozacak güce erişmeleri engellenir."[189]

Güç odakları ve iktidar sahipleri, kendi fikirlerini baskın şekilde sunmak için her türlü medya aracını kullanırken hoşlanmadıkları fikirlerin kısık sesle dahi çıkmasını engellemek için türlü manipülasyonlara girer. Bunu yaparken yine medya araçlarını kullanır. Bir yandan aleyhte seslerin çıkmasına özgürlük alanı tanınıyormuş gibi ortam sunulsa da aslında çoğu zaman bu durum ucuz bir gösteriden ibarettir. Muhalif görüşlerin ayakları yere sağlam basar şekilde toplumun geneline ulaşması çok zordur. Kitle iletişim araçları aracılığıyla yaşanan bu aktarımda çeşitli dezenformasyonlar yaşanmaktadır. Medya, kitlelere yönelik bir propaganda faaliyeti yürüterek etki mekanizması geliştirmeye çalışır. Savaş ve kriz alanları bu propaganda faaliyetlerinin en çok kullanıldığı süreçlerdendir. "Savaş ve kriz dönemleri ile ilgili olarak devletlerin dış ve iç politikalarında uygulanan propaganda yöntemleri daha çok enformasyona sansür uygulanması, dezenformasyon ve misenformasyon (yanlış olan ancak zarar

[188] Manuel Castells, *İletişim Gücü*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul 2016, s. 1.
[189] Herman ve Chomsky, 2017: 15-16.

verme niyetiyle oluşturulmamış bilgiler) oluşturulup yayılması biçiminde ortaya çıkmaktadır.[190]

Kitle iletişim araçları bireyi kendi düşünce ve fikirlerini geliştirmesi konusunda sınırlar. Bu araçlarla insanın nesne konumuna geçtiğini belirten Umberto Eco, dünyadaki tüm insanların kitle iletişim araçları tarafından üretilen yeni proletaryanın birer üyesi olduğunu söyler. Çünkü gelişen teknolojiyle beraber bu araçlar her yerdedir ve bir biçimde etkisini az ya da çok insanlara hissettirmektedir. Kitle iletişim araçlarını ideolojik bir araç olarak gören Eco'ya göre, ideolojilerin topluma işlenmesinde bu araçlar büyük önem arz eder.[191] Kitle iletişim araçlarıyla üretilen enformasyon ve mesajlar toplumu denetim altında tutmak amacı güder. Castells, siyasal kampanyaların merkezinde, dijital medyanın gelişmesine rağmen kitle medyasının yer aldığını belirtir. Medyanın toplumun manipüle edilmesinde başrolü oynadığını vurgulayan Castells, "Hükümetler, yasal düzenleme yetkilerini kullanarak medya şirketlerini kayırmalarına karşılık medyayı propaganda makinesi olarak kullanmaya devam ediyor. Bilginin manipüle edilmesiyle, savaş ve barış, ölüm ve kalım meseleleri dahil hakikat hala yurttaşlardan saklanıyor"[192] değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kitle iletişim araçları, topluma mesaj ve simgeler ileten bir sistemi meydana getirir. Kitle iletişim araçlarının toplumu yönlendirmede büyük bir güç olduğunun altını çizen Herman ve Chomsky, bu araçlarla istenen propagandanın yapılabildiğini belirterek "propaganda modeli"ni ortaya koymuşlardır. Buna göre medya, servet sahibi ve iktidarı elinde bulunduran grupların elinde bir güç mekanizmasıdır. Para ve iktidar haberleri eleyip basılmaya uygun olanları seçer. Muhalif düşünceleri büyük bir ustalıkla değersizleştirir, çıkar gruplarının işine yarayacak biçimde olayları yansıtır. Herman ve Chomsky'e göre, topluma sunulan haberler belirli eleme süzgeçlerinden geçtikten sonra hazır hale getirilir. Herman ve Chomsky, haber eleme süzgeçlerini, egemen medya şirketlerinin büyüklüğü, reklamcılığın medyanın en önemli gelir kaynağı olması, medyanın iktidar ve büyük şirketlerin 'uzman' diye sundukları kişilerden bilgileri

---

[190] Nurhayat Yoloğlu, "Aktüel Enformasyonun Yeni Yol Haritası: Dezenformasyon", *Dezenformasyon Çağı*, Ed. Akyüz, S. S., Konya 2021, s. 10-11.
[191] Umberto Eco, "Göstergebilimsel Bir Gerilla Savaşına Doğru", *Enformasyon Devrimi Efsanesi Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*, Çev. ve Der. Yusuf Kaplan, Kayseri 1991, s. 93-94.
[192] Castells, 2016: 5.

alması, medyanın hizaya getirilmesi için kullanılan ‘medyaya tepki üretimi’ ve ulusal bir din ve bir denetleme mekanizması olarak anti komünizm olduğunu belirterek şu değerlendirmede bulunmuşlardır:

> Bu öğeler birbirleriyle etkileşim halindedir ve birbirlerini güçlendirirler. Henüz işlenmemiş haber malzemeleri, sonunda basılmaya uygun, damıtılmış kısım elde edilinceye dek art arda süzgeçlerden geçmek zorundadır. Bu süzgeçler söylemin ve yorumun ilkesini belirler, neyin öncelikle haber olabileceğini tanımlar ve propaganda kampanyalarına dönüşen sürecin temelini ve işleyişini açıklar.[193]

Tüm kitle iletişiminde, olayların seçiliş biçimi ve o olayın belirli yönlerine dikkat çekilmesi bakımından aynı süzgeç sisteminden geçer. Yapılan amprik araştırmaların bu sonucu gösterdiğini belirten Meyer’e göre, bu ayrıştırıcı süzgeç yazılı, görsel, işitsel medya ve haber ajansları için geçerli bir durumdur. Haberin her aşamasında geçerli olan bu süzgeçler, Herman ve Chomsky’nin propaganda modelinde nitelediği gibi bilinçli olarak hazırlanmıştır. Bir durumun yalın olarak sunulmasından ziyade kitle iletişim araçlarıyla egemen anlayışın bakış açısı topluma yansıtılmaya çalışılmaktadır. Medya çalışanları ve gazeteciler de bir olayı aktarırken farkında olmadan bu haber süzgecinin içine düşmekte pek çok kez kendisine oto sansür uygulamaktadır.[194]

Toplumun her alanına farklı kanallarla nüfuz etmiş kitle iletişim araçları, formüle edilmiş süzgeçlerle yansıttığı gündemlerle birlikte sunduğu mesaj ve içeriklerle oluşturulmak istenen düşünce iklimine zemin hazırlar. Bu yapı içinde birey ve toplumun hafızası da kaçınılmaz şekilde etkilenir. Kitle iletişim araçları toplumsal hafızanın aktarılmasında kurucu bir rol üstlenmektedir. Gerek haberler vasıtasıyla gerekse de görsel ve yazılı içeriklerle olaylar ya da bilgiler süzüle süzüle hafızalarda yer eder. Söz konusu iletişim araçları hafızanın şekillenmesinde etkin rol oynar. Geçmişin istenilen şekilde yeniden üretilmesiyle bazı olaylar hatırlatılırken bazıları da unutturulur.[195] Toplumun medya üzerinde bir egemenliği olmaması onu kitle iletişim araçlarıyla gelecek içerik bombardımanına karşı açıkta bırakır. Topluma neyin sunulacağına reklam gücüyle toplumu tüketime sevk etmek isteyen patronlarla, yine toplumu kontrol

[193] Herman ve Chomsky, 1999: 21-22.
[194] Meyer, 2015: 55-56.
[195] Doyuran, 2018: 51.

altında tutmak isteyen iktidar odakları karar verir. Halk çoğu zaman bu sunulanlarla yetinmek zorunda kalır.[196] Kitle toplumu, kitle kültürü ve kitle iletişim araçlarını derinlemesine analiz edip, birey ve toplumu nasıl etkilediğini, hafıza üzerindeki etkilerini irdelediğimiz çalışmanın bundan sonraki bölümünde toplumu yönlendirmede etkin rol oynayan kitle iletişim araçlarının en etkinleri olarak niteleyebileceğimiz gazete, radyo, televizyon ve yeni medya araçlarını ele alacağız.

2.3.1. Gazete

Modern anlamda gazetelerin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde el yazmalarıyla haber iletimi yapılsa da bunların çoğaltılması ve sınırlı sayıda kişiye ulaşması nedeniyle bilinen anlamıyla gazetecilik işlevini yerine getirememiştir. Yine de ulaştığı topluluk bakımından az olsa ve kopyalanması anlamında zorluklar içerse de bu el yazması haber bültenleri yazıldıkları dönem için siyasi gelişmelerin toplum içinde dolaşmasını sağladığından önemli bir yere sahiptir.[197] Kitle iletişim araçlarının başat organlarından gazetenin modern anlamda ortaya çıkışı matbaanın yaygınlaşmasıyla olmuştur. Matbaanın yaygınlaşmasıyla ilk önce milyonlarca kitap basılmış, kitapları farklı ülkelerde çıkmaya başlayan gazeteler takip etmiştir. Basım teknolojisiyle toplumun ulaşabildiği birer meta haline gelen kitap ve gazetelerle iletişim kitlesel bir hale bürünmüştür. Matbaa sayesinde haber iletiminde de bir devrim yaşanmıştır. Matbaanın yaygınlaşmasıyla devlet kararları, resmi bildiriler, doğal afetler ve toplumsal olayları içeren onlarca kitapçık, afiş ve ilan basılmaya başlanmış ve dağıtıma sokulmuştur. İlk başlarda düzensiz olan bu yapı 17. yüzyılda gelişerek bilinen manadaki gazetelerin oluşmasını sağlamıştır. Gazetelerin eski biçimlerinde daha çok dış haberlere yer verilmiştir. İlk dönemlerinde yerel haberlerden ziyade dış dünyadaki olaylar okuyuculara yansıtılarak o toplumun daha uzak olduğu konular hakkında bilgilenmesi sağlanmıştır.[198]

---

[196] Herman ve Chomsky, 2017: 23.
[197] Asa Briggs ve Peter Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'den İnternete*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun, İstanbul 2011, s. 53-54.
[198] John B. Thompson, "Haber Ticareti", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum,* Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Ankara 2011, s. 175-176.

Sanayi Devrimi'ni takip eden süreçte gazeteler gelişmeye başlamış ve kurumsallaşmıştır. Bununla birlikte gazetelerin önemi artarken gazetecilik bir meslek olarak görülmeye başlamıştır. Kitlelerin iletişime verdiği önem, baskı teknolojilerinin gelişmesi ve gazetelerin kitleleri yönetmede bir araç olduğunun anlaşılmasıyla gazete sayıları hızla yükselmiştir. Örnek vermek gerekirse 1847 yılında Fransa'da yüz seksen dokuz gazete bulunurken bu sayı 1914 yılında iki yüz doksan dokuza çıkmıştır. Bu dönemde sanayileşmenin gelişmesiyle gazete sayılarının artması doğru orantılı olmuştur. Sanayileşmenin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde gazeteler toplumun dinamik sektörlerinden biri haline dönüşmüştür. Artık gazeteler herkesin ulaşabildiği bir ürün haline gelmiş ve milyonlarca okuyucuya kavuşmuştur.[199] Kitlelere direkt olarak mesajların iletilmesine olanak sağlanan bir ortamda gazeteler önemli aktör olmuştur. Bilhassa endüstriyel olarak gelişen ülkelerde gazeteler bir sanayi kolu haline dönüşmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başında gazetelerin sayısı hızla artarken reklam ve tiraj mücadelesi büyümüştür. Artık gazetecilik başlı başına bir sektör haline gelmiş ve yeni tekniklerin her gün gelişmesiyle yaygınlığı büyüyerek artmıştır. Sektörden elde edilen gelirin tadını alan gazete sahipleri kârlarını artırmak için günde birkaç baskı yapmaya dahi başlamış ve gelişmeleri okuyucuya en hızlı şekilde ulaştırmak için çaba sarf etmiştir.[200] 1800'lü yıllarda ticari bir işletme mantığıyla hareket eden gazeteler 1900'lü yıllarla birlikte sermayenin ilgisini çekmiş, büyük şirketlerin kuruluşları haline gelmeye başlamıştır. ABD'de başlayan tekelleşmeler oradan Avrupa'ya yayılmış ve gazeteler büyük şirketlerin birer fabrikası gibi hizmet vermeye başlamıştır.[201] Bu tekelleşme diğer kitle iletişim araçlarında da benzer şekilde kendini göstermiştir. Büyük sermaye sahipleri kitle iletişiminin gücünü kullanmak için farklı işlevdeki basın organlarını bünyesinde tutarak endüstriyel girişimleri için kamu ve otorite karşısında bir güç olarak görmüştür.

Gazeteler yaygın olarak topluma ulaşmaya başladığı dönemden itibaren kamuoyunu bilgilendirmek ve yönlendirmek için bir araç olmuştur. Güç sahipleri

---

[199] Frederic Barbier ve Catherine B. Lavanier, (2001). *Diderot'dan İnternete Medya Tarihi*, Çev. Kerem Eksen, İstanbul 2001, s. 164.
[200] Emrah Onur Karataş, *Geleneksel Gazetecilikten Dijital Gazeteciliğe Dönüşüm: Radikal Gazetesi Örneği,* (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2015, s. 6.
[201] İbrahim Toruk, *Gutenberg'den Dijital Çağa Gazetecilik*, İstanbul 2008, s. 73.

toplumu manipüle etmek için gazeteleri kullanmaktan hiçbir zaman geri durmamış ve durmamaktadır. Küreselleşen dünyada insanlar iletişim kanallarıyla olan bağını daha sıkı hale getirmiş, bununla beraber çok daha fazla enformasyona ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Haber akışına bağımlı şekilde yaşayan günümüz toplumu medyanın belirlediği yani medya gücünü elinde tutanların sunduğu gündemlere göre şekil almaktadır.[202] Gücü elinde bulunduran aktörler, gazeteleri yaygın bir şekilde topluma ulaştığı günden beri bir araç olarak kullanmışlardır ve buna devam etmektedirler. Gazetelerde sunulan haberler salt gerçekliği yansıtmadan öte o yayın kuruluşuna hakim olan ve onun ötesinde iktidar ilişkisi içinde bulunduğu grupların istediğini yansıtır haldedir. Meyer'e göre, siyasal süreç mantığı, medyanın siyasetle ilgili olarak nasıl haber yapacağı konusunda bir standardı kaçınılmaz olarak dayatır. Bu durumun "siyasal haber yapmanın uygunluk koşulları" olarak tanımlanabileceğini aktaran Meyer, medyanın haber yapma kodlarının bulunduğunu ve olayların medyanın mamul ürününün prizmasından geçerek yansıdığını belirtir.[203] Gazetede okuyucuya sunulan haberler belirli bir çerçeve içinde gösterilir. Haberi anlatan fotoğraf ve başlık ilk olarak dikkati çeker. Fotoğrafın altında spot olarak görünen metin, o haberde neyin anlatılmak istediğini okuyucuya belirtir. İlerleyen cümlelerde metnin gövdesinde sunulan veriler ile fotoğraf ve başlık arasındaki nedensel bağ kuvvetlendirilerek olayın yansıtılmak istenen boyutları ön plana çıkarılır. Haberlerde genel olarak belli kavramlar kullanılır. "Bunların, tümü okurun haberi nasıl yorumlaması gerektiğine ilişkin bir anlam çerçevesi oluşturur. Bu bakımdan haberler, anlam repertuarı bakımından sıkı şekilde yapılandırılmış, egemen kültürel anlamları yeniden üreten metinlerdir.[204]

Okuyucuya sunulan haberlerle bir gerçekliğin inşa edilme süreci yaşanır. Tabi ki burada bahsetmeye çalıştığımız gerçeklik, gücü elinde bulunduran egemen sınıfların çıkarı doğrultusunda oluşturulmak istenen gerçeklik anlayışıdır. Gazeteler ve diğer mecralardaki haberler vasıtasıyla haberdar olunması istenen veriler, kitlelere sanki doğrusu oymuş gibi bir imajla ustalıkla yansıtılır. Haberlerin yaşanılanları gerçeklikle verdiğini söylemek mümkün değildir. Dünya genelinde her an habere konu olabilecek yüzlerce olay yaşanır. Ancak bunların bazıları haber olarak işlenir. Bu işleme sürecine

[202] Yoloğlu, 2021: 9.
[203] Meyer, 2014: 33.
[204] Taş, 2017: 87.

tabi olmadan önce habere konu olacak olaylar, içinde bulunduğu toplumun hangi yönde etkileneceği ya da o toplumun neyi isteyeceği şekilde seçilir. Toplumu yönlendirecek ve onların arzularına hitap edecek şekilde dizayn edilen haberler, o günün önemli haberleriymiş gibi izleyicilere en renkli şekilde verilir. Bu süreçlerin hepsi ideolojik bir işlemden ibarettir. Haberin seçilmesinden kurgulanmasına ve sunulmasına kadar geçen tüm süreçler belli bir ideolojinin ürünüdür. Haberin başlığı, spotu ve giriş cümlesi verilmek istenen mesajlara göre özenle seçilir. Medyanın olayları istediği yönde manipüle edebilecek bir gücü vardır. Olayın odak noktasından uzaklaşıp farklı bir yönünü gösterip, hizmet ettiği egemen gücün görüşünü ustalıkla yansıtabilir. Bunu da habercilik öğelerini kullanarak gerçekleştirir ve bakıldığı zaman her şeyin normal olduğu izlenimi sunulur. Olumlu bir olayı olumsuz şekilde yansıtmak medya için hiç de zor bir işlev değildir. "Örneğin, memur maaşları için yapılan bir eylem 'memurların hak arayışı' olarak sunulabileceği gibi, eylem nedeniyle trafiğin aksamış olması ön plana çıkartılarak hem eylemin kendisi hem de eyleme katılanlar olumsuzlanarak da sunulabilir."[205] Pierre Bourdieu, gazetecilerin bazı şeyleri görüp bazı şeyleri görmediğini bunun belli bir yayın politikası olduğunu belirtir. Gazetecilerin haberleri istediği yerden değerlendirdiğini belirten Bourdieu'ya göre, gazetecilerin kendilerine has haber anlayışı vardır.[206]

Medya, sahip olduğu bu gücüyle toplumun neyi haber olarak göreceğinden, sunduğu haberin nasıl anlaşılması gerektiğine kadar tüm bu sürece etki eder. Böylece hafızalara kazınan diye tabir edilen işlem, medyanın sunduğuyla şekillenir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla tüm dünyaya yayılan ve özellikle son yüz yıldır neredeyse ulaşamadığı yer kalmayan gazeteler, okuyucuya sunduğu haberlerle düşünce ve görüşleri etkiler. Tüm dünyada meydana gelen olayları büyük çoğunlukla haberler vasıtasıyla alan bireyler, maruz kaldıkları medya gücünün sunduğu verilerle olayları değerlendirip hafızlarına işler. Gazetelerde her gün binlerce fotoğraf ve haber egemen güçlerin yönlendirilmesiyle toplumun önüne konur. Toplum da maruz bırakıldığı bu

[205] Emel Baştürk Akca, "İdeoloji-Dil-Söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada Anlamın Toplumsal İnşası", *Medyada Gerçekliği İnşası Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış*, Ed. Parlak, Konya 2009, s. 94-98.
[206] Pierre Bourdieu, *Televizyon Üzerine*, Çev. Alper Bakım, İstanbul 2015, s. 22.

seçilmiş ve kurgulanan haberlerin etkisinde kalır. Toplumsal hafızanın oluşmasında da bu etki kaçınılmaz şekilde kendini göstermektedir.

2.3.2. Radyo

Radyonun icadıyla yazının ardından sesin kendisi de bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Radyonun yaygınlaşmasıyla bu teknolojiye karşı büyük bir ilgi oluşmuştur. Gazetenin yanında radyolar da haberlerin ve gelişmelerin sunulduğu bir mecra haline gelirken, okumanın yanı sıra dinlemenin verdiği kolaylık radyonun popülerliğini hızlandıran etkenlerin başında gelmiştir.[207] Kitle iletişim araçlarının başat aktörlerinden olan radyonun icadıyla kitle toplumuna geçiş durumu hızını artırmıştır. Dönemi açısından değerlendirildiğinde büyük bir buluş olan radyo, telsiz telgrafın icadıyla eş zamanlı meydana gelmiştir. Fizikçi Guglielma Marconi, 19. yüzyılın sonlarında bu kablosuz teknolojiyi insanlıkla tanıştırmıştır. Esas olarak Marconi'nin amacı Morse kodlu mesajların kablosuz bir şekilde iki nokta arasında iletimini gerçekleştirmekti. Atlantik ötesi gerçekleştirilen ilk iletişim, kablo şirketleri dışında herkes tarafından büyük bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Marconi, ilk etapta kablosuz teknolojiyi ses iletimi açısından kullanmamıştı. Marconi'nin kablosuz iletişim teknolojisini sese uyarlanması konusunda Kanadalı Reginald Fessenden'in birtakım çalışmaları olmuş ve 1. Dünya Savaşı'na kadar bu alanda önemli aşamalar kaydedilmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından ilk başlarda amatör çalışmalar gün geçtikçe ilerlemiş, ses ve müzik yayınları artmıştır. Radyonun ilgi görmesiyle yayın yapan kanalların ve istasyonların sayısı hızlı şekilde büyümüş, ABD başta olmak üzere dünyanın gelişmiş ülkelerinde radyo yaygın hale gelmiştir. Radyonun evlere girmesiyle birlikte etkinliği artarak kitleleri etkileyen bir ürün olmuş ve bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir.[208] İlk düzenli yayınlar Fransa'da yapılmış olsa da günümüz radyo yayınlarının ilk örnekleri denebilecek yayınlar ABD'de gerçekleştirilmiş, 1938 yılına gelindiğinde yaklaşık yirmi yedi milyon Amerikalı ailenin evinde radyo bulunur duruma gelmiştir.[209]

---

[207] Dağdelen, 2018: 43.
[208] David Crowley ve Paul Heyer, *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Çev. Berkay Ersöz, Ankara 2017, s. 302.
[209] Jean J. Cavalier, *Medya ve İletişim Teknolojileri*, Çev. Mete Çamdereli, İstanbul 2004, s. 129-132.

Üretim teknolojisinin gelişmesiyle radyo tüm dünyaya yayılmış ve kitlelere ulaşmada en hızlı ve kolay araçların başında gelmiştir. Radyonun en yaygın kullanıldığı ülke olan ABD'de ilk kez siyasi bir amaç uğruna kullanılması ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt döneminde olmuştur. Roosevelt, 1929 yılındaki ekonomik krizin ardından büyük sıkıntılar yaşayan Amerikan halkının mevcut sorunlarıyla ilgili olarak "Firiside Cats" program dizisiyle vatandaşlarla buluşmuştur. Üç dönem başkanlık yapan Roosevelt bu süre içinde toplam 28 yayında halkına hitap ederken, yüksek reyting alan programlarda politik bir söylemden ziyade samimi bir dil kullanmayı tercih etmiştir.[210] Dönem itibarıyla radyoyu kitlelere ulaşmak ve etki altına almak için kullanan politikacıların başında kuşkusuz Almanya'yı uzun yıllar yöneten ve politikalarıyla 2. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olan Adolf Hitler geliyordu. Mcluhan, Hitler'in radyoyu son derece etkili şekilde kullandığını ve siyaset sahnesindeki başarısının radyoyu başarılı şekilde kullanmasıyla ilişkisi olduğunu belirtir.[211]

Radyonun gücü, televizyonun yaygınlaşmaya başlamasıyla azalmıştır. 1950'li yıllarla birlikte sesi ve görüntüyü bir arada sunan televizyon teknolojisi radyonun reytinglerinin düşmesine ve gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. ABD'de radyoların reklam gelirleri sert düşüşler yaşamış, televizyon radyoya darbe vurmaya başlamıştır. Buna karşın radyolar yayın akışlarında farklılıklara giderek devamlılıklarını sağlayacak girişimlerde bulunmuş, bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Müzik programlarının yanında haber programları sunulurken radyo istasyonlarının yerelleşmesiyle farklı gruplara hitap etme imkanı elde edilmiştir. Yine radyo şovları ve programları artarak dinleyiciyle buluşmuş ve bu sayede radyo kendini yenileyerek popülaritesini sürdürmeye devam etmiştir. 1953-56 yılları arasında satılan taşınabilir radyoların sayıları iki katına çıkmış, 1965'de yılda 12 milyondan fazla transistörlü radyo satılır duruma gelmiştir.[212]

Adorno, teknik araçlar ve insanlar arasındaki ilişkide söz konusu araçların idaresinin toplumu yönlendirmede üstün olduğunu belirtir. Telefonun insanların özne

[210] Christopher Sterling ve John M. Kitross, "Radyo Programcılığının Altın Çağı", Crowley ve Heyer, 2017: 329.
[211] Marshall McLuhan, "Radyoyu Anlamak", Crowley ve Heyer, 2017: 351.
[212] Peter Fornatale ve Jochua E. Mills, "Televizyon Çağında Radyo", Crowley ve Heyer, 2017: 342-348.

rolünü oynamasına liberal yoldan izin verdiğini belirten Adorno'ya göre, radyo herkesi birer dinleyiciye dönüştürmüştür. Bireyler farklı kanalları dahi dinlese aslında benzer, hatta çoğu zaman aynı programları dinleyerek otoritenin yönlendirmesine maruz kalmıştır.[213] Radyonun icadı ve başta ABD olmak üzere hızla tüm dünyaya yayılması iktidar ve güç sahipleri için bulunmaz bir nimet haline gelmiştir. Kitle toplumunu kontrol altında tutmak, istenen yöne çekmek ya da tam tersine toplumun muhalif görüşleri bastırmada kitle iletişim araçları en önemli silahlar olmuştur. Siyasal aktörlerin ürettikleri mesajları topluma yansıtmalarında kitle iletişim araçları önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğine söz konusu araçlar birer propaganda aracından farksız durumdadır.[214] Radyo da tekniği ve yayın anlayışı gereği bu hedeflere uyan bir yapıdadır. Dönemin en etkin araçlarından gazeteden farklı birçok yönü vardır. Gazete günde bir ya da iki kez basılırken radyo 24 saat yayın yapabilmekte ve topluma ulaşmada oldukça kolaylık sağlamaktadır. Bu özellikler göz önüne alındığında radyo gerek ilk dönemler gerekse ilerleyen yıllar ve günümüzde topluma ulaşma ve dikkatini çekmede etkili bir araç olagelmiştir. Adorno, radyo yayınlarının ücretsiz dinlenmesinden dolayı tarafsız ve çıkarsız rolüne büründüğünü, bu durumun faşizm için bulunmaz bir hazine olduğunu işaret eder. Hitler'in iktidardaki yükselişi ve Alman toplumunu ne şekilde etkilediğini radyo konuşmaları üzerinden anlatan Adorno, şu değerlendirmede bulunmuştur:

> Faşizmde radyo Führer'in evrensel çenesine dönüşür; sokak hoparlörlerinden duyulan sesi, modern propagandadan ayırt edilmesi zaten güç olan ve panik yaratan siren sesiyle birleşir. Nasyonal Sosyalistler radyo yayınlarının kendi davalarına biçim kazandırdığını biliyorlardı tıpkı matbaanın reform hareketindeki işlevi gibi.[215]

Üzerine basarak vurguladığımız gibi radyo, siyasi yapının önemli bir propaganda aracı olarak işlev görmüştür. Radyo, kitleleri etkileme ve yanına çekmede politik güç odakları için 20. yüzyılın en etkin araçlarından biri olmuştur.[216] Kitle

---

[213] Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Nihat Ülner vd, İstanbul 2016, s. 49-50.
[214] Gülcennet Öztürk, G., "Bir Propaganda Aracı Olarak Radyo", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2017, s. 159.
[215] Adorno, 2016: 97.
[216] Öztürk, 2017: 163.

iletişim araçlarının çeşitlenmesiyle radyonun gücü ilk dönemlerine kıyasla görece azalsa da asırlık gelişim süreci göz önüne alındığında toplum üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Evlerde, otomobillerde, otobüslerde ve kafelerde bir radyonun sesini duymak günümüzde çok alışılagelmiş bir durumdur. Radyodan yayını yapılan bir müzik ya da haberi dinleyiciler, yüksek konsantrasyon ile takip etmeseler dahi oradan gelen mesajlar zihindeki yerini almaktadır. İşte bu yönüyle mesajların iletilmesinde radyonun önemli bir yeri vardır. Çünkü sadece bir radyo kanalından değil yüzlerce farklı kanaldan sunulmak istenen mesaj dinleyicilere yani topluma iletilir. Bu mesajlar bazen bir şarkıyla bazen de reklam içerikli haberle yapılır. Yayınlar aracılığıyla sürekli tekrarlar iletilen mesajın hafızalarda yer edinmesine sebep olur. Bu anlamda radyo toplumsal hafızanın oluşmasına doğrudan bir etki yapar.

2.3.3. Televizyon

Günümüzde her ne kadar yeni medyanın devasa etkisine karşı gücü bir nebze azalsa da, televizyon kitle iletişim araçlarının en önemli enstrümanlarının başında gelmektedir. Toplumu etkileme ve hatta büyüleme gibi bir güce sahip olan bu araç, varlığı açısından bakıldığında okuduğunuz metin yazıldığında sadece yüz yıldır kullanımdadır. Ancak 1920'lerin başında icat edilen ve ilerleyen dönemlerde kullanımı yaygınlaşan geleneksel medyanın amiral gemisi televizyon, son yetmiş-seksen yılda büyük dönüşümler yaşamış dünya toplumlarının değişim ve gelişim aşamalarına doğrudan etki etmiştir. Televizyon, icadının ardından emekleme sürecini yaşamış, özellikle 1950'li yıllarla birlikte etkinliğini artırmıştır. Teknolojisinin gelişmesiyle başta Avrupa ülkeleri ve ABD olmak üzere evlere girmeye başlayan televizyon, radyonun tahtını sallamaya başlamıştır. Radyonun hayran kitlesi, sesi ve görüntüyü bir araya getiren televizyona geçiş yapmaya başlamıştır.[217] Düzenli televizyon yayınlarının yapıldığı ilk ülke İngiltere olmuştur. BBC tarafından 1936'da halka yayın yapılmaya başlanırken aynı dönemlerde Fransa ve Almanya'da da televizyon yayınları izleyiciyle buluşmuştur. 1936 Berlin Olimpiyatları da televizyondan yayınlanırken halk için yeni olan bu teknolojinin tanıtımı hızlanmıştır. Televizyonun ABD'deki gelişim süreci İngiltere'ye kıyasla geç olsa da ilerleyen

[217] Crowley ve Heyer, 2017: 360.

dönemlerde ülkenin liberal yapısı ve reklam pastasının büyüklüğüne bağlı olarak hızlanmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan Avrupa ülkelerine göre daha az etkilenme avantajını da kullanan ABD, televizyon sektöründe ilklerin yaşandığı ülke olmuştur.[218]

Günümüzle kıyaslandığında televizyonun ilk versiyonları oldukça ilkeldir. İlk yıllarında siyah beyaz olan yayınlar zaman içinde renkli yayınlara taşınmış, son yıllarda televizyon teknolojisinin baş döndürücü gelişmesiyle yüksek çözünürlüklü hale gelmiş ve icadından bugüne büyük bir gelişim sağlamıştır.[219] Her teknolojik üründe olduğu gibi televizyon da ilk etapta her ailenin evine giremese de zaman içinde ucuzlaması ve üretiminin artmasıyla evlerdeki yerini almıştır. Uzun yıllardır evlerin vazgeçilmez bir parçası olan televizyon bu özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Televizyon adı verilen bu teknolojik alet, ses ve görüntüyü aynı potada bir araya getirip, insanlara sürekli bir görsellik sunmaktadır. Televizyonun sihri aslında buradan gelmektedir. Çünkü internet öncesi dönemi göz önüne alarak değerlendirdiğimizde radyo sadece sesle, gazeteler ise kelimeler ve fotoğraflarla takipçilerine hitap ediyordu. Ancak televizyonla birlikte sunulan ürün ve sunum biçimi yeni bir dönemi başlattı. Tüketicisi televizyonu izlerken efor sarf etmeksizin sunulanı alır konumdadır. Görüntü ve ses aynı anda sunulmakta, kitleye her türlü mesaj kolaylıkla ve etkili biçimde ulaştırılmaktadır. Postman, televizyonda görsel imajlar üzerinden istenen mesaj ve söylemin aktarıldığını belirtir.[220]

Analitik bir değerlendirme yapmadan dar bir bakış açısıyla gözlendiğinde televizyonun kitle iletişim araçları içinde gerçeği en yalın haliyle ilettiği düşünülse de, bu görüş sadece bir yanılsamadan ibarettir. Televizyon kendine özgü teknik yapısıyla olayları kendi formatından geçirerek yeni bir televizyon gerçekliği oluşturmakta, gerçeği istenilen şekilde sunmaktadır.[221] İletişimci Kevin Robins, televizyon ekranının izleyicisine enformasyon zenginliği sunduğunu ancak görünenin gerçekliğini ekran dışında tuttuğunu belirtir. Robins'e göre, gerçeklik engellenirken bilginin önüne de bir perde çekilmektedir. Dünyada olup biteni sunduğunu iddia eden hatta kendi

[218] Dağdelen, 2018: 46.
[219] Rengin Küçükerdoğan, "Televizyon Eğlendirir mi? Yoksa", *Televizyon Ve…*, Ed. Küçükerdoğan, B., Ankara 2009, s. 10.
[220] Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence*, Çev. Osman Akınbay, İstanbul 2018, s. 16-17.
[221] Poyraz, 2002: 22.

düzenleme sürecinin ardından olayları sunan televizyon ekranı, mevcut gerçekliği görme ve bilmeyi gizlemektedir. "Burada anestezi edilmiş bir bilme biçimine izin verilmektedir."[222]

Toplumu ve bireyi daha gelişmiş ve daha mutlu bir noktaya taşıması için kullanılan teknoloji bir süre sonra faydadan çok zarar veren bir konuma gelebilmektedir. Televizyonu da bu sınıfa giren bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Kitle iletişim araçları arasında başı çeken, evlerin baş köşesine oturmuş olan bu akıllı kutu, insanların güdülmesine ve yönlendirilmesine zemin hazırlar hale gelmiştir. Bu makineleri icat eden insanlar, bir süre sonra farkında olmadan bir anlamda ürettikleri şeyin kontrolüne girmiştir. Televizyon, güçlü etkisiyle insanların zamanlarının büyük bir kısmını tahakkümü altına almayı başarmış, kitleyi izleme bağımlısı yapmıştır.[223] Televizyon, etkisi bakımından çok güçlü bir konumdadır. Meyer'e göre, televizyon kurumsal nüfuz olarak diğer iletişim araçlarına etki eder ve onları yönlendirir.[224] Evlerin vazgeçilmezlerinden olan televizyon, insanların boş vakit diye tabir ettiği zaman dilimlerini doldurmada kullandıkları bir alet konumundadır. Yapılan araştırmalar, televizyonun temel olarak boş zaman doldurma işlevi gören alet olduğunu gösterirken izleyicilerin büyük bir bölümü popüler ve eğlence içerikli programları tercih etmektedir.[225]

Temelde eğlence içerikleri sunma üzerine kurulan ve haber ya da ciddi konuları dahi eğlence anlayışıyla sunan televizyon ekranı, izleyicisine katkıdan çok zarar vermektedir. Bireyin gelişimine pek katkısı olmayan televizyon eğlence temelli görselleriyle güç odakları ve siyasi yapının istediği yayınları izleyiciye sunmaktadır. *Televizyon: Öldüren Eğlence* adlı eserinde televizyonun "eğlence" yönüyle bireyi nasıl tahakkümü altına aldığını detaylı ve vurucu biçimde anlatan Postman, televizyonun kendi diliyle dünyada olup biteni sunduğunu belirtir. Eğlencenin televizyondaki her türlü söylemin üst ideolojisi olduğuna dikkat çeken Postman, her şeyin haz alma üzerine ve eğlenceye dayandığını anlatır. İçeriklerin eğlence temalı sunulduğunu belirten Postman'a göre, bu yapının izleyiciyi etkisi altına aldığını ve kumandanın esiri

[222] Kevin Robins, *İmaj Görmenin Kültür ve Politikası*, Çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul 2013, s. 197.
[223] Adıgüzel, 2001: 62-63.
[224] Meyer, 2014: 23
[225] Groombridge, 1995: 19.

olan bir toplumun belirdiğini ortaya koyar. Kesintisiz yayın yapan her ilgi alanına göre içerik üreten onlarca kanal, bireyi oldukça etki altına alır. Sunduğu görsellerle düşünce yapısını etkiler.[226]

Bireyin zihin dünyasına etki eden televizyon kitlelere ortak bir perspektif sunar. Neredeyse her eve girmesiyle birbirini hiç tanımayan milyonlar arasında görünmez bir bağ kurmasıyla ortak bir bilincin meydana gelmesine zemin hazırlayan televizyon ve onun içerikleri, standart düşünce kalıpları inşa eder. "Televizyon, toplumun bütün kurumlarına girerek, tekrarlanan kalıplar yoluyla belli bir dünya görüşünü oluşturur."[227] Televizyon, sunduğu içeriklerle izleyiciye sihirli bir değnekle dokunur misali karşısındakini etkilemekte ve inandırabilmektedir. Bourdieu'ya göre, edebiyat eleştirmenlerinin gerçeklik etkisi diye tanımladığı şeyi üreten televizyon, gösterdiği imajları izleyicisine aktarmada güçlük çekmez. Televizyon bu gücüyle kitleleri bir düşünceye yöneltebilirken tam aksine bir eylem ya da düşünceden uzaklaştırabilmektedir. Tam da bu yönüyle ortak hafızanın belirmesine doğrudan bir etkiye sahiptir demek yanlış olmaz. Bourdieu'ya göre, televizyon düşünce ve temsilleri harekete geçirebilir. Hayatın rutininde meydana gelen bir olayın değerlendirilme şekli ve sunumu kitleler üzerinde yönlendirici olabilir. Kazalar, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve istismar gibi olumsuz durumlar yapılan haberlerle grupları harekete geçirdiği gibi toplumsal olayların meydana gelmesine neden olabilir. Toplumsallığın oluşmasında etkisi büyük olan televizyon ortak görüş ve düşünceyi besler.[228]

Televizyon, yoğun olarak izleyici kitlesine sahip olmaya başladığı 1940'lı yılların sonundan itibaren toplumların yaşam tarzına müdahale eden bir yapıya bürünmüştür. Her beğeniye uygun sunulan eğlence, spor, politika vb. içerikler televizyonun gücünü giderek artırmıştır. İlgi odağı olmayı başaran ve toplumu etkisi altına alan bu alet, tüm dünya insanlarının vazgeçemediği, günün belli bölümlerinde başından kalkmadığı hale gelmiştir.[229] Oskay, günlük yaşamdaki stres ve yoğunluktan boğulan bireyin iş zamanı dışında kalan bölümlerde televizyon izlemeyi tercih ettiğini

[226] Postman, 2018: 101-112.
[227] Poyraz, 2002: 23.
[228] Bourdieu, 2015: 24.
[229] Kellner, 2013a: 30.

belirtir. Ünsal'ın "realiteden kaçış eğilimi" diye tanımladığı durumda bireyler, genellikle akşamları televizyon karşısında kendisini düşünsel faaliyete zorlamayan yayınlarla zaman geçirir.[230] Televizyona kumandayla hükmettiğini düşünen birey aslında çoğu zaman onun karşısında esir konumundadır. Çünkü ev başta olmak üzere hayatın her alanında televizyon ve içerikleri izlenmektedir. Günümüzde hayatın vazgeçilmez aletlerinden biri olan televizyon, büyük yoksulluk içinde olan küçük topluluklar ve televizyon izlemeyi tercih etmeyen az sayıdaki gruplar dışında hayatın her alanına sirayet etmiş durumdadır. Her ne kadar olumsuz etkileriyle ilgili veriler ortaya konsa ve yine bu veriler toplumun büyük bölümünce bilinse de televizyona olan ilgide bir azalma yoktur. Aksine televizyon ve onunla birlikte tüm kitle iletişim araçları kitlelerce tüketilmekte, etkisine maruz kalınmaktadır.[231]

Televizyon, izleyiciye sunduğu "renkli" görsellerle kendisini pazarlar. Ekranda görülen her kare izleyicisini etkilemek ve onun dikkatine sunulan içeriğe bağlamak için tasarlanmaktadır. Bireyin ve toplumun davranış modelini etkileyen televizyon, reklamlar, diziler, eğlence programları ve magazin öğeleriyle süslenmiş haberlerle izleyicisi üzerinde tahakküm kurar. Burada reklamlar ayrı bir önem taşır. Reklamı sadece içeriklerin arasındaki bir yayın kuşağı olarak görmek yanlış bir değerlendirme olur. Televizyonda sunulan hemen hemen her içerik bir şeyin reklamını izleyiciye sunar. Reklam kuşağında bu açık şekilde belirtilirken dizilerde karakterlerin kullandığı malzemelerle, eğlence programlarında tavsiye edilen ürünlerle, haberlerde ise arka planda görülen reklam içerikleriyle yapılabilmektedir. Postman, kırk yaşına gelmiş bir Amerikalının bir milyondan fazla televizyon reklamı izlediğini ve bu reklamların etkisine maruz kaldığını belirtir.[232]

Televizyon, icadından günümüze büyük bir gelişim göstermiştir. Dünyanın farklı noktasında olan bir olay, canlı yayınlarla izleyiciye aktarılmakta sunulan farklı programlarla kesintisiz yayın yapılmaktadır. Ancak iyi ve kötü yanları açısından ele alındığında olumsuz alanların ağır bastığı pek çok araştırma sonucu ortaya konmuştur. Televizyon ekranı karşısındaki birey kontrolü genel olarak kaybetmekte, ekranda daha

[230] Oskay, 2005: 80.
[231] Erol Mutlu, *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya,* Ankara 2016, s. 86.
[232] Postman, 2018: 157.

çok sunulan şiddet, ırkçılık ve ayrımcı görüşlerin hakim olduğu yayınlarla karşı karşıya bırakılmaktadır.[233] Erol Mutlu, *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya* kitabında televizyona ilişkin olumsuz düşünceleri Jerry Mander'in *Televizyonu Yok Etmek İçin Dört Neden* eseri üzerinden anlatırken televizyonun bireyi kendisine bağımlı hale getirdiğine dikkat çekmiştir. Mander, yaklaşık iki bin izleyiciyle gerçekleştirdiği araştırmasında televizyonun olumsuz etkileriyle ilgili en çok söylenen eleştirileri şu şekilde sıralamıştır:

> 1)Televizyon izlediğimde hipnotize olmuş gibi oluyorum;
>
> 2)Televizyon enerjimi emip yok ediyor;
>
> 3)Televizyon beynimi yıkıyor;
>
> 4)Televizyona takıldığımda kendimi zerzevat gibi hissediyorum;
>
> 5)Televizyon beni dünyadan uzaklaştırıyor;
>
> 6)Televizyon bir uyuşturucu, ben de bir bağımlıyım;
>
> 7)Çocuklarım televizyon izlerken zombiye benziyorlar;
>
> 8)Televizyon zihnimi mahvediyor;
>
> 9)Çocuklarım televizyon yüzünden rüyada gibi geziyorlar;
>
> 10)Televizyon insanları salaklaştırıyor;
>
> 11)Televizyon beynimi mantarlaştırıyor;
>
> 12)Televizyon açıkken gözlerimi ondan ayıramıyorum;
>
> 13)Televizyon beni sersemleştiriyor;
>
> 14)Televizyon beynimi sömürgeleştiriyor;
>
> 15)Çocuklarımı televizyondan nasıl uzaklaştırıp yeniden hayatın içine sokabilirim?[234]

2.3.4. Yeni Medya

Teknolojinin gelişimi kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesine, insanlarla olan bağının değişmesine yol açmıştır ve söz konusu bu değişimler yeni gelişmelerle sürmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte bilgisayarların yaygınlaşması buna paralel olarak son on yılda akıllı telefonların insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmesi kitle iletişimini temelden etkilemiştir. Bu teknolojik araçlar insan hayatına internet, sanal dünya ve sosyal ağlar gibi bugün vazgeçilmez olarak görülen yapıları

[233] Deniz Yengin, "Televizyon ve Şiddet", Küçükerdoğan, 2009: 261.
[234] Jerry Mander'den akt. Mutlu, 2016: 88-89.

sokmuştur. Yeni diye tanımlanan bu yapılar ve bu yapılar vasıtasıyla tezahür eden tüm içerikler insanlık tarihindeki her büyük değişiklikteki gibi sosyal ve ekonomik değişimlere yol açmıştır. Artık dünya üzerinde internet, bilgisayar ve akıllı telefonların kullanılmadığı bir alan neredeyse kalmamıştır. Ekonomik gelişmişliğe paralel olarak yeni teknolojiler ve onun beraberindeki program ve içerikler kullanma sıklığı ve şekli değişmekle birlikte bireyler tarafından yaygın biçimde tüketilmektedir. Teknolojik altyapıyla donatılmış olan yeni iletişim araçları önceden üç-dört araç kullanarak yapılması mümkün olan işi tek ürüne indirmeyi başarmıştır. Artık cebimizdeki akıllı telefonla arama yapabilmekte, görüntü kayıt edip fotoğraf çekebilmekte, sanal ortamda alışveriş yapabilmekte, veri paylaşımında bulunabilmekte, sanal ve kamusal tartışmalara katılabilmekteyiz. Bunların hepsi yine bu teknolojilerin yardımıyla zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleştirilebilmektedir.[235]

Yeni medyanın temelini oluşturduğu sayısallaşma teknolojisi bundan otuz-kırk yıl öncesine kadar hayal edilemeyecek imkanları kitlelerin kullanımına sunmuştur. Bilgisayar teknolojisinin gelişimi, taşınabilir akıllı cihazlarla birlikte ağların bu yapıya entegre olması yeni dönemin yönünü belirlemiştir. Yeni medyanın çizdiği yeni yön toplumsal dinamiklerin de şekillenmesinde başrol oynamaktadır.[236] Sayısallaşma teknolojisini sadece iletişim ve medya alanına indirgemek yanlış olur. Bu teknoloji tüm alanlara sirayet ederek endüstrinin her bölümünde yenilikler sağlamıştır. Bilgisayar, iletişim ve ağ endüstrilerinin birbirine entegre olmasıyla ortaya çıkan yeni medya endüstrisi tüm endüstrilere temelden etki etmektedir. Bu endüstri, toplumun her kademesinde yerini alırken bilim, sanat ve kültürün de ana belirleyicilerinden olmuş, günümüz yapılarının oluşumunda ana rolü üstlenir duruma gelmiştir.[237]

Yeni medya teknolojileri bilgisayar ve medya alanındaki gelişmelerle birlikte ilerlemiş, günümüzdeki etkin konumuna gelmesi her iki koldan tekniğin ilerlemesi ve yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle bilgisayarın icadı ve yaygın kullanıma girmesi kitle iletişiminin serüveni ele alındığında yeni bir boyuta geçişi sağlamıştır. 2.

---

[235] Sedat Özel, "Yeni Medya'nın Temelleri Üzerine Bir Araştırma", *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, Cilt: 3, Sayı: 7, 2012, s. 30.
[236] Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür Cilt:1 Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul 2005, s. 76-77.
[237] Don Tapscott, *The Digital Economy: Promise and Peril in The Age of Networked İntelligence*, New York 1996, s. 58-59.

Dünya Savaşı'nın ardından iki kutuplu dünyada Soğuk Savaş aktörlerinin teknolojik üstünlüğü ele geçirmek için geliştirmeye çalıştığı bir teknoloji olan bilgisayar, ilk başlarda devletlerin kontrolünde iken 1970'li yıllarla şirketlerin ve ardından bireylerin kullanımına girmeye başlamıştır.[238] Marshall McLuhan, henüz bilgisayarlarda basit elektronik işlemlerin yapıldığı, internet ağının olmadığı 1970'li yıllarda teknolojik gelişmelerin iletişim üzerindeki gücünü öngörmüş ve bir perspektif ortaya koymuştur. Teknolojiyle birlikte bilgisayar sistemlerinin toplumların yapısını kökten değiştireceğini anlatan McLuhan, geleceğin fotoğrafını neredeyse eksiksiz çekmeyi başarmıştır. McLuhan, daha emekleme döneminde olan yeni teknolojik yapıların insan gücünün yerini alacağını, iletişimin bu yapılar üzerinden gerçekleşerek birey üzerinde bir tahakküm kuracağını anlatmıştır.[239]

McLuhan'ın öngördüğü gibi internet teknolojisinin gelişmesi ve bilgisayarla kullanılmaya başlamasıyla ağlar oluşmuş, bilgi alışverişi mümkün hale gelmiş ve dünya ağlar aracılığıyla birbirine bağlanmıştır.[240] Bu yeni çağda bilgi akışı durmaksızın devam etmekte, zaman ve mekân kavramı geleneksel medya anlayışına kıyasla ortadan kalkmaktadır. Geleneksel medya, yeni iletişim teknolojileriyle adapte edilerek yeni bir anlayış oluşturulmuştur. Bu süreç sürekli kendini yenileyen bir yapıdadır. Telekomünikasyon, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki yenilikler, teknolojinin gelişmesiyle beraber bu yapıları aynı teknik yapıda sunmayı mümkün hale getirmiştir.[241] Yeni medya teknolojisi geleneksel medyanın aksine bireyin edilgen olmasını değil etkin rolde olmasının önünü açan bir yapıyı sunmuştur. Sosyal ağların, internet sitelerinin ve diğer uygulamaların kullanıcıya sunduğu içerik tek taraflı değildir. Televizyonda bir yayını müdahale etmeksizin ya da anlık olarak bir tartışmanın içine giremeden takip etmek durumunda olan birey, yeni medyayla bu durumun dışına çıkmıştır. Yeni medyayla geleneksel kalıpların dışına çıkılırken dönüşüm çağı yaşanmaktadır. Alışılagelmiş kullanım şekilleri değişmiş, izleyici, okuyucu ve dinleyici gibi tanımlar, kullanıcı kavramında genelleştirilmiştir.

---

[238] Dağdelen, 2018: 47.
[239] Marshall McLuhan ve Bruce R. Powers, *Global Köy*, Çev. Bahar Öcal Düzgören, İstanbul 2001, s. 143.
[240] Gülşah Başlar, *Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijital Kapitalizm*, 15. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Antalya 2013, s. 776.
[241] Özel, 2012: 31.

Geleneksel medyada pasif izleyici, okuyucu ve dinleyici olan birey, yeni medyanın bir figürü olarak aktif konuma geçmiştir. Yeni medyanın farklı içerik sunumları kullanıcıyı seçim anlamında aktif kılarken aynı şekilde kullanıcıların içeriklere müdahil olma durumu da söz konusudur. Bauman, yeni medyada bu sürecin karşılıklı olarak işlediğini belirtir. Geleneksel medyada toplum, mevcut kitle iletişim araçlarının tahakkümüne maruz kalırken sosyal medyada bu durum biraz farklılık göstermektedir. Yeni medya araçlarıyla bir manipülasyon olsa dahi bu süreçlerde bireyin ve toplumun da bir rolü vardır. Çünkü bu araçlar sayesinde iletişime ortak olunmakta, topluluğun görüşü sınırlı da olsa duyulabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının topluma olan olumsuz etkisi bu araçların en modern hali olan yeni medya teknolojileriyle farklı bir etkileşime evrilmiştir. Sürecin karşılıklılığına vurgu yapan Bauman, "Buna göre, yalnızca – veya zorunlu olarak – sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın sonucudur" değerlendirmesinde bulunmuştur.[242]

Lev Manovich, yeni medyanın sadece medya alanında yenilikler getirmediğini, iletişimin genel anlayışında ve tüm sistemlerinde köklü dönüşümler sağladığını belirtir. Manovich'e göre, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmelerle medya araçları belirli aşamalardan geçerek dönüşmüştür. İletişim alanının dijitalleşmesini sağlayan yeni medyayla internet aracılığıyla birçok işlem saniyeler içinde kolaylıkla yapılabilmekte, veri transferleri büyük zaman ve enerji gerektirmeden yerine getirilebilmektedir. "Yeni" kavramını eskinin yerine gelen bir yapı olmaktan ziyade mevcut yapının teknolojiyle birlikte sürekli değişmesi ve yenilikçi dönüşüme uğraması olarak niteleyen Manovich, yeni medyanın beş ayırt edici özelliğini sayısal temsil, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kültürel kod çevrimi olarak tanımlar. Manovich, sayısal temsille yeni medyanın temelini oluşturan bilgisayar ve ağ teknolojilerinin sayısal kodlardan oluşmasını anlatır. Modülerlik özelliğiyle yeni medyanın birbirinden bağımsız parçalardan oluştuğunu belirten Manovich, otomasyon özelliğiyle de yeni medyada birçok işlemin otomatik olarak yapıldığını anlatır. Yeni medya araç ve içeriklerinin teknoloji sayesinde veri tabanlarında farklı ara yüzlerin üretilebilmesi, internet sitelerinin sürekli

[242] Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, İstanbul 2018, s. 17.

güncellenmesi değişkenlik özelliğini anlatır. Yeni medyada internet sitelerinde, sosyal ağlarda ve benzeri içerik alanlarında tek tıkla yapılabilecek değişiklikler mümkündür.[243]

Yeni medya, kültür üzerinde de etkili olmuştur. İnsan hayatını bu denli kapsayan bir yapının kültür üzerinde etkisinin olmaması kaçınılmazdır. Yeni medyayla iletişim dijitalleşirken kültür de dijitalleşmeye başlamıştır.[244] Manovich, yeni medyayla kültürel kodların değişmeye başladığını, kültürel ürünlerin yapısal ve işlevsel anlamda dönüştüğünü belirtir. Bilgisayar ortamında oluşan yeni medya, geleneksel medyanın biçimlediği kültürel mantığı etkiler. Artık kültür de bilgisayarlaşmıştır. Kültürel ürünler dijitalize olmuştur ve bu yeni bir kültürel anlayışın şekillenmesini sağlamıştır.[245] Castells, dijital çağda iletişimin büyük bir dönüşüm yaşadığını belirtir. Yaşanan bu dönüşüm kitlesel iletişimin bizatihi kendini değiştirdiğine vurgu yapan Castells'e göre, kitlesel iletişimin kitlesel öz iletişime doğru kaydığını söylemiştir. Yeni medya teknolojileri, bireye mesaj üretimini, üretilen içeriği dilediği yönde ulaştırmayı ve yönlendirmeyi mümkün kılmaktadır. "Kitlesel öz iletişim, bir izleyici, dinleyici kitlesine ulaşma olanağına sahip, ama mesaj üretiminin kişinin kendisine bağlı olduğu, mesaj alımını kişinin kendisinin yönlendirdiği, elektronik iletişim ağlarından içerik kabulü ve bir araya getirme işinin kendi seçimlerine dayandığı karşılıklı etkileşime dayalı iletişim biçimidir."[246] Castells, internet ve mobil iletişim ağlarının kitlesel öz iletişimi mümkün kıldığına bunun da internetin henüz büyük küresel şirketlerin kontrolüne geçmediği zamanlarda daha anlamlı olduğuna vurgu yapar. Küresel telekomünikasyon şirketlerinin internet üzerindeki gücünün artmasıyla yönlendirme gücünün arttığına işaret eden Castells, iktidar ve güç sahiplerinin yeni medyanın toplumlar üzerindeki hegemonyasını kendi lehlerinde kullanmaya çalıştığını belirtir. Ancak tüm bunlara karşın internetin kullanıcılarına sunduğu bir özerk alan mevcuttur. Yeni medyanın geleneksel medyadan ayrıldığı en önemli alanlardan biri bu özgürlük alanıdır. Castells'e göre, internet dünyası büyük şirketlerce organize edilse ve devletlerin müdahalesine maruz

[243] Lev Manovich, *The Language of New Media*, Cambridge 2001, s. 21-45.
[244] Başlar, 2013: 777.
[245] Manovcih, 2001: 45-48.
[246] Castells, 2016: 1.

kalsa dahi, internet kullanıcılarının söz konusu güçler karşısında hatırı sayılır bir özerkliği vardır.[247]

Yeni medyanın kendisine vücut bulduğu internet ve akıllı cihazların kullanımı son yıllarda büyük bir hızla artmaktadır. Düzenli olarak dijitale verilerle ilgili raporlar hazırlayan We Are Social'ın 2021 yılı ekim ayında hazırladığı raporda 7,89 milyar kişilik dünya nüfusunun 4,88 milyarının internet kullanıcısı olduğu belirtilmiştir. Dünya nüfusunun yüzde 62'si internet kullanırken 4,55 milyar kişi de aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır. Twitter, Facebook ve İnstagram başta olmak üzere birçok farklı sosyal medya uygulaması pek çok işlevin görüldüğü alanlara dönüşmüştür. Kullanıcılar bu mecraları iletişim, haber alma, alışveriş gibi çeşitli amaçlar için kullanmaktadır.

Bu mecralar aynı zamanda bireye sanal bir hayatın da kapılarını açmıştır. Pek çok kullanıcı bu mecralarda gerçek yaşamıyla bağdaşmayan sanal bir hayat sürmektedir. Sosyal mecralarda geçirilen uzun saatler, buradaki içerik ve uygulamalar insanların gündelik alışkanlıkları üzerinde de büyük pay sahibi olmaktadır. Artık insanlar geleneksel medyanın manipülasyonunun yanında yeni medya araçlarının tahakkümüyle de karşı karşıyadır.[248] Kullanım alanı her geçen gün büyüyen yeni medya araçları, iktidar ve güç sahiplerinin ilgisini çekmektedir. Castells'e göre internet artık televizyon gibi kurumsal siyasetin bir aracı haline gelmiştir. Öyle ki internet sahip olduğu özellikler ve bireyle doğrudan temas kurabilme gücüyle televizyonun bir adım önüne dahi geçmiştir.[249]

Yeni medyanın geleneksel medya araçlarıyla kıyaslandığında sunduğu en önemli farklılıklardan biri toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimindeki etkisidir. Yeni medya araçlarının sınırlı dahi olsa bireye ve kitlelere sağladığı özerk alan toplumsal olayların sosyal ağlar üzerinden vücut bulmasına katkı sağlamaktadır. İnternet ve sosyal medya toplumsal hareketlerin kolektif biçimde gelişmesine ve söz konusu grubun sesinin daha gür ve anlamlı çıkmasına katkı vermektedir. Akyüz'e göre, birbirinden güç alarak korku sınırını aşan bireyler, tekil kimliklerinden

[247] Castells, 2016: 2.
[248] Dağdelen, 2018: 48.
[249] Castells, 2016: 5.

uzaklaşarak "biz" haline gelmektedir.[250] Son dönemlerdeki toplumsal olayların örgütlenmesinde internet ve mobil iletişim ağlarının gücü yadsınamaz derecede önemlidir. Twitter başta olmak üzere diğer sosyal ağlar ve internet sitelerinden yapılan yayınlar, paylaşılan içerikler ve haberler olayların toplumda bir karşılık bulmasını sağlamış, bunların kar topu gibi büyümesine zemin hazırlamıştır. Sosyal ağlar, bir olaya karşı sesini duyurmak isteyen topluluğa iletişimsel bir özerklik sunmuş, geleneksel medya araçlarını kontrol altında tutabilen otorite yeni medya araçlarında bunu yapmakta başarılı olamamıştır. Her ne kadar iktidar ve küresel şirketlerin yeni medya üzerinde bir gücü olsa da toplumsal hareketlerin sosyal ağlar üzerinden örgütlenmesini denetleme noktasında güç eksikliği yaşamakta, kontrolü ele aldıklarını düşündükleri zamanlarda ise geç kalmaktadırlar.[251]

Son yıllarda sosyal ağlar üzerinden örgütlenen pek çok toplumsal olayın yaşandığını görmekteyiz. Dünyanın farklı noktalarından ekonomik ve sosyal temelli olmak üzere toplumların tepkisini çeken olaylara karşı kitlesel eylemler yaşanmaktadır. ABD'de ırkçılığa karşı Afrikalı Amerikalıların öncülüğünde etkili olan "Black Lives Matter (Siyahların Hayatı Önemlidir) hareketi sosyal ağlar üzerinden organize edilmiş en güzel örneklerden biridir. ABD polisinin özellikle Afrikalı Amerikalılara karşı uyguladığı orantısız güç ve ölümlere yol açan olaylar karşısında kitleler tepkisiz kalmamış, ilk olarak sosyal ağlarda gösterilen sanal tepki daha sonra sokaklara taşınmıştır. Yine ABD'deki "Occupy Wall Street" ve Avrupa'daki "Sarı Yelekliler" hareketleri de yeni medya araçları öncülüğünde kitlesel hale dönüşmüştür.[252]

Yeni medyanın kitlelerin örgütlenmesinde oynadığı rolün yanında bir diğer yönü geleneksel medyada yayınlanması imkansıza yakın bilgi ve haberlerin sunulmasına ortam oluşturmasıdır. WikiLeaks örneği bu bakımdan çok anlamlıdır. İlk olarak 2006 yılında hükümetlerin yayınlanmasını istemediği gizli bilgiler ve yolsuzluklar bu site aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılmıştır. Kurucuları Çinli muhalifler, ABD, Tayvan, Avrupa, Avustralya ve Güney Afrika'dan gazeteciler ve

[250] Selman Selim Akyüz, "Yeni Toplumsal Hareketlerde Sosyal Medya ve Manipülatif Haberlerin Etkisi: Boğaziçi Protestoları Örneği", Akyüz, 2021: 27.
[251] Castells, 2016: 21.
[252] Akyüz 2021: 28.

teknoloji girişimcileri olsa da bilinen yüzü Julian Assange'dir. Castells'e göre bu yapının ana hedefi hassas bilgiler sunan gazetecileri yasal yaptırımlardan korumaktır. Castells, yeni bir bağımsız gazetecilik anlayışı geliştiren araştırmacı bir gazetecilik örgütü olduğunu belirtir. Birçok insana göre Assange ve WikiLeaks, Enformasyon Çağı'nın Robin Hood'u gibi görülmüştür. WikiLeaks'in dünya kamuoyuyla paylaştığı bilgiler göz önüne alındığında yeni medyanın bağımsızlığı göze çarpmaktadır. Her ne kadar geleneksel medya araçlarıyla benzer yolsuzluklar ve iktidar odaklarının üzerini örtmek istediği bilgiler gün yüzüne çıkarılmış olsa da yeni medyanın enstrümanlarıyla sağladığı yaygın etkiyi vermemiştir.[253] Yeni medyanın bireye ve kitlelere sunduğu özerk alan karşısında iktidarlar ve küresel şirketler de bu yeni medya teknolojilerinin nimetlerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Aynı geleneksel medyada olduğu gibi önemli köşe başlarını yeni medya endüstrisinde de elinde bulunduran iktidar aygıtı, söz konusu gücü kendi lehinde kullanmaktan geri durmamaktadır. Nasıl ki kitleler kendi içinde ağlar üzerinden örgütlenip toplumsal olayların başlamasını sağlıyorsa, iktidarlar ve küresel şirketlerin yönlendirmesiyle onların kontrolünde gelişen ve tüm dünyaya etkisi olan büyük akım ve olaylar da söz konusudur. Yeni medyanın gücünün farkında olan güç sahipleri, sosyal ağlar ve interneti manipülasyon aracı olarak kullanmaktadır. Dezenformasyon içeren haberler ve verilerin yeni medya araçlarıyla topluma sunulması kitlelerin kasıtlı olarak gerçekdışı bilgilere maruz kalmalarına yol açmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri haber pratiklerini değiştirmiş, sosyal ağlar üzerinden haber başlığı altına paylaşılan binlerce içeriğin doğruluğu şüpheli konuma gelmiştir. Ercan, dezenformasyonla birlikte misenformayonun toplumun yanlış bilgilenmesinde önemli olduğunu belirtir. Toplum, hayata dair bilgileri haberler üzerinden edinir. Misenfermasyon içeren haberler aynı dezenformasyonda olduğu gibi toplumların yönlendirilmesine ve hatalı yorumlarda bulunmasına neden olur.[254]

[253] Castells, 2016: 14-20.
[254] Eren Ekin Ercan, "Haber ve Misenformasyon Bağlamında Yeni Gazetecilik Pratikleri: Veri, Mecra ve Robot Gazeteciliği", Akyüz, 2021: 55-57.

3. BÖLÜM: Medya ve Toplumsal Hafıza İlişkisi

Günümüzde medyanın tesir etmediği alan yok denecek kadar azdır. İletişim teknolojisinin gelişmesi ve bunun beraberinde kitle iletişim araçlarının yaygınlığının en üst seviyelere ulaşması medyanın ekonomik ve sosyal statü fark etmeksizin herkese bir biçimde değmesini sağlamıştır. Medya araçları, toplumun geneline en kolay ve en etkin biçimde ulaşılması açısından çok kullanışlıdır. Bu gücün farkında olan egemen yapılar kendilerine bir etki alanı oluşturmak için medya üzerinden toplumu etkilemektedir. Medyayı yönlendiren iktidar ve büyük şirketlerin manipülasyonuna maruz kalan kitle toplumu, kendi fikirlerini üretmede zorluk çekmekte ve tahakküm altında tutulmaktadır. Kendilerine ait özgün bir düşünceleri neredeyse yoktur, propagandaya ve güdülmeye açıktırlar. Kitle halinde hareket eden ve şekillenen toplumlar, kitle iletişim araçlarının yönlendirmesine maruz kalmaktadır. Adeta siyah beyaz bir dünyada yaşayan kitleler yönünü kaybetmişlerdir. Renksiz bir hayat süren, kimlik kargaşası içindeki bireyler kendi belirledikleri bir kültürden çok uzaktadırlar.[255] Hayatın her alanında bireye ve topluma ulaşmayı başaran medya, varlığını güçlü biçimde hissettirmektedir. İktidarı elinde tutan gruplar, belli güç odakları ya da küresel holdingler, adına ne derseniz deyin söz konusu hegemonik yapılar için bu araçlar, en temelinde birer manipülasyon aracıdır. Günümüzde kitle toplumuna ulaşmanın en kestirme yolu kitle iletişim araçlarıdır. Kitleye ulaştırılması istenen düşünce ve mesajlar, bu araçların yaygın şekilde kullanılmasıyla rahatça gerçekleştirilir. Etkisi bir hayli yüksek bu araçlarla iktidar aygıtının sundukları, kitlelere empoze edilir.

Medya araçları üzerinden kamuoyunu yönlendiren iktidar ve büyük şirketler, ortak görüş ve düşüncelerin şekillenmesinde medya içeriklerini işlevsel olarak kullanmaktadır. Medya, bireyin düşünce dünyasına doğrudan etki eden bir yapı konumundadır. Sosyal bir yapı içinde hayatını sürdürmesi bağlamında iletişimin her türlüsünü kullanan birey, hayata dair olan bitenin büyük bölümünü medya araçlarıyla öğrenmektedir. Toplumsal yapının her alanında medyanın etkisi büyüktür.[256] Medya

[255] Bilgin, 2013: 132.
[256] Zehra Sevim, "Toplumsal Bir Hafıza Yaratma Gücü: Medya / "Yeni" Medya", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 63, 2019, s. 673.

şirketleri, kendi yayın politikaları ve iş birliği içinde oldukları yapıların amacına uygun gündemler belirler. Medya, yaşanan olayları, siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri ideolojik bir süzgeçten geçirerek kurgular. Medya, ürettiği içeriklerle topluma her konuda enformasyon sağlarken gerek haberler gerekse diğer programlar aracılığıyla toplumun dikkatini belirli bir noktaya çekmeye çalışmaktadır ve bu yönüyle toplumsal hafızanın oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Tekrar tekrar yapılan haberlerle, ön plana çıkartılan olaylarla geçmişteki bir olay nasıl hatırlattırılıyorsa ve canlı tutulması sağlanıyorsa, bunun tam tersi şekilde geçmişin izlerinin silinmesi de benzer biçimde yapılmaktadır. Bu bağlamda medya taraf olduğu güçlerle toplumsal hafızanın inşasında etkin olur.[257]

3.1. Medya ve Unutma

Enformasyonun ve verilerin çok hızlı yayıldığı günümüzde medya araçları üzerinden durmaksızın haber ve içerik üretimi gerçekleştirilmektedir. İktidarlar ve büyük şirketler, kendi propagandalarını yapmak için bu içeriklerin büyük bölümüne doğrudan etki etmektedir ve toplumu yönlendirmektedir. Konjonktüre göre, bazı olaylar ve fikirler ön plana çıkartılırken gücü elinde tutan grupların aleyhine olacak konular gündemden düşürülmekte ve bunun için medya bir araç olarak kullanılmaktadır. Bir amaç uğruna kullanılan medya üzerinden topluma müdahale edilmektedir. Kamuoyunun düşünce pratiklerine etki edilmesiyle ortak görüşler şekillendirilmekte bu durum toplumsal hafızanın oluşumuna da direkt olarak yansımaktadır. Medyada üretilen her içerik belli bir bakış açısıyla hazırlanıp izleyici/dinleyici/kullanıcılara sunulmaktadır. Gerek televizyon ekranında gerek akıllı cihazlarda izlediğimiz gerekse de radyoda dinlediğimiz içeriklerin hazırlanması bir yeniden üretim sürecidir. Burada bahsedilen içeriğin teknik anlamda hazırlanmasından ziyade olan bitenin kitlelere hangi amaçla ve hangi ideolojinin gözlüğüyle yansıtıldığıdır. Çünkü içeriğin oluşturulmasında kullanılan dil, görsellerin sunumunda kullanılan açılar, stüdyodaki ışık kısacası her ayrıntı aslında bilinçli olarak kullanılmaktadır. Hazırlanan içerik istenen forma sokulup sunulmaktadır. Bu

[257] Levent Doyuran, "Televizyon ve Sosyal Medya Çerçevesinde Medya Aracılığıyla Kolektif Belleğin İnşası", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2017, s. 230.

içeriklerle sunulan olumlu ya da olumsuz üretim kitlelere bir anlamda kabul ettirilmeye çalışılır. "İknayı tetiklemek için hem görsel hem de işitsel tüm imkanlar kullanılarak, dış dünyanın dolayımlanmadan birebir yansıtıldığı sanısı yaratılmaktadır."[258] Medya sunduğu içeriklerle, kitlenin düşüncelerini etkileyerek bu bağlamda hafızasını şekillendirir. Toplumsal hafızanın inşasında hatırlananlar ve unutulanlar rol oynar. Medya aygıtı, haberler, diziler, programlar ve benzeri içeriklerle bir olayın hatırlatılmasında ya da unutulmasında doğrudan etkilidir. Ortak hafızaya veri yollamanın güçlü yollarının başında medyanın yönlendirici gücü gelmektedir. Bu bağlamda egemen güçler, kendi meşruiyetlerini güçlendirmek amacıyla hafızaya farklı koşullarda etki eder. Bunların başında ise medya gelir.

Medya enformasyonu değiştirmekte, çarpıtmakta ve saptırarak yolunu hiç olmadığı gibi istikamete yönlendirebilmektedir. Uzun yıllardır başta televizyon üzerinden gerçekleşen yönlendirme girişimleri, günümüzde yeni medyanın güçlü araçlarının da varlığıyla daha yoğun biçimde gerçekleştirilmektedir. Kitleler sunulan bu içeriklerle enformasyonun doğruluğunu veya yanlışlığını ayırt etmekte zorlanmaktadır. Sosyal ağların yoğun olarak kullanıldığı son yıllarda sosyal medya trolleri diye tanımlanan çok takipçisi olan belli bir ideoloji amacıyla kullanılan hesaplar gerçek dışı içerikleri paylaşmakta kamuoyunun yanıltılmasında rol oynamaktadır.[259] Toplumun yoğun olarak izlediği içeriklerin başında gelen haberlerin hazırlanması büyük bir özenle gerçekleştirilir. Haber kaynaklarını inceleyen araştırmalar, haber içeriklerinin hatırı sayılır bir kısmının halkla ilişkiler şirketleri tarafından hazırlanan basın bültenleri olduğunu gösterir. Bu araştırma verisi haberlerin nasıl saptırıldığına iyi bir örnektir. Nihayetinde söz konusu halkla ilişkiler kuruluşları profesyonel olarak ekonomik çıkarlarla çalıştıkları şirketlerini reklamlarını yapmaktadır.[260] Ancak bunu haber kılıfı adı altında yaparak kitleye iletilen içerikleri bir gerçeklikmiş gibi sunmaktadır. Medyanın içerikleri kendi süzgecinden geçirerek sunmasının yanında halkla ilişkiler firmalarının bu manipülasyon çalışmaları kamuoyunun nasıl yönlendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

---

[258] Ozan Otan, *Televizyonda Gerçeklik Algısı*, İstanbul 2004, s. 13-14.
[259] Yoloğlu, 2021: 21.
[260] Herman ve Chomsky, 2017: 21-22.

Kitle iletişim araçlarının yönlendirme işlevi otoritenin ve sermayenin ilgisini artan bir iştahla çekmektedir. Medyanın en önemli üretim çıktılarından olan haberler sayesinde, medya gücünü elinde bulunduran aktörler, kendi düşünce ve davranışlarıyla gerçekliği dizayn eder. "Haber, bize içinde yaşadığımız gerçeklikten ziyade haberdar olduğumuz dünyaya dair bilgileri sunar."[261] Medyanın istenileni yansıtıp, tüm gerçekliğiyle göz önünde olmasına rağmen birçok olayı görmezden gelme ve medyayı yönlendiren yapıların talepleri doğrultusunda o olayları yok sayabilme gücü vardır. Haber üretiminde anlık olayların yanı sıra büyük bölümü programlanmış ve sunulmak istenen haberler yer alır. Kitlenin talep ettiği renkli ve ilgi çekici haberler, adeta bir kısa film boyutunda kurgulanırken çoğu zaman ise gerçeklikten uzak kurgu haberler yapılır.

Haber içeriklerinde yaşanan olayların hangi açıdan ele alındığı, bu olayların haberleştirilirken hangi kavramların seçildiği ve haberin hangi konumsallıklar üzerinden inşa edildiği çok önemlidir. Herman ve Chomsky, ABD'de ana akım medyanın dünyanın farklı ülkelerinde bazı toplumlara yönelik yaşanan olaylar karşısında "soykırım" kelimesini nasıl kullandığını bir araştırmayla anlatmıştır. ABD'nin önde gelen beş yazılı medya kuruluşu, ABD'nin düşman olarak gördüğü ülkelerdeki mağduriyetleri "soykırım" kelimesini sık sık kullanarak haberleştirmiştir. Aynı medya kuruluşları ABD'ye yakın müttefik devletlerde yaşanan mağduriyetler ve üzücü olaylar karşısında haber dilini oldukça yumuşatmıştır. Taraflı bir bakış açısıyla olayları değerlendirip toplumu söz konusu olaylarla ilgili yönlendirmiştir. Herman ve Chomsky'e göre, medyanın "soykırım" sözcüğünü kullanış şekline bakarak kimin ABD'nin dostu ya da düşmanı olduğunu anlamak mümkündür. ABD'nin müttefiklerinden Endonezya'nın Doğu Timor'u işgali ve binlerce insanın ölümünün haberlerde olayın özünden uzak bir şekilde yansıtıldığını belirten Herman ve Chomsky, aynı yayın kuruluşlarının ABD'nin düşmanı olan Komünist bir lider tarafından yönetilen Kamboçya'daki toplu katliamlar karşısında "soykırım" sözcüğünü sıkça kullandığını araştırmalarıyla ortaya koymuştur. "Komünist bir lider olan Pol Pot'un kurbanları değerliydiler; fakat 1978'de Vietnamlılar tarafından

[261] Soner Yağlı, "Direne(meye)n Aktörlerin Galibiyetsiz Savaşımı: Gerçeklik ve Medyadaki İnşası", Parlak, 2019: 44-61.

kovulduktan sonra, ABD politikası sürgündeki Pol Pot'u destekleme yönünde değişikli gösterince, Kamboçyalılar değerli olmaktan çıktılar."[262]

İktidarın yönlendirdiği medya, yaptığı ya da yapmadığı haberlerle, haber içeriklerinde kullandıkları kilit kelimelerle toplumun düşünce seyrine yön verir. Bununla birlikte haber dilinde yer verilen ifadeler kadar aslında yer verilmeyen hususlar da bu manipülasyona dahil edilebilir. Herman ve Chomsky'nin ABD müttefiki olan ve ABD'nin düşman olarak gördüğü ülkelerde yaşanan ölümlerle ilgili, ana akım medyanın haber dili bu durum için güzel bir örnektir. "Soykırım" kavramı siyasallaşmış ve medyayı yönlendiren iktidarın elinde bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Medyanın ABD'nin önemsediği gruplara yönelik kötü muameleyi ele aldığını ve onlar üzerinde yoğunlaştığını belirten Herman ve Chomksy'e göre, değersiz kurbanların yaşadıkları sıkıntılar ve mağduriyetler yüzeysel haberlerle yansıtılır ya da tamamen yok sayılır.

> Bir örnek olarak, 15 Ocak 1999'da Kosova'nın Racak bölgesinde kırk kadar Arnavut'un Sırplar tarafından öldürülmesi iddiası ile 6 Nisan 1999'da Doğu Timor'un Liquica yöresinde Endonezya ordu-milis güçlerinin iki yüz kadar Doğu Timorluyu öldürmesine karşın medyanın takındığı birbirine zıt tavırları aklımıza getirebiliriz. Bunlardan ilki, ABD ve Batı kamuoyunu yakın gelecekte Yugoslavya'ya düzenlenecek NATO saldırılarına hazırlamaya çalışan ABD yetkilileri tarafından "yararlı" bulundu. Yugoslavya'da Sırp ordusuyla Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) militanları arasındaki çatışma sürecinde meydana gelen Racak'taki öldürme olaylarının çokça tartışma konusu yapılmasına ve hala tartışılmasına rağmen, ölümler ABD ve NATO yetkilileri tarafından hemen hoş görülmez bir "katliam" olarak değerlendirildi. ABD'deki ana-akım medyada aynısını yaptı ve kendisine iletilen bu katliama çok yoğun ve sorgusuz sualsiz bir ilgi gösterdi. Bu, 24 Mart 1999'da başlayan NATO'nun Yugoslavya'yı bombardımanı için gereken moral desteğinin yaratılmasına yardımcı oldu.[263]

Toplumun iletişim halinde olmasını sağlayan ve bilgiler sunan medya, bu özellikleriyle bireye fayda sağlarken, bu yapıları kontrol eden güçlerin elinde bir propaganda aracına dönüşmektedir. Kamuoyunu yönlendirmek isteyen iktidar ya da büyük şirketler, sahip oldukları siyasi ve ekonomik güçle medya üzerinde etki

[262] Herman ve Chomsky, 2017: 25-26.
[263] Herman ve Chomsky, 207: 28.

kurmaktadır. Medyayı kontrol ederek uzak veya yakın geçmişteki olaylar hatırlatılmaya çalışılırken, unutturulmak istenen olaylar ise suni gündemlerle gündemden düşürülmektedir. Medya, yaşanan olayları yeniden üreterek farklı kurgular meydana getirebilmektedir. Bu sayede olaylar gerçeklikten uzaklaşmaktadır ve topluma sunulmak istenen yapıya bürünmektedir.[264] Yeni medya teknolojilerinde üretilen içerikler gerçekliğin sorgulanmasını gerektirecek tarzdan olabilmektedir. İleri teknoloji sayesinde bu mecralarda gerçek dışı veriler kolaylıkla hazırlanabilmekte ve dolaşıma sokulabilmektedir. Sosyal ağlar ve internet siteleri üzerinden kullanıcılara ulaşan bu içeriklerle açıkça manipülasyon yapılmakta ve olmayan bir şeyin var olduğu sunulmaktadır. Böylece gerçekte hiç var olmayan bir veri, sanki gerçekte olmuş gibi kullanıcıların hafızasına girmekte ve bunun üzerinden bir değerlendirmeye gidilmektedir. Burada medyanın objektifliği tamamen ortadan kaybolmaktadır.[265] Görsel manipülasyon algoritmalarını eğitmek için derin öğrenme tekniklerinin kullanılması manasında kullanılan "deepfake" teknolojisiyle herhangi bir videoda yer almayan biri bu videonun içine yerleştirilebilmektedir. Bunun dışarıdan bir müdahaleyle yapıldığını anlamak da neredeyse imkansıza yakındır. Bu tarz tekniklerle sahte içerikler üretilmekte yeni medya araçlarıyla rahatlıkla milyonlarca kullanıcıya ulaştırılmaktadır.[266] Gerçek dışı bu tarz içerikler medyanın kirli elinin birey ve toplum üzerindeki etkisini görmek açısından açık bir örnektir. Burada bir olayın çarpıtılmasından ziyade tamamen masa başında oluşturulmuş bir kurguyla yönlendirme çalışması yapılmaktadır. Sosyal ağlar ve internet sayesinde hızlıca yayılan bu içeriklerin bir zaman sonra gerçek olmadığı görülebilse de hafızalara giren olumsuz bir bilginin aynı etkiyle oradan çıkması oldukça zordur. Çünkü yeni medyada üretim ve akış çok hızlıdır. Sunulan verinin üzerindeki çamur lekesinin silinmesi onun da ötesinde gerçeğin anlaşılması meşakkatli bir süreçtir. Söz konusu durumlar özellikle sosyal ağlarda sıkça yaşanmaktadır. Hiç olmamış olaylar üzerinden kamuoyu yanlış yönlendirilmekte ve hafızaya müdahale edilebilmektedir.

---

[264] Sevim, 2019: 677-678.
[265] Yoloğlu, 2021: 12-13.
[266] Erkam Temir, "Deepfake: New Era in The Age of Disinformation & End of Reliable Journalism", Selçuk İletişim, Cilt: 13, Sayı: 2, 2020, s. 1019.

Kitle iletişim araçlarının etkilerinin hayatın her alanına teneffüs ettiği bir ortamda, birey çevresini ve dış dünyayı gözlemleme ve anlamlandırmada sorunlar yaşamaktadır. Özellikle son yıllarda yaşamın bir parçası haline gelen akıllı cihazlar nedeniyle birey sanal ve gerçek hayat arasında gidip gelmektedir. Birey, hayatı kitle iletişim araçlarıyla deneyimlemekte adeta hayatını ağlar üzerinden sürdürmektedir. Gerçekliği kurmada referans noktası, günlük yaşamın kendisi olmaktan ziyade kitle iletişim araçlarının içerikleri olmuştur.[267] Haber içeriklerinin sunulmasında ya da yayıncıların kendi içeriklerinin reklamlarını yaptıklarında kullandıkları "tarafsız", "objektif", "gerçek" gibi tanımlamalar bir illüzyondan ibarettir. Medyanın sunduğu haber içerikleri, iktidar ve güç odaklarının kendi görüş ve yönlendirmeleriyle hazırlanmaktadır. Haberin neyi önceleDiği ve hangi görüşü ön plana çıkardığı, medya kuruluşlarının hangi şirketin ya da siyasi gücün güdümünde olduğuyla ilgilidir. Poyraz'a göre, kitle iletişim araçları yaşanan olayları devamlı kendi söylemine çevirerek yansıtır. Hazırlanan haber içerikleri ya da değişik programlarla mevcut gerçeklik yeniden şekillendirilir. Hatta bu gerçeklik yeniden şekillenmenin ötesinde, temelinden sarsılacak şekilde bozulabilir. Gerçeği sunduğunu iddia eden haberlerde de bu durum böyledir ve yaşananla sunulan arasında zaman zaman büyük uçurumlar vardır.[268]

Medyada hazırlanıp servis edilen haberler, söz konusu medya kuruluşunun yayın politikasının bir ürünüdür. Medya şirketinin hangi büyük holding bünyesinde bulunduğu ya da hangi siyasi yapıyla bağlantılı olduğu haberin üretiminde doğrudan etkilidir. Televizyon, gazete ya da internet sitesi, haber hangi mecrada yer alacaksa ona göre bir kurgu hazırlanır ve medya kuruluşunun politikasına uygun biçimde servis edilir.[269] Açık bir şekilde, olayların yalın şekilde sunulmasına müdahale edilir. Medya şirketinin politikasına aykırı olan durumlara haberlerde çok küçük yer verilir. Gazetedeyse orta sayfalarda küçük bir köşede, televizyondaysa en az izlenen haber kuşağında, internet sitesindeyse en az girilen bölümde yer verilerek, söz konusu olayın unutulması ve görmezden gelinmesi sağlanır. Bir olayı ya da görüşü ustalıkla işleyen haber medyası, gerçekleri yansıttığını her platformda dile getirip toplumu

[267] Otan, 2014: 14.
[268] Poyraz, 2002: 12.
[269] Özsever, 2004: 140.

bilgilendirdiğini iddia etmektedir. Ancak gerçek bu durumdan oldukça uzaktadır. Çünkü medyanın üstlendiği konumsallıklar ve takındığı tutum medya kuruluşlarının pozisyonunu etkiler. Bu bağlamda egemen yapının faydasına olacak haber ve içerik üretimiyle gerçeklik yeniden formüle edilir.[270] Medyanın gücüyle yeniden üretilen gerçeklik eleştirel düşünceyi engeller, farklı bakış açılarının oluşmasına ket vurur. Medya, içerikleriyle gündelik hayata dair gerçekliği inşa etmektedir.[271] Birey, dünyayı medyanın sunduklarıyla görmektedir. Haberlerde sunulan her görüntü ve fotoğraflar özenle seçilirken söylenen ve yazılan her kelime bir anlam ifade eder. Kelimeler ya da görsellerle olayın anlamı istenen yöne kaydırılır. Haberlerde edilgen cümlelerin olayın failini gizlediğini, etken cümlelerin bir faili işaret ettiğini belirten Akca, "Olayda göstericilerden biri vuruldu" cümlesi ile "göstericilerden birisi polis tarafından vuruldu" cümlesinin önemli farklar barındırdığını işaret eder. İlk cümlede fail görülmediği için vurulma olayı, eylem ve gösterilerin doğal sonucu gibi bir anlam taşır.[272] Yaşanan bir olayın ve sonuçlarının nasıl sunulduğu, olayın nasıl hafızada yer edeceğini belirler. Gerçekte olayın topluma etki edeceği en önemli ayrıntı, haber süzgecinden geçtikten sonra gizlenmekte kamuoyu tarafından unutulabilmektedir.

Henri Lefebrve, medyanın bireyin tüm gününü işgal ettiğini belirtir. "Gün" kelimesini metaforik olarak ele alan Lefebvre'ye göre, medya her alanı kapsayan bir yapıdadır. Medya içerik üreticileri, günü belli periyotlarda ele alarak bireyin duygu durumuna göre yayınlar yapar. "Debi (ritim), niyete ve saate göre değişiyor. Sabahleyin kendinizi işe hazırlarken sizi bilgilendirmek ve eğlemek için canlı ve kaygısız. Akşamları ve Pazar günleri, işten dönüşte ve dinlenme zamanları için yumuşak ve dokunaklı."[273] Postman, iktidarı elinde bulunduran grupların toplumdaki huzursuzluğu dizginlemek için eğlenceyi kullandığını belirtir.[274] Medya araçlarıyla kitlelere sunulan içeriklerin temelinde eğlendirme mesajı bulunur. Bu sayede toplumun muhalif refleksleri törpülenir. Mevcutta yaşanan ekonomik, siyasi ve

[270] Çiler Dursun, *TV Haberlerinde İdeoloji*, Ankara 2001, s. 79.
[271] Yağlı, 2009: 48.
[272] Akca, 2009: 101.
[273] Henri Lefebvre, *Ritimanaliz Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*, Çev. Ayşe Lucie Batur, İstanbul 2021, s. 73-75.
[274] Postman, 2018: 173.

benzeri olumsuzlukların üstü kapatılmaya çalışılır. Her şeyin yolunda gittiği imajı çizilerek her türlü olumsuz durumun unutulması sağlanmaya çalışılır.

Medya, gerçekliğin topluma yansıtılmasında çoğu zaman yanıltıcı bir konum üstlenir. Medya içeriklerinin tüketicisi olan bireye idealize edilmiş mevcut gerçeklikle bağı oldukça kopuk olan bir çıktı servis edilir.[275] Baudrillard, toplumun şekillenmesinde etkin rol oynayan kitle iletişim araçları üzerinden bir simülasyon (bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi) evreni yaratıldığını belirtir. Günümüzde kitle iletişim araçları gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Gerçek ve sanal ayrımının ortadan kalktığını belirten Baudrillard'a göre, hipergerçeklik ilkesinin hükmettiği bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Medyanın toplumsallığı ortadan kaldırdığına dikkat çeken Baudrillard, gerçeğin yerini alan simülakrların (bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm) gerçeği gizlediğinden söz eder. Günümüzde gerçeğin matrisler, bellekler ve komut modelleriyle üretildiğini belirten Baudrillard, "Gerçek artık işlemsel bir görünüme sahiptir. Aslında buna gerçek bile denilemez, çünkü çevresinde onu sarıp sarmalayan bir düşsellik yoktur" der.[276] Medya, gerçekliğin üzerine kara bir bulut gibi çökmekte ve kendine has temsilleriyle sanal bir anlayış üretmektedir. Toplumsal olanın baskılanmasıyla insan toplulukları karar verme ve düşünme yetisini kaybetmiş kitlelere dönüşmektedir.[277]

Baudrillard, ekrana bakan izleyicinin sanal görüntü evreninin içine yerleştiğini belirtir. Ekran karşısında birey, gerçek ve sanalı birbirine karıştırmaktadır. Ekrandaki görüntünün içine yaşamın içine girercesine dahil olunduğunu belirten Baudrillard, şu değerlendirmede bulunur: "Yaşantımızı üstümüze bir tür dijital tulum gibi geçiriyoruz. Fotoğraf, sinema ve resim sanatlarına özgü bir sahneyle bir bakış olayı varken; video ve bilgisayar ekranından yansıyan görüntüde Mc Luhan'ın daha önce söylediği gibi bir tür içine gömülme, bir tür göbek bağı durumu 'dokunsal' bir karşılıklı etkileşim

[275] David Morley ve Kevin Robins, *Kimlik Mekanları*, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul 2011, s. 31-32.
[276] Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Ankara 2016, s. 14-15.
[277] M. Çağlar Kurtdaş, "Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramında Kitle İletişim Araçları ve Toplumsalın Sonu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2018, s. 2017.

süreci söz konusudur."[278] Fransız filozof Guy Debord, modern dünyada her şeyin yerini bir temsile bırakarak uzaklaştığını belirtmektedir. Kapitalizmin sınırlarını çizdiği üretim-tüketim ilişkilerini dünyanın her yerinde bir "gösteri" biçimiyle yaygınlaştırdığını belirten Debord'a göre, gösteri mevcut üretim tarzının hem sonucu hem de tasarısıdır. Gösteri, propaganda, enformasyon ya da eğlence tüketimi biçiminde toplumsal alanda hâkim olan yaşamın mevcut modelinin yapılandırmaktadır. Debord, hayatın her alanına sirayet ettiği gösteriyi şu şekilde tanımlamaktadır:

> Yaşamın her bir veçhesinden kopmuş olan imajlar, bu yaşamın birliğini yeniden kurmanın artık mümkün olmadığı ortak bir akışta kaynaşır. Kısmi olarak göz önüne alınan gerçeklik, ayrı bir sahte-dünya olarak, salt seyrin nesnesi olarak, kendi genel birliğinde sergilenir. Dünyasal imajlardaki uzmanlaşma, yalancının kendine yalan söylediği özerkleşmiş imaj aleminde kendini tamamlanmış bulur. Genel anlamda gösteri, yaşamın somut tersyüz edilişi olarak, canlı olmayanın özer devinimdir. Gösteri kendini hem bizzat toplum olarak hem toplumun bir parçası olarak hem de birleştirme aracı olarak sunar. Gösteri, toplumun bir parçası olarak, özellikle bütün bakış ve bilinçleri bir araya getiren sektördür. Bu sektör ayrı olduğundan, aldatılmış bakışın ve yanlış bilincin yeridir; gerçekleştirdiği birleşme genelleştirilmiş ayrılığın resmi dilinden başka bir şey değildir.[279]

Medyanın her konu için söyleyecek bir sözü bulunmaktadır. Bireyin ve toplumun hayatını ilgilendiren tüm durumlara medya bir şekilde etki eder. Neyin giyileceğine, neyin yeneceğine, neye inanılacağına, neyin hatırlayıp neyin unutulacağına kadar her noktada medyanın yönlendirmesini görülmektedir. Toplumun sosyalleşmesinde rolü olan medya, manipülasyon gücüyle toplumsal rol ve kimlikler üzerinde etkili olur. "Medya gösterisinin bu sınır tanımaz yayılma eğilimi, ekonomik, kültürel, politik, günlük yaşam alanları dahil her alanda izlenebilmektedir."[280] Gücü elinde tutanlar kendi amaçladıkları sosyal düzeni kurmak için gösteri dünyasından faydalanır. Gösteriyi her yerde görmek mümkündür. "Gösteri, günümüzde üretilen nesnelerin kaçınılmaz süsü, sistemin rasyonelliğinin genel açıklaması olarak ve

---

[278] Jean Baudrillard, *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, Çev. Oğuz Adanır, Ankara 2015a, s. 71.
[279] Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, İstanbul 2018, s. 34-35.
[280] Otan, 2014: 80.

sayıları giderek artan imaj-nesneleri doğrudan doğruya biçimlendiren ileri bir iktisadi sektör olarak güncel toplumun esas üretimidir."[281]

Kitle iletişim araçları, bireyi ve toplumu manipüle etmek amacıyla hazırlanan içerikleriyle bir olayın unutturulmasında rahatlıkla başrolü oynayabilir. Televizyon figürü üzerinden medyanın unutturma gücünü Yahudi Soykırımı ve onunla ilgili olarak hazırlanan bir diziyle anlatan Baudrillard, tarihsel olayların televizyon aracılığıyla şekillendirebildiğini belirtir. Televizyonu dünyaya unutma, caydırıcılık ve yok etme duygusu yayan bir iletişim olarak tanımlayan Baudrillard, Yahudilerin televizyonda gaz odalarından geçirilerek değil, ses ve imge şeritlerinden geçirilerek katledildiğini metaforik bir betimlemeyle anlatır.

> Bellekler ve tarih nasıl yok edilmeye çalışıldıysa, televizyon da onları aynı şekilde unutturmaya, yok etmeye ve katletmeye çalışmaktadır. Katliam olayı tersine çevrilmekte, için için kaynatılmakta, hiçbir yankı bırakmadan emilmesi sağlanmakta ve Auschwitz adlı bir kara deliğin yerini televizyon adlı kara delik almaktadır. Bize, televizyonun bu diziyle Auschwitz üzerindeki ipoteği kaldırarak bu konuda herkesin bilinçlendirildiği gibi bir palavra sıkılmaktadır. Oysa bizzat filmin kendisi katliamın başka bir kılığa, bu kez bir yok etme 'kampı' değil bir caydırma 'aracı' (medium) kılığına sokularak sürdürülmesinden başka bir şey değildir.[282]

Baudrillard, haber ve içerik üretiminin her geçen gün artmasına karşın daha az anlam üretildiğine dikkat çekmektedir. Haberin iletişim oluşturan bir şey gibi sunulduğunu belirten Baudrillard'a göre, boşa üretilen haber oranı çok yüksektir. Haberlerin anlam üretmek bir yana kendi ürettikleri içeriği yok eden bir yapıya dönüştüğünü belirten Baudrillard, bu durumun toplumsal alanı yıkıma uğrattığını söyler.[283] Haberler hazırlanırken ilgi çekici öğelerle süslenir. Bourdieu, kan, cinsellik ve cinayet haberlerinin her zaman çok talep gördüğünü ve yayın organlarında sıkça yer aldığını belirtir. Bu tarz üçüncü sayfa haberlerinin televizyonda ilk sıralarda ve geniş biçimde ekrana yansıtıldığını anlatan Bourdieu'ya göre, buradaki amaç dikkat dağıtmaktır. Bu tarz haberler, kamuoyunun gerçek gündeminden uzak ekonomik,

[281] Debord, 2018: 38.
[282] Baudrillard, 2016: 76-77.
[283] Baudrillard, 2016: 115-117.

sosyal ve siyasi sıkıntıların görece daha az görüldüğü haberlerdir. İktidar ve güç sahipler için bu haberler, tehlike arz etmez, farklı görüşlerin oluşmasını tetiklemez. Bu haberler ilgi çekicidir ancak sonuçları bakımından önemsizdir. Her saniyesi değerli olan televizyon yayınında kamuoyunu daha önemli konularla bilgilendirmek yerine sansasyon içeren içi boş haberler servis edilir. "Oysa zaman, televizyonda oldukça nadir bulunan bir malzemedir. Önemsiz meselelerden bahsetmek için öyle değerli dakikalar harcanmaktadır ki, bu meseleler değerli şeylerin üzerini örttükleri için önemli hale gelmektedir."[284] Haberler ve medya içerikleriyle hafızalarda yer eden olayların unutturulması ya da yeni olmuş olayların görmezden gelinerek tarihin tozlu sayfalarında kalması hedeflenir. Siyasi gücü elinde bulunduran ve bu gücünü medyayı yönlendirmek için kullananlar, kendi güdümündeki toplumu oluşturmak için dünü ve bugünü ideolojik olarak dizayn etmeye çalışır. Debord'a göre mutlaklaşmış ideoloji kısmi bir bilgiden totaliter bir yalana dönüştüğünde, tarih düşüncesi mükemmel bir şekilde yok edilir. Baskı altındaki toplumların sürekli şimdiki zamanda yaşamaya zorlandığını belirten Debord, olup biten her şeye sadece polisin bilgisinde var olduğunu söyler. "Napoleon'un daha önce formüle etmiş olduğu 'belleğin enerjisini monarşiyle yönetme' projesi tam anlamıyla somutlaşmasını, geçmişin sadece anlamlar açısından değil, olaylar açısından da sürekli manipüle edilmesinde bulmuştur."[285]

Güncel yaşam üzerinde belirleyici olan medya, siyaset, ekonomi ve kültürün biçimlenmesinde her zaman etkin bir roldedir. Medyanın sunduğu içerikler, kitleleri belli kalıplara sokup onları programlamaktadır. Medya gücünü yönetenler mesaj verme gücünü kontrol ederek, seçilmiş imgeleri toplumun anlam dünyasına empoze etmektedir.[286] Debord'a göre, izleyici ne kadar çok medya araçlarına maruz kalırsa anlam dünyası o kadar körelmektedir. Bireyin, egemen güçlerin sunduğu imajlarda kendini araması kendi varoluşunu ve kendi arzularını daha az anlamasına yol açar.[287] Medya, gücü elinde bulunduran yapılar aracılığıyla hegemonik bir dil kullanır. Toplumu ilgilendiren her olay ve fikir, yaşamın her alanına etki eden medya araçlarıyla yeniden kurgulanır. Hegemonik yapı, toplumun hikayelerini bastırarak kendi anlatısını

[284] Bourdieu, 2015: 19-20.
[285] Debord, 2018: 92.
[286] Otan, 2014: 78.
[287] Debord, 2018: 43.

hâkim kılmaya çalışır. "Bu hegemonik dil aracılığıyla iktidarı elinde tutan siyasi elitler, entelektüeller, gazeteciler ve aydınlar yukarıdan verilen gündelik hayatın içinde azınlıkların sesini bastıran bir toplumsal/ulusal bellek inşa ederler."[288] Toplumu bir arada tutmak ve kontrol etmek isteyen iktidar erki, devletin üst yapısına karşı bir duruşun olmaması ve uyumu sağlamak için ortak değerleri ön plana çıkartır. Bunun için ortak bir hafızanın gelişimine katkı verecek her türlü anlatı değerlidir.[289]

Toplumun hâkim güç karşısında rıza göstermesi ve hegemonya kurulması için medya başat güçlerden biridir. Totalier rejimlerde baskı ve şiddet aracılığıyla toplum yönlendirilebilirken sivil alanın daha geniş olduğu, tam olmasa da demokrasinin görece işlediği yerlerde otorite, iktidarını meşrulaştırmak için farklı aygıtlar kullanır. Güç ve otorite üzerinde şekillenen iktidar, toplum üzerinde bir hegemonya kurmak ister.[290] İktidar, kendini meşru kılmak amacıyla rıza mekanizmasını geliştirmeye çalışır. Rıza ve onaya dayalı bir anlayış amaçlayan iktidarlar, hegemonya ile kendi yapılarını güçlü kılmaya ve varlığını sürdürmeye çalışır. Siyasal iktidarlar günümüzde egemenliklerini devam ettirebilmek için nüfuz alanlarını en geniş şekilde tutmaya çalışmaktadır. İktidar, sadece siyasal alanda değil, sivil toplum alanını da gözetimi altında tutma çabasındadır. Gramsci, hegemonyanın sürekli kendini yenileyen bir yapıda olduğunu, rızanın farklı yapılarla etkinliğini koruduğunu belirtir.[291] İdeolojik çerçeve bireye bir bakış açısı sunarak, hedeflenen düzenin sürmesini sağlayacak bir akış oluşturulur. Birey ideolojinin baskısı altında özgür düşünce ve fiiliyattan uzak bir şekilde konumlanır.[292]

Medya organlarının bağımsızlığı kamudan aldığı resmi ilanlar ve yardımlarla reklam pastasından elde ettikleri gelirin payına göre değişmektedir. Günümüzde medya şirketleri birçok yapının etkisinde şekillenirken belli bir gücün güdümünde hareket etmektedir. Medya çalışanlarının bağımsızlığı da yine mensubu olduğu yayın

---

[288] Özgür Kaymak, "1915 Tehciri ve Travmatik Bellek", *Türkiye'de Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Deneyim*, Hafıza, Politika, Ed. Sevgi Uçan Çubukçu, İstanbul 2019, s. 265.
[289] Melih Çoban, "Toplumsal hafıza ve siyasal dönüşümler bağlamında mekân isimlerinin önemi: Türkiye Örneği", Ed. M. Tuna, *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt: 3 içinde, s. 668.
[290] Ayhan Biber ve Eda Turancı, "Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar, Hegemonya ve Propaganda", *Akdeniz Üniversitesi Fakültesi İletişim Dergisi*, Sayı: 21, 2014, s. 29-30.
[291] Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Çev. Kenan Somer, İstanbul 1986, s. 175-176.
[292] Feyza Ünlü Dalyalı, "Althusser ve Gramsci Açısından İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya", *International Journal of Social Sciences,* Vol: 6/1 Spring, s. 88.

kuruluşuyla ilgilidir. Her ne kadar basın sektöründe çalışanlar kendi bildikleri yolda ilerlemek isteseler de hazırladıkları içeriklerin bir şekilde geniş kitlelere aktarılması için belirli yayın politikalarına uymak durumunda kalmaktadır. İktidar ve büyük şirketler, medyayı kontrol altında tutabilmek adına medyanın para kaynaklarını yönlendirmeye çalışır. Bourdieu'ya göre, ekonomik kontrolün yanı sıra bilgiye ulaşımdaki sınırlamalar da medya üzerindeki baskıların en önemlilerindendir. Özellikle hükümet, kendi güdümündeki medya organlarına gerekli bilgi akışını sağlarken diğer yandan kendisi açısından tehlikeli olarak değerlendirdiği ve kontrol etmekte zorluk çektiği 'muhalif' basına meşru bilgi alma hakkını engeller. Devletin üst kademelerinde bulunan yetkililer kamuoyunun bilgilenmesi açısından önem taşıyan konularla ilgili olarak verdikleri ya da vermedikleri bilgilerle gündemi manipüle ederler.[293]

Haber programlarını örgütlü dedikodu olarak niteleyen Erdoğan ve Alemdar, haberlerin seçiminden üretilmesine kadar olan sürecin belirli bir kurgu içinde olduğunu anlatır. Haber ve dedikodu arasındaki farkın izleyici tarafından doğruluk üzerinden algılandığını belirten Erdoğan ve Alemdar'a göre, dedikoduya şüpheli yaklaşan kitle haberi doğru diye anlayabiliyor. "Televizyon habercisi 'Trafik canavarı bugün on can aldı' dediğinde haber oluyor. 'Duydunuz mu, gene kaza olmuş, on hayat telef olmuş' diye Hatice teyzem komşusu Fatmalarla falan konuştuğunda dedikodu oluyor. 'Trafik canavarı' denildiğinde yaratılan ve sürdürülen mit ve dedikodulaştırmanın yanında Hatice teyzemin 'haberi' veya 'haber dedikodusu' hiç kalır.[294] Kurumsal görünen yapısı, gerçeği sunma iddiası ve bunun sürekli tekrar edilmesi haberlerin salt olarak gerçeği yansıttığı görüşünü benimsetmeye çalışır. Oysa durum bundan oldukça uzaktadır. Poyraz'a göre televizyon ve mikrofonu gerçekliği kaydetmez, onu kodlayarak ideolojik bir gerçeklik duygusu üretir. Bir olayın ne olduğundan ziyade onun hakkında herhangi bir bilgisi olmayan kamuoyuna nasıl aktarıldığı gerçek önemlidir. Medya organları kendi belirledikleri süzgeçlerden geçirerek ortaya bir ürün çıkarır. Ancak geçen hazırlık sürecinin ardından izleyiciye ulaştırılan içerik gerçeklikten ziyade ideolojidir. Medya, sürekli gerçeği yansıttığını ön

[293] Bourdieu, 2015: 89.
[294] Erdoğan ve Alemdar, 2005: 95.

plana çıkarıp üretilen içeriklerdeki ideolojik bakış açısını örtmeye çalışır.[295] Neyin haber olduğu kadar haberlerde kullanılan dil de çok önemlidir. Egemen ideolojinin haberler aracılığıyla yeniden üretimi ve kitlelerin rıza göstermesini sağlamak için haberlerde manipülatif bir söylem kullanılır. Medya içeriklerinde ve haberlerde kullanılan dil ve beraberindeki olay örgüsü verilmek istenen mesajın yapısını oluşturur, bir anlam oluşturulur.[296]

Toplumsal hafızanın oluşmasında yakın geçmişte yaşananlar ve güncel olaylar kadar tarihin de önemli yeri vardır. Kitle iletişim araçları geçmişin bilgisine ulaşmak için bireye bir seçenek sunmaktadır ancak bunu yaparken sistemli unutturma söz konusu olabilmektedir. Debord'a göre, gösteri hakimiyetinin ilk amacı, tarihsel bilgiyi genel anlamda ortadan kaldırmaktır. Yapılan haberler ve toplumu yönlendiren yorumlarla yakın geçmişten başlayarak unutturma çalışmaları yapılmaktadır. İnsanların düşün dünyasını etkileyen gösteri, olup bitenlere karşı bir hissizlik meydana getirir. "Gösteri, insanların olup bitenleri görmezlikten gelmelerini ve yine de anlaşılabilen bir şey varsa bunu derhal unutturmayı büyük ustalıkla başarır."[297]

Medya araçları, toplumun ortaklıklarının meydana getirilmesinde etkin rol oynar. Morley ve Robins'e göre ulusal kültür söylem aygıtları, teknoloji ve kurumlar aracılığıyla doğmuştur.[298] Kültürün çevresinde ortak bir kimlik oluşumu söz konusudur. Kimlik ve hafıza süreçleri de birbiriyle iç içe geçmiş konumdadır. Toplumsal hafıza, kültür ve kimlik doğrudan medya araçlarının etkisindedir. Kitle iletişim araçları birer cihaz olmaktan öte hayatın akışını belirleyen siyaset, iş dünyası, sanat ve iletişim ağlarındaki tüm bileşenlerle iç içe yapıdadır. Bireyi her yönüyle kuşatan bu araçlar hafızanın şekillenmesinde aktif rol oynar. Dünyada olan bitenin iletişim araçları üzerinden belli kalıplar ve imgelerle verilmesi bireyin gerçek hayatı anlamlandırmasını etkiler. Televizyon seyircisinin zamanı kısaltılmış olarak algıladığını belirten Connerton'a göre, bilginin elde edilmesi için harcanacak zaman ortadan kalkmış oluyor. Televizyonun farklı haber ve programlarla sunduğu imgelerin çokluğu hafızanın zarar görmesine neden olur. Connerton, bilginin unutkanlık alanına

[295] Poyraz, 2002: 25.
[296] Akca, 2009: 103.
[297] Debord, 2018: 172.
[298] Morley ve Robins, 2011: 72-73.

gönderilmesini sağlayan en etkili yerlerin, bilginin en etkin şekilde depolandığı medya araçlarıyla yapıldığını belirtir. Bilişim kapitalizminin zaman biriminin nanosaniye olduğunu belirten Connerton, bilgisayar kullanımının zamanı hızlandırdığını ve bireyleri bir hiper-şimdiki zamana çektiğini belirterek şu değerlendirmede bulunur:

> Bu çabukluk, izleyicinin dikkatini hızla birbirini takip eden mikro ölçekli olaylara odaklayarak, çok kısa bir zaman öncesini bile "gerçek" olarak tahayyül edebilmeyi daha da zorlaştırır, çünkü şimdiki zaman, geçmişteki nedenlerden bağımsız, sınırları dar bir zaman aralığı olarak tecrübe edilmeye başlanır. Belki de "bağlantı" kelimesinin Körfez Savaşı zamanında kamusal söylemde bunca önem kazanmış olması bir tesadüf değildir: bu kelime halihazırda hissedilen bir eksikliği işaret ediyor. Şimdiki zaman bireylerin dikkatini böylesine çalıp, kendisini bütün toplumların geniş kesimlerince böylesine dayatınca, üstanlatıların inandırıcılığı üstüne düşünmek bir yana, uzun vadeli bir tarihsel bütünlüğü kavrayabilmek bile zor bir hal alır. Çünkü kültürel bellek silinir.[299]

Kitle iletişim araçlarının ortaya çıktığı, yayınlarının ve içeriklerinin bireyle buluşmaya başladığı ilk dönemlerde günümüze kıyasla kamu yayıncılığı anlayışı hakimdi. Ancak küreselleşmeyle birlikte medya kuruluşları farklı yapılarla etkileşim halinde olmaya başladı. Özellikle 1980'li yıllarla birlikte hukuki, ekonomik ve teknolojik değişimlerin sonucunda karmaşık etkileşimler yaşayan medya endüstrisi yeni bir anlayışa evrildi. Morley ve Robins, değişen düzen içinde medya şirketlerinin kar ve rekabet mantığıyla hareket ettiğini belirtir. Amaç üretilen içeriklerin daha çok kişiye iletilmesi ve hizmet edilen yapıdan daha çok kazanç sağlamaktır. "Medya şirketleri ve holdinglerinin, herhangi bir kamu felsefesi taşımadıkları ya da kamusal bir sorumluluk duygusuyla sınırlandırılmadıkları için artık sadece tüketici taleplerine cevap vermeleri ve tüketicinin seçme talebini azami kılmaları istenmektedir".[300] Temelde kamuoyunu aydınlatması ve topluma doğru bilgileri vermesi beklenen medya, bu beklentiyi hiçbir zaman tam olarak yerine getirememiştir. Medyanın gücünün sermaye ve siyaset tarafından fark edilip bu güç üzerinden birey ve toplum üzerinde tahakküm kurmaya çalışan egemen yapılar, medyayı bir propaganda aracı olarak kullanmaktan geri durmamıştır. Siyaset, medyayı her zaman bir manipülasyon

[299] Connetton, 2018: 87-92.
[300] Morley ve Robins, 2011: 29-30.

aracı olarak görürken özellikle savaş ortamlarında medyayı daha baskın şekilde kullanmaktadır. Bu tarz ortamlarda hükümetler, medya şirketleriyle iş birliğine giderek askeri harekatlarını kendi bakış açılarıyla temize çıkarmaya çalışır. Yönlendirmeler ve dezenformasyonla bireyin ve toplumun olayları doğru koşullar altına yorumlamasını engeller. Bazı koşullarda ateş gücüyle başarılamayan medya üzerinden yürütülen karşı propagandayla elde edilir. ABD ve İngiltere'nin Irak'a müdahalesinde medyanın manipülatif haber ve programları gerçekleri çarpıtmak için aktif rol almıştır. Yapay gündem ve dezenformasyonlarla gerçek gündem öğeleri gizlenmeye çalışılmıştır.[301] Hükümetler, belirtilen savaş örneğindeki gibi yönettikleri toplumların yaşananları nasıl algılaması gerektiğine doğrudan müdahalede bulunur. Bu müdahale, toplumun olayları egemen güçlerin ideolojisiyle algılamasına yol açar. Robins'e göre, televizyon ekranı izleyiciye enformasyon zenginliği sunarken diğer yandan olayların gerçekliğini gizler ve bilgiye ulaşmada engel olur. "Dünya olaylarına açılma derecesinin en çoğa çıkarıldığı ama aynı zamanda da bunu sonuçlarına açılma derecesinin en aza indirildiği bir duruma ulaşıldı. Dünyanın gerçeklikleriyle ilgili bilgi ve haberleri veren ekran aynı zamanda bu gerçeklikleri görme ve bilme şokuna karşı da bir perde oluşturmaktadır".[302] Gerçekliğin üstünün örtülmesi toplumsal alanda yaşananlara karşı farkındalığın azalmasına neden olur. Medyanın yönlendirmesiyle egemen yapıların görmezden gelinmesini istedikleri gizlenir, gizlendikçe bu olaylar gündemden düşer. Medyanın gündeminde yer etmeyen bir durum, iletişimin altın çağını yaşayan dünyada toplumun hafızasından uzaklaşır ve unutulur.

3.2. Medya ve Hatırlama

Haber, belgesel, televizyon programları ve yeni medya araçları üzerinden üretilen içeriklerle hatırlatılmak istenen olaylar yeniden üretilerek kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmaktadır. Farklı mecralarda benzer yayınlarla, hedeflenen içerikler değişik yönleriyle sık sık sunulmakta ve akıllarda yer etmesi amaçlanmaktadır. Geçmişte kalan olay, medyanın sunduğu içeriklerle yeniden üretilmektedir. Bu sayede bireyin düşünce pratiği etkilenmekte hayatı algılama ve

[301] Sinan Sayrugaç, "Medyada Irak Savaşı ve Alternatif Medya", Ed. Meral Özbek, *Kamusal Alan*, İstanbul 2010, s. 739.
[302] Robins, 2013: 197.

bakış açısı yönlendirilmektedir.[303] Toplumsal hafızanın bireylerin hafızasında canlı tutulması, yer etmesi için inşa edilmesi gerekir. Her alana farklı biçimlerde sirayet eden medya araçları, geçmişin hatırlanması istenen bölümlerini içerikleriyle gündeme getirip canlı kalmasını sağlar. Siyaset ve sermaye güdümündeki medya, toplumun neyi nasıl hatırlamasını amaçlıyorsa o bağlamda bir gündem oluşturarak toplumsal dinamikleri harekete geçirir. Hatırlama ve hatırlattırma işlevini yerine getirmek için geçmişin izlerini taşıyan dizi, haber, belgesel ve programlar hazırlanır.[304] Hatırlamayı aktif hale getirmek için hazırlanan içerikler, geçmişin güncel değerlendirmesi ve ideolojik bir yeniden üretimle sunulur. Geçmişin tüm ayrıntılarıyla ve o günün bakış açısıyla hatırlanması mümkün değildir. Geçmişe dair izler daima vardır ancak hatırlanması için bir etki faktörü gerekir. Kitle iletişim araçları bu itici etkiyi yapmada etkin rol oynar. Medyanın yönlendirme gücünü kullanarak hatırlama işlevi sağlanır. "Özellikle yakın geçmişte cereyan eden siyasi ve ideolojik olayların yeniden kurgulanması ve televizyon aracılığıyla sunulmasıyla ön plana çıkarılan karakterler ve olayların dramatize edilmesi izleyicide bir özdeşleşme olgusu uyandırdığı, özellikle olayları yaşayanların geçmişi tekrar yaşadıkları görülmektedir. Bunun da kolektif belleğin inşasına yardımcı olduğu söylenebilir."[305]

Güçlü medya gösterilerinin toplumsal hafızanın şekillenmesine aracılık ettiğini belirten Kellner'a göre, medyaya yansıyan etkili ve sansasyonel imgeler bireyin anlam dünyasının inşası sürecinde etki gösterir. Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan terör saldırısında binalara çarpan uçakların ve sonrasındaki yıkık bina görselleri ekranlarda sıkı sık tekrarlanmış, olay küresel ölçekte hafızlarda yer etmiştir. Kellner, bu olayın Amerika'da birçok film ve programa konu olduğunu belirtir. Kellner'a göre, yaşanan üzücü olay politik bir malzemeye dönüştürülerek gündemin saptırılmasına aracılık etmiştir. Toplumsal hafızanın etkileyici imgeler kadar tarihsel hikâye ve siyasi söylemler de inşa edildiğini belirten Kellner, 11 Eylül olaylarıyla ilgili hazırlanan dizi ve filmlerle ilgili şu değerlendirmede bulunur:

---

[303] Ömer Özer, *Medya- Siyaset- Kültür*, Eskişehir 2013, s. 81.
[304] A, Ceren Başal Yıldız, "Dijital Oyunlarda Toplumsal Hafıza İnşasının Göstergebilimsel Analizi", *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2022, s. 769.
[305] Doyuran, 2017: 229-230.

> İki bölümlük bir televizyon filmi olan ve 2006'da, 11 Eylül olaylarının beşinci yıl dönümü arifesinde başlayıp 11 Eylül günü bitmesi planlanan *The Path to 9/11*, Cumhuriyetçilerin o gün yaşanan terör saldırılarının kökeni, anlamı ve hikayesini sağcı bir anlayışla inşa etmesinde önemli bir olay haline gelmiştir. *The Path to 9/11* filmi Disney şirketinin sahip olduğu ABC kanalında yayınlandı. Bu film, 11 Eylül olaylarını Clinton yönetiminin hatalarına bağlayan, Bush-Cheney yönetimini kahramanca mücadelelere ve kararlı eylemlerde bulunmaya sevk eden bir felaketin mirasçısı olarak sunan açık biçimde sağcı bir siyasi propaganda.[306]

Toplumların geleceğinin şekillenmesinde geçmişinin rolü büyüktür. Toplumsal hafıza, o toplumun ortak kültürünü ve hayata bakış açısını içerir. Ortak bilincin oluşmasına katkı sağlayan toplumsal hafıza, birçok kaynaktan beslenir.[307] Medyanın servis ettiği haberler ve içerikler, izleyicinin günün gelişmeleriyle ilgili bilgilenmesini sağlar. Medya içerikleriyle yaşanan olayları öğrenen bireyler için izledikleri birer hikâye niteliğindedir. Ancak bireyin maruz kaldığı medya içeriği, geçmişe dair yaşananların hatırlamasında ve anıların geri çağrılmasında aracılık eder. Toplumsal hafızanın inşasında medya içerikleri, hatırlattırma işlevini sağlamada etkili olur. Medya, geçmişin yeniden kurgulanıp güncele taşınmasında rol oynar. Medya içerikleriyle geçmiş, değişik görüşlerle yeniden işlenerek farklı biçimde öykülenir. Geçmişin hatırlanmasına zemin hazırlayan medyanın inşacı bir işlevi bulunur.[308]

Medya, algıların inşasında etkilidir. Medya içeriklerinde görülen her şey bir algının çevresinde hazırlanır. O algı da medya şirketinin benimsediği yayın politikasıyla ilgilidir. "Medyada yer alan; yapılan bir baskında evde silah bulunduğunu bildiren bir haberi takip eden medya kullanıcısı, bu silahı patlayıcı silah olarak algılar. Oysa evde bulunan bu alet herkesin evinde bulunan bir bıçak da olabilir çünkü hukuk dilinde bıçak da kesici bir silah sayılır. Bu nedenle kullanılan böyle bir ifade hukuk açısından doğru ancak insanları yanlış düşünmeye yönelttiği için bilgi açısından dezenformasyon içeren bir ifade sayılmaktadır."[309] Baskının yoğun olduğu toplumlarda medya, egemen güçlerin çıkarlarına göre hatırlanacak ve unutulacak

---

[306] Douglas Kellner, *Sinema Savaşları Bush-Cheney Döneminde Hollywood Sineması ve Siyaset*, Çev. Gürol Koca, İstanbul 2013b, s. 129-143.
[307] Seda Kandemir, "Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Instagram: TRT Arşiv Örneği:", TRT Akademi, Cilt: 7, Sayı: 14, 2022, s. 85.
[308] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler, Siyasal Uzlaşma ve Çatışma*, Ankara 2000, s. 9.
[309] Yoloğlu, 2021: 15.

olayları belirleyerek bu gündem üzerinden hareket eder. Toplumsal hafıza bu bağlamda, hegemonik olarak baskılanmaya çalışılır. Görece daha demokratik toplumlarda ise medya, karşıt fikirlerin görüşlerine yer vererek tartışma ortamı içinde ortak hafızanın inşası sürecine katkı sağlar.[310]

Medya araçlarının teknik ve yaygınlık anlamında üst seviyelere geldiği günümüzde politika, medya gösterisiyle iç içe bir konumdadır. Siyasetin tepesinde yer alan ve hükmetme gücünü elinde bulunduranlar, medyanın yönlendirme gücünü farklı şekillerde kullanmaktadır.[311] Medya gerçekliğin yeniden üretilmesinde etkin rol oynar. Poyraz'a göre, gerçeklik dilsel pratikler yoluyla desteklenip üretilmekte ve temsil edilmektedir. Medya, yayınlarını bir gerçeklik olarak üreterek ortaya ideolojik yapılanış sürmektedir. Salt gerçeklikle, medya üretiminden geçen gerçeklik arasındaki makas oldukça büyüktür. Kitlelere verilen mesaj ideolojik bir biçimlendirmedir. "…yani şeylerin evrensel, doğal ya da gerçekliğin kendisiyle bitişikmiş gibi gösteren bir temsil tarzıdır."[312] Görsel yayınlar, "insan gördüğüne inanır" önyargısını kullanarak gerçeği yalın şekilde sunduğu algısını yaratır. Görüntüler, izleyiciye sanki oradaymış hissi verir, onları olayın bir tanığı gibi konumlandırır. Oysa ki bir olayın görüntüsünü izleyici, kameranın açısından izler. O kamera açısı izleyiciye tek bir bakış açısı sunar. Olayın nasıl olduğunu neyin gözükmesi gerektiğini o kamera açısı ve görüntülerin haber metniyle üretilmesinin ardından izleyici görebilir. Televizyon iletisinin gerçekliğin çok katmanlı bir kurgusu olduğunu belirten Otan, iletinin katmanlarında farklı anlamların ve gerçekliğin gizlendiğini belirtir.[313]

Medya organlarında oluşturulan her içeriğin hedefinde belli bir kitle vardır. Hazırlanan içerikte kullanılan her imge önemlidir.[314] Yeni medya araçlarının yaygınlaştığı son 10 yıla kadar en etkili kitle iletişim aracı olan televizyon, sunduğu içeriklerle toplumu doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Televizyon, izleyiciyi yormadan ve fazla düşünmesine mahal vermeden mesajlarını iletme gücüne haizdir. Ses ve görüntü sunumuyla karşısındakine verilmek istenen mesaj rahatlıkla

[310] Asuman Susam, *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, İstanbul 2015, s. 92-93.
[311] Kellner, 2013b: 336-337.
[312] Poyraz, 2002: 17.
[313] Otan, 2014: 35-36.
[314] Işıl Zeybek ve Neslihan Şengürbüz, "Dili Yozlaştıran Televizyon", Küçükerdoğan, 2009: 47.

aktarılabilmektedir. Özellikle Türkiye gibi okuma alışkanlığı görece az ülkelerde fazla emek sarf etmeden mesaj iletiminin sağlanmasına yarayan televizyonun gücü kriz ortamlarında daha çok ortaya çıkmaktadır. Tüm toplumu ilgilendiren bir konuyla ilgili yapılan yayınlar, kitleyi olay hakkında bilgilendirmektedir. Kriz olayları karşısında yapılacak yanlış yayınlar kaosa neden olabilirken, doğru bilgilendirme yaşanması muhtemel olumsuz olayların önüne geçer. Bu tarz durumlar kamunun ve siyasi otoritenin medyanın gücüne en çok ihtiyaç duyduğu dönemlerdir.[315] Özellikle tüm toplumu ilgilendiren olaylarda siyaset aktörleri, yaşanan durumun nasıl yansıtılacağına müdahil olur. Bu müdahale bazen konuyla ilgili yayın yasağı getirmek olabilirken çoğu zaman olayın nasıl anlaşılması isteniyorsa onunla ilgili haber ve yayınların gerçekleştirilmesi biçiminde olur. Böylece o olayın hafızalarda nasıl yer edeceği ve nasıl hatırlanacağı kurgulanır. Yaşamın doğal akışında toplumu ilgilendiren birçok farklı olay meydana gelmektedir. Ancak bu olaylardan hangilerinin haber olarak değerlendirileceği medya şirketlerinin ideolojileri ve çıkarlarıyla ilgilidir. Ulusal çıkarlar, toplumsal barış ve ekonomik istikrar gibi bazı kavramların baskısıyla muhabirlerin bazı olayların gündem dışında bıraktığını belirten Akca'ya göre, basın mensupları arasında bir otokontrol gelişmiştir. Öğrenilmiş bir çaresizlik medyanın önemli bölümünde yer etmiş durumdadır. Egemen ideolojinin söylemi normalleşmiştir. "Muhabirler, bu süreçte çalıştıkları kurumun yapısı ve kurallarını anlar ve buna uyum sağlarlar. Haber değerlerine ilişkin kriterler de medya kurumundaki toplumsallaşma sürecinde benimsenir."[316]

Bireyin gördüğü, duyduğu ve okuduğu medya içerikleri ne kadar çok karşısına çıkıyorsa onu hatırlaması o kadar yoğun olur. Medyada sık görünen bir şeyin hafızada yer etmesi beklenen bir sonuçtur. Yazılı medya, toplumsal hafızanın oluşmasında belge niteliği taşımaktadır. Günlük çıkan gazeteler, aylık ya da haftalık yayımlanan dergiler, kendi dönemlerinde yaşanan olayları sayfalarına taşır. Bu anlamda geçmişe dönük bir araştırmada belli bir döneme ait bilgiler dönemin basılı yayın organlarında bulmak mümkündür. Basılı yayın organlarının geçmişe dair bir belge niteliği taşıdığı gerçeğini göz önüne alırken, o yayınlardaki içeriklerin dönemin egemen ideolojisi

[315] Nur Kalpaklıoğlu, "Küresel Dünyada Etkin Kriz Yönetiminin Adresi Televizyon", Küçükerdoğan, 2009: 227.
[316] Akca, 2009: 95.

bağlamında hazırlandığı gerçeği gözden kaçmamalıdır. Haberin gazetede hangi büyüklükte yer aldığı, metnin nasıl kurgulandığı ve hangi sayfada yer aldığı haberde yer alan olay veya fikrin hatırlanması ya da unutulması açısından önem arz etmektedir.[317] Medya, toplumun dikkatini belirli konu ve başlıklara yönlendirir. Konular ve olaylar ne kadar sınırlı olursa medya şirketlerinin onları medya ürününe döndürmedeki başarısı o kadar güçlü olur. Gerçek olayları, medya gerçekliğine çevrilirken iki farklı süzgeç kullanıldığını belirten Meyer'e göre, birinci süzgeçte haber değeri ölçütleri kullanılarak olayların seçimi düzenlenir. Toplumun dikkatini çeken, habere kendini yakın hissedeceği, içerisinde yaptıklarıyla dikkate değer ünlülerin bulunduğu haberler kitlelerin ilgisini çeker. Meyer, ikinci süzgecin sunum kurallarından oluştuğunu belirtir. Burada habere tiyatro, öykü anlatma, sosyal rol dramları ve habercilik ritüelleri gibi popüler kültür söylemleri eklemlenir. Her iki süzgeçte farklı kullanımlar için bir yapı oluşturur.[318]

İletişim teknolojisinin baş döndürücü gelişimiyle birlikte dijital ağların yaygınlaşması, kitlelerin daha hızlı iletişim kurmasını ve bazı olaylar karşısında organize olabilmesini sağlamıştır.[319] Yeni medya araçlarıyla aktif olarak iletimin içinde olan kullanıcılar, geleneksel yapılara kıyasla pek çok yenilikle karşılaşmaktadır. Yeni medya teknolojisi, medyanın kurumsal yapısının sarsılmasını sağlarken bir diğer yandan profesyonel olarak medyada çalışmayan kişilerin özellikle haber üretim ağına girmesine olanak vermektedir. Özellikle sosyal medya ağları, son yıllarda birer haber paylaşım alanı haline gelmiştir. Burada belirtilmek istenen medya kuruluşlarının paylaşımlarından ziyade tekil kullanıcıların sosyal medya gücünü kullanarak haber başlığı altında sundukları içeriklerdir. Her ne kadar medyanın haberlerinin güvenilirliği tartışılsa da yine de bu kurumlar haberleri belli kriterler üzerinden servis etmektedir. Oysa ki, sosyal medya sitelerinde birçok kullanıcı tarafından haber diye paylaşılan içeriklerin bir bölümü hiç gerçekleşmemiş olaylardır. Sosyal medya ağlarında misenformasyon ve mal-enformasyon sıkça görülmektedir.[320] Milyonlarca kullanıcısı olan sosyal ağlarda paylaşılan bir içerik, gerçekliği sorgulanmadan başka

[317] Doyuran, 2018: 71.
[318] Meyer, 2014: 76-77.
[319] Akyüz, 2021: 49.
[320] Ercan, 2021: 57.

kullanıcılar tarafından da paylaşılmakta ve en nihayetinde gerçeklik algısına bürünebilmektedir. Yeni medyanın geleneksel medyaya göre sunduğu özgürlük, bu yönüyle toplumun yanlış bilgilenmesi ve yönlendirilmesine neden olmaktadır. Yeni medya araçları, iletişim alanına getirdiği pek çok avantajlı yönüyle geleneksel medyanın alternatifi haline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının tamamı aynı amaca hizmet etse de yeni medya araçlarının kullanıcıyla karşılıklı iletişim halinde olması bu araçların hafızaya olan etkisini farklı kılmaktadır. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla milyonlarca imge dolaşıma girmekte dijital ortamda varlığını sürdürmektedir. İnsan nüfusunun büyük çoğunluğunun internet ve sosyal ağları kullandığı günümüzde, dijital ortama giren tüm içerikler hafızalarda da yer etmektedir.[321] Enformasyonun üretim ve dağıtım hızı günümüzde çok ileri boyutlara taşınmıştır. Ağ teknolojisi sayesinde herhangi bir bilgi ve veriye ulaşım ya da bunların transferi saniyeler içinde olabilmektedir. Medya aracılığıyla propaganda yapan ve kitleler üzerinde rıza oluşturmaya çabalayan egemen güçler, medyanın bu değişimine ayak uydurmaya çalışmaktadır. Geleneksel medyanın yanı sıra yeni medya üzerinden de simge ve semboller aracılığıyla hegemonya oluşturulmaktadır.[322]

Siyasi yapılar iktidara gelmek ve daha sonra siyaset gücünü kendileri açısından sürekli kılmak için toplumun desteğini almak zorundadır. İktidarda kalmada pek çok faktör etkilidir. Yapılan icraatlar ve temel siyasi görüşler kadar toplumun nasıl yönlendirildiği medya aracılığıyla hangi görüşlerin empoze edilmeye çalışıldığı da kilit rol oynamaktadır. İktidar ilişkilerinin büyük ölçüde insan zihninin imaj yapımıyla anlam inşası aracılığıyla şekillendirilmesine dayandığını belirten Castells, medyanın siyasetin her alanında olduğunu vurgulamaktadır. Kamuoyunun dikkatini çekmek ve belli fikirleri zihinlere işlemek için mesajlara ihtiyaç vardır. Medyada yer edinemeyen mesaj ve imgelerin topluma aktarılması imkansızdır. Mesajlarını ileten egemen yapılar ve güç sahipleri toplumun zihnine girebilmektedir. Medyanın "dördüncü kuvvet"ten daha fazlası olduğunu anımsatan Castells'e göre, medya iktidar oluşturma uzamıdır.

---

[321] J. Van Dijck, *Mediated Memories in theDigital Age*, California 2007, s. 48.

[322] Onur Önürmen ve Faruk Temel, "Görüntülere Yansıyan Ortak Dil ve Toplumsal Hafıza: Türkiye ve Venezuela Askeri Darbelerine İlişkin Hazırlanan Belgesellerin Göstergebilimsel Analizi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2020, s. 74-75.

Siyaset kurumu mesajlarını topluma iletme ve bu mesajların amacına ulaşmaları için medyaya ihtiyaç duyar.[323]

İktidarın meşruluğu toplumun desteğiyle ilişkilidir. Siyasetçilerin sürekli olarak medyada görülmelerinin iktidarlarının devamlılığı açısından yaşamsal çıkar olarak niteleyen Meyer, siyaset alanının medya sisteminin etkisi altında olduğunu belirtir. Bu bakımdan siyaset ve medya ayrılmaz birer parçadır.[324] Siyaset kurumu, egemenliğini sürdürmek için kamuoyunu peşinden götürmek zorundadır. Bunu yaparken başvuracağı ilk alan iletişimin gücünü kullanarak medya üzerinden propaganda yürütmektir. Toplumu etkilemek ve ortak yönlerine birleştirici mesajlar vermek için medya içerikleri farklı şekillerde kullanılır. Kitlelerin zihinlerinde yer ettikçe, siyasi yapı varlığını sürdürebilir. Toplumun ortak olarak benimsediği öğelere ulaşmak için toplumsal hafıza her zaman kullanışlı bir işlev görmektedir. Egemen yapının çıkarına yarayan fikirlerin benimsenmesi için medya içerikleri kullanılır. Kimi zaman etkisiyle sosyal ve siyasal alana doğrudan etki edecek bir olay medya gücüyle ustalıkla göz ardı edilerek unutturulurken kimi zaman ise temelde topluma tesiri oldukça sınırlı ancak iktidar açısından kullanışlı olan bir olay medyada parlatılarak adeta hafızalara kazınır. Siyaset kurumu kendisi açısından kıymetli bulduğu olayı sürekli gündemde tutarak hatırlanmasını sağlamaya çalışır. Yine benzer şekilde geçmişte yaşanmış ve etkisi bakımından anlam içermeyen olaylar farklı şekillerde gündeme getirilip topluma hatırlattırılmaya çalışılır. Herman ve Chomsky, iktidar ve güç sahiplerinin çıkarları bağlamında yaşanan olayları ele aldıklarını ve bu yönde propaganda yaptıklarını belirtmektedir. 1983 yılında Kore Havayolları'na ait bir uçağın Sovyetler Birliği tarafından vurulmasının Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Reagan'ın silahlanma politikası için zemin hazırladığını belirten Herman ve Chomsky'e göre, uçak düşürme olayı resmi düşmanı kötüleme kampanyasına ve beraberinde silahlanma planlarına olanak sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Kore uçağını düşürmesi ve bu olay üzerinden üretilen haberler Amerika ve müttefik ülkelerinde toplumun özellikle güvenlik konusunda manipüle edilmesi için bir fırsat doğurmuştur. Benzer bir şekilde 1973 yılında Libya'ya ait sivil bir uçağın İsrail

[323] Castelles, 2016: 235-236.
[324] Meyer, 2014: 108.

tarafından vurulması ise Batı'da haber anlamında pek bir karşılık bulmamıştır. "Değerlendirmedeki bu farklılık, New York Times tarafından net bir şekilde fayda temelinde açıklandı: 'Geçen hafta Sina Yarımadası'nda bir Libya yolcu uçağının düşürülmesinden kimin sorumlu tutulacağı üzerine sert bir tartışma faydalı bir amaca hizmet etmez.' Fakat Sovyet eylemi üzerine yoğunlaşmanın hizmet edeceği 'faydalı bir amaç' vardı ve bu olayın ardından muazzam çapta bir propaganda kampanyası başlatıldı."[325]

Hafıza, hatırlanan ve unutulanlarla tezahür eder. Hatırlama ve unutma bireysel gerçekleşse de toplumsal etki bağlamında olgunlaşır. Hatırlama ve unutma, egemen yapıların kontrolünde tutmak istediği eylemlerdir. Çünkü bir toplumun ortak hafızasına şekil vermek güç sahiplerinin çıkarlarının devamı açısından elzemdir. İktidarlar, medya ve diğer etki faktörleriyle hatırlanacak ve unutulacak olaylara müdahale eder. İdeolojik bir baskıyla hafızanın inşasına etki yapılırken, iktidarın çıkarına hizmet edecek olaylar hatırlatılır. Diğer yandan iktidarın aleyhine olan olaylar ve görüşler gündemden düşürülerek unutturulur. Egemen yapılar, medya aracılığıyla topluma dayattıkları ideolojiyle toplumun hafızasında yıkıma neden olur. Toplumsal hafızada yeri olan bir olay medyanın yoğun bir unutturma propagandası ve olayın çarpıtılmasıyla unutturulmakta, tam tersi şekilde biçimde de toplum için sıradan iktidar için önemli görülen bir olay medya gücüyle hatırlattırılmaktadır. "… bellekte yıkıma ve kurgulanmaya olanak sağlayan eğitim ve medya gibi araçlar, hatırlama unutturma, kolektif bellek inşa etme ve kolektif kimliği kurgulamada önemli ideolojik aygıtlara dönüşmektedir."[326] Medya araçları toplumsal hafızanın oluşmasına zemin oluşturan araçlar olduğu kadar hafızanın yeniden üretildiği ve dizayn edildiği alanlardır.[327] Bugün insanların kullanımında olan dijital bilgi ve belgelerin saklanmasını sağlayan teknolojik iletişim araçları hatırlamaya yardımcı olur. Bunun yanında medya içerikleri bugünün ve geçmişin yakalanmasına aracılık yapar. Bu aracılık çoğu zaman kitleleri yönlendirme bağlamında gelişir. Medya, bugün ve geçmişte meydana gelen toplumsal olayları kitlelere sunarak geçmiş ve gelecek arasında bir bağ oluşturur. Geçmişin ve güncelin topluma sunumu, ortak hafızanın şekillenmesine katkı sağlar. Medya araçları,

[325] Herman ve Chomsky, 2017: 102.
[326] Nilüfer Köşker, "Mekân ve Yer", *Sosyal Coğrafya*, Ed. Nurettin Özgen, Ankara 2018, s. 91-92.
[327] Başlar, 2018: 148.

zaman ve mekândan bağımsız bir biçimde hafızaya etki eder. “Bir fotoğrafın bir anı ölümsüzleştirmesi gibi medya da toplumun yaşadığı gelişmeleri hafızasına depolamaktadır.”[328] Medyanın ürettiği her içerik belli kriterlerin kullanılmasıyla hazırlanır. Burada yapılan üretimi, medya şirketlerinin ideolojisi ve hangi egemen yapıyla ilişkisi içinde olduğu belirler. Televizyonda görülen her karenin, gazetede okunan her bir satır yazının ve dijital ortamda sunulan her bir içeriğin bu bağlamda bir anlamı bulunmaktadır. Bu bakımdan medya araçları tekrar hatırlatma özelliğiyle hafızayı canlı tutar ve toplumsal hafızanın inşasını doğrudan etkiler.

[328] Bakar ve Budak, 2021: 1294.

SONUÇ

Medyanın birey ve toplumun düşünce iklimi üzerindeki etkisi ve bu bağlamda toplumsal hafızanın inşası sürecinin ele alındığı bu çalışmada, medya araçlarının hatırlama ve unutma pratikleri üzerindeki işlevsel rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada toplumsal hafıza kavramı ve kitle iletişim araçları kapsamlı olarak irdelenirken, egemen güçlerin kontrolünde içerikler üreten medyanın hafızayı şekillendirme süreci ortaya konmuştur. Toplumsal hafıza ortak anı, deneyim, bilginin devamlılığı, bunların sürekli olması ve yeniden üretimiyle meydana gelmektedir. Medya araçları, toplumun ortak anı, deneyim ve bilgilerinin yansıtılması ve bizatihi oluşturulmasında aktif bir konumdadır. Hatırlama ve unutma pratiklerinin örgütlenmesinde medya içeriklerinin gücü yadsınamayacak konumdadır. Medya, her koldan toplumla entegre haldedir. Halbwachs, anıların toplumsal olduğunu, bireyin kendi başına katıldığı olayları ve gördüğü şeyleri çevresindeki toplulukların deneyimleri üzerinden hatırladığına işaret eder. Bireyin kendi hafızasında varlığını bildiği fikir ve düşüncelerin çoğunlukla parçası olduğu toplumun görüşlerinden esinlenerek ortaya çıktığını belirten Halbwachs, hafızanın toplumsal alanda şekillendiğini anlatır. "Kaç defa bir gazeteden, kitaptan ya da bir sohbetten aldığımız düşünceleri tamamen şahsi bir kanıymışçasına ifade etmişizdir. Bu düşünceler bizim görme biçimlerimize o kadar uygundurlar ki, onların sahibinin kim olduğunu, biz olmadığımızı öğrendiğimizde şaşkınlığa uğrarız."[329]

Medya araçları, toplumsallığın oluşmasında ve ortaklıkların pekişmesinde etkin bir konumdadır. Toplumsal hafızanın meydana gelmesinde zaman, mekân ve tarihsel sürecin etkinliği medyayla farklı bir boyuta evrilir. Medya kuşaklar arası bağın kurulmasına aracılık eder ve toplumsal hafızanın aktarımında rol oynar. Kitle iletişim araçları, yazılı, görsel ve elektronik olarak sayısız veriyi barındırır. Bu haliyle aynı zamanda bir depo konumundadır. Üretilen ve kitlelere sunulan içerikler ortak görüş ve fikirlerin inşasına zemin oluşturur, belli istikamette benzer düşüncelerin oluşmasını sağlar. "Gelişen iletişim teknolojileri ile toplumun hemen her kesimine erişebilen

[329] Halbwachs, 2018: 30-56.

medya organları, hem büyük bir kitleye hitap etmekte hem de kapsamlı bir toplumsal bellek inşa etmektedir."[330]

Matbaanın icadından sonra gelişen teknolojiyle birlikte günün ve geleceğin ihtiyacına göre şekillenen kitle iletişim araçları toplumsal yapıya paralel bir gelişim göstermiştir. Bu araçlar her dönem farklı biçimlerde kullanılsa da kitlelerin kültürünü oluşturmadan bireyin zihin dünyasının şekillenmesine kadar pek çok alanda etkin bir rolde olmuştur.[331] Medya araçları, teknolojinin yaygınlaşması ve ucuzlamasıyla toplumun her katmanına girmiştir. İnsanlara ulaşmak, mesaj ve enformasyonu kitlelere ulaştırmak açısından medya oldukça kullanışlı bir araç konumundadır. Dünyanın her yerinde her gün, siyasal, sosyal ve ekonomik etkiler oluşturabilecek çok sayıda olay ve gelişme yaşanmaktadır. Elbette tüm bu olayların medyaya ayrıntılarıyla yansıması mümkün değildir. Ancak bu olaylar içinde toplumu en çok ilgilendirenlerden ziyade egemen güçlerin güdümünde olan medyanın seçtiği konular genel olarak topluma iletilir. Medya şirketleri kendi politikaları çerçevesinde, yaşanan olayların içinden bazılarını seçerek haberleştirir ya da farklı içerik türleriyle kamuoyuna sunar.

Medya mutfağında hazırlanan tüm içerikler, yeniden üretim sürecinin ardından topluma iletilir. Medya iletilerinin üretim ve tüketim sürecini "yeniden üretim" kavramıyla inceleyen Stuart Hall, ideolojiler, kurumsal bilgi ve üretim pratiklerine ilişkin kullanılan bilgilerin iletinin biçimlenmesinde etkili olduğunu belirtir.[332] Medya araçları salt gerçeklikten ziyade, belirli süzgeçlerden geçirilerek kurgulanmış içerikleri kitlelere dayatır. Kitle iletişim araçlarının kültürel ve ideolojik olarak kolonileştirildiğini belirten Hall'a göre, bu araçlar kitlelerin fikirlerinin oluşmasında etkin rol oynar. Toplumsallığın oluşmasında, ortak görüş ve fikirlerin inşasında medya imgelerinin etkisi bulunmaktadır. Hall, medyada sembolik iletilerin üretildiğini, olaylara anlam yükleyen kurgulamayla kodlama yapıldığını belirtir.[333] Medya araçlarının ürettiği içerikler kitlelerin siyasal, sosyal ve ekonomik olaylara bakış

[330] Bakar ve Budak, 2021: 1293.
[331] Babacan, 2017: 51.
[332] Stuart Hall, "Encoding/Decoding", *Culture, Media and Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79*, London 1980, s. 129.
[333] Stuart Hall, "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki", *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ed. Mehmet Küçük, Ankara 1994, s. 204.

açısında belirleyici konumdadır. Bu süreç, çoğunlukla doğrudan bir yönlendirmeyle gerçekleşmez. Ancak yaşanan bir olay, medya aracılığıyla izlendiğinden dolayı ekrana yansıyan görsellikte hangi anlatı var ise izleyicinin görüşü bu bağlamda şekillenir. Böylesi bir bağlam toplumun neyi, nasıl ve hangi açılardan bilmesi gerektiğiyle sınırlandırılır. Genel süreç bu yönde işler. Bu bağlamda toplumun hafızasının inşasında medya işlevsel bir rol oynar.

Medya hem bireysel hem de toplumsal düşüncenin gelişmesine doğrudan etki eden bir konumdadır. Yaşam tarzının oluşturulmasından kültürel hayata, ekonomik davranışlardan siyasi karar alma süreçlerine kadar insan yaşamının her noktasına bir yerden temas eder. Bu yüzden hükmetme gücüne hâkim olan yapılar için medya araçsal bir konumdadır. Medya içerikleri vasıtasıyla istenen her mesaj kitlelere ulaştırılabilmekte, bu mesajların zihinlere girmesi ve olgunlaşması mesaj bombardımanıyla sağlanmaktadır. Toplumu yönlendirmek ve herhangi bir konunun hafızada yer etmesini ve hatırlanmasını sağlamak için iletilen mesajlar kadar, kamuoyunun bilmesi ve öğrenmesi sakıncalı olan mesajların iletilmemesi de medya aygıtının hafızaya etkisi bağlamında önemlidir. Egemen güçler, kendi iktidarları açısından tehlikeli olan durumların göz ardı edilmesini sağlamak için de medyayı kullanır. Toplumsal düşüncenin şekillenmesinde hatırlatılan olaylar kadar unutturulan olaylar da etkilidir.[334] Medya, hatırlama ve unutma pratikleri üzerinde söz sahibidir. Özellikle toplumun genelini ilgilendiren konular üzerinde medya söylemi belirleyici bir rol üstlenir. Ortak bilgi ve görüşlerin şekillenmesinin temelini oluşturan faktörlerden biri olması nedeniyle toplumsal hafızanın inşasında medyayı güçlü bir düzenleyici olarak görürüz.

Kitle iletişim araçları topluma neyin aktarılıp neyin aktarılmayacağını belirlediği için toplumun görüşlerini açıkça tahakküm altına alır. Bu anlamda kitle iletişim araçlarının ideolojik işlevleri vardır. Üretim araçlarına sahip olan sınıfın, çağın düşüncelerinin üretim ve dağıtım araçlarına da sahip olduğunu belirten Marx ve Engels'in belirttiği üzere bu egemen yapılar medya araçlarının hegemonik gücünü kullanmaktadır.[335] Egemen sınıf, toplumu siyasal ve ekonomik olarak kontrol etme

[334] Önürmen ve Temel, 2020: 74.
[335] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Ankara 1992, s. 70.

çabasında olurken ideolojik olarak da kendi görüşleri çerçevesinde şekillendirmeye çalışmaktadır. Kendi dünya perspektiflerini kitlelere benimsetmek hedefiyle hareket eden bu anlayış, topluma renkli ve eğlenceli imgeler sunan medyayı kullanır.

İktidar odaklarının elinde şekillenen medya, hâkim sınıfın çıkarlarına göre olayları yorumlar. Yaşanan olaylar yeniden üretilerek topluma nasıl iletilmek isteniyorsa o kıvama gelene kadar haber ve içeriklerle sanal bir gerçeklik pompalanır.[336] Haberleri, televizyon programlarını ve halka sunulan içerikleri belli bir yöne hizmet etmek için üreten güç sahipleri, kitlelerin manipüle edilmesi için medyayı kullanmaktan çekinmemektedir. Medya aygıtına malzeme olabilecek her olay, egemen güçlerin lehine dizayn edilmeye çalışılır. Toplum, medyanın gündemiyle meşgul edilip kitle iletişim araçlarının hazırladığı ideolojik görüşün düşüncesiyle gündelik yaşamı görür. Bu göz de yeni medya ortamındaki bağlantısız girişimler ve istisnai şirketler dışında her zaman egemen güçlerin ideolojisiyle bakar.

Günümüzde medyanın kitlelere ulaşmada sağladığı verimli alan, kitlelerin düşünce pratiklerini ve hafızlarını belli bir istikamete çekmede güç sahiplerine istedikleri etkileşimi sağlamaktadır. Mevcut gerçeklerden çok medyanın kurguladığı gündeme maruz kalan toplum, birçok konuda medyanın ilgi gösterdiği olayları bilmekte ve güdümlü bir bakış açısıyla fikir sahibi olmaktadır. İnsanların gündelik yaşamlarının belirlenmesinde medya belirleyici rol oynar. Televizyonda izlenen bir program veya dizi, gazetedeki önemli olarak yansıtılan haber, sosyal ağlarda binlerce kez paylaşılan bir içerik, toplumun geneli tarafından konuşulmaya değer bulunur. İnsanların neyi konuşacağını tayin eden medya, kurguladığı içeriklerle toplumun olayları nasıl görmesi gerektiğini belirler. Düşünce ve görüşleri tahakküm altında olan bireyin hatırlama ve unutma pratiklerinin şekillenmesinde medya etkili olur.

Bir haberin ya da programın nasıl kurgulandığı, nasıl sunulduğu, yer aldığı medya kuruluşunun yayın politikasıyla ilgilidir. Olayların hangi bağlamda değerlendirileceğini izleyicisine sunan medya, iletilen içeriklerde kullandığı dil ve imgelerle tüm anlam sürecini etkiler. Medyanın kontrolünü elinde tutan egemen güçler, medya aracılığıyla toplumsal hafızayı iktidar yapılarının sürekliliği ve kendi

[336] Özsever, 2004: 138.

meşruiyetleri açısından canlı tutmaya çalışırlar. Bu bağlamda medyanın farklı yapıları devreye sokulur. Özellikle dünyada olup bitenlerle ilgili bilgi sahibi olunan haberler başta olmak üzere sunulan tüm medya içerikleri bir üretim alanıdır.

Günümüzde yeni medya araçları iletişimin boyut atlamasını sağlamıştır. Geleneksel medyanın daha durağan yapısı, internet ve sosyal medya uygulamalarıyla oldukça hareketli bir konuma evrilmiştir. Alana yeni bir bakış açısı getiren yeni medya, bireyin medyayla etkileşimini yeniden şekillendirmiştir. İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yeni medya araçlarının sunduğu imkanlar iletişimi farklı bir boyuta taşımıştır. Bu teknoloji ile iletişimde mekândan bağımsız eylemde bulunma imkânı elde edilmiştir. İnsanlar, evinden ya da ofisinden gerçek mekandaki eylemlerini sanal mekâna taşıma olanağı elde etmiştir.[337] İnternet, bilgiye erişimin ve verinin iletiminin saniyelerle ölçülecek kadar kısa zamanda meydana gelmesini sağlarken, medyanın kullanıcılara sunduğu bu yeni yapı anlam dünyasının yeniden üretilmesine neden olmuştur. Örneğin kamuoyunu ilgilendiren bir olayın gazete haberi olarak basılı bir yayın organında yer alması internetin yaygın olmadığı dönem öncesinde kıymetli bir durum iken, günümüzde ağ teknolojisi sayesinde yaşanan olaylar anlık biçimde farklı uygulamalar aracılığıyla dolaşıma sokulmaktadır. Her ne kadar yeni medya araçları meydana gelen olaylarla ilgili bilgilere ulaşımı hızlandırsa ve kamuoyunu ilgilendiren gelişmeleri sosyal medya ağlarında tartışma imkânı sunsa da bu mecralarda üretilen içeriklerin büyük çoğunluğu geleneksel medya araçlarını da kontrol eden yapılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde geleneksel medyanın yönlendirme ve düşünce yapısını tahakküm altına alma gücü, yeni medyayla birlikte daha da güçlenmiştir. Yeni medya aracılığıyla sunulan veri sayısı çok daha fazlalaşırken kitlelerin bundan etkilenmesi de buna paralel artmaktadır. Hafızanın şekillenmesinde yeni medyanın rolü en az geleneksel medya araçları kadar etkilidir.

Medya toplumsaldır, yeniden üretim süreçleri bu toplumsallığı da yeniden doğurur. Medyanın toplum ve birey üzerindeki etkisini bu yeniden üretim süreçleri bağlamında ele aldığımızda aslında karşılıklı bir sürecin işlediğini görürüz. Toplumsal

[337] Köşker, 2018: 99.

ilişkilerini medya dolayımında edinen insan, hafızasının hatırlama ve unutma pratiğini de bu eksende gerçekleştirir. Medyanın toplumsal ilişkileri bu şekilde etkilediğini ve medya içerikleriyle yaşamını yönlendiren kişiler üzerindeki gücünü düşündüğümüzde rahatlıkla medyanın hafızanın inşa sürecinde işlevsel olduğunu söyleyebiliriz.

Egemen güçler, politikalarını topluma kabul ettirmek için bazı olayları medya aracılığıyla manipüle etmektedir. Toplumun her alanına nüfuz eden medya araçları, bireyin davranış ve düşünce dinamiklerini doğrudan etkileme ve değiştirme gücüne sahiptir. Bu durumdan sıyrılmak gündelik yaşamın içinde savrulan birey için oldukça zordur. İş hayatındaki üretim sürecinde yoğun bir zaman geçiren birey, günün geri kalanında kitle iletişim araçlarının sunduğu sanal ortamda zihnini yormadan zaman geçirmektedir. Çalışma hayatı televizyon, gazete ve haber ajanslarında geçen biri olarak belirtmek istediğim şey, medyanın toplumun düşüncelerini etkileme de güçlü bir yapıya sahip olduğudur. Günümüzde medya ile tüm bağların kesilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda kritik husus, birey ve toplumun medyayı nasıl algıladığıdır. Medya araçlarının sunduğu her içerik, çalışmada üstüne basarak belirtildiği gibi ideolojik bir üretimin sonucudur. Bunun yanında medyanın olayları seçmesinden yayına sunmasına kadar geçen sürede birçok farklı süzgeç kullanılmaktadır. Medya okuryazarlığı, medyanın manipülatif yönünü en aza indirmede ve olup biteni daha yalın haliyle anlamada etkili bir yol olacaktır. Hayatı tek bir yönle ve bakış açısıyla değerlendirmenin sorunlar yarattığı gibi, medyayı da belli bir çizgide takip etmek o yapının yönlendirmesine maruz kalmaya yol açar. Bu açıdan değerlendirildiğinde hayatın her alanında uygulanabilecek tek kutuplu bakış açısından kurtulmak, çok yönlü okuma ve değerlendirmelerde bulunmak hem medyanın düşünce dünyası üzerindeki baskıcı rolünü azaltmada hem de toplumsal hafızanın yönlendirilmesini engellemede etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Y. (2001). *Kitle Toplumunun Açmazları Kültür Endüstrisi*, Şehir Yayınları, İstanbul.

Adorno W.T. ve Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner vd, Kabalcı Yayıncılık İstanbul.

Adorno, W.T. (2017). *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak vd, Metis Yayınları, İstanbul.

Adorno, W.T. (2016). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Nihat Ülner vd, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akca, E. B. (2009), "İdeoloji-Dil-Söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada Anlamın Toplumsal İnşası", *Medyada Gerçekliği İnşası Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış*, Ed. Parlak, İ. Çizgi Kitabevi, Konya.

Akın, B. (2018). "Kültürel Bellek ve Müzik" *Eurasian Journal of Music and Dance*, Sayı:13, ss. 101-117.

Akyüz, S. S. (2021). "Yeni Toplumsal Hareketlerde Sosyal Medya ve Manipülatif Haberlerin Etkisi: Boğaziçi Protestoları Örneği", *Dezenformasyon Çağı*, Ed. Akyüz, S. S. Eğitim Yayınevi, Konya.

Anderson, B. (2017). Hayali Cemaatler, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.

Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Atik, A. ve Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). "Toplumsal Bellek ve Medya", *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı:6, ss. 1-16.

Auge, M. (2019). *Unutma Biçimleri*, Çev. Mehmet Sert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Aydın, M. (2013). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar,* Açılım Kitap, İstanbul.

Babacan, M. E. (2017). *Sosyal Medya ve Gençlik*, Bir Yayıncılık, İstanbul.

Bakar, H. ve Budak, E. (2021), "Toplumsal Belleğin Oluşmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir İnceleme: 32. Gün Belgeselleri Örneği", *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt:14, Sayı:3, ss. 1287-1310.

Barbier, F. ve Lavanier, C. B. (2001). *Diderot'dan İnternete Medya Tarihi*, Çev. Kerem Eksen, Okyanus Yayınları, İstanbul.

Başaran, G. (2006), "Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası ve Tarihi Romanlar", *Kültür ve İletişim Dergisi*, Cilt: 10(2), Sayı:20, ss. 63-90.

Başer, S. (2006). *Toplumsal Aklı Anlamak,* Aytaç Yayınları, İstanbul.

Başlar, G. (2013). *Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijital Kapitalizm*, 15. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Baudrillard, J. (2015a). *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Baudrillard, J. (2015b). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Baudrillard, J. (2012), *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2018). *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek*, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Bergson, H. (1997). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev. M. Şekip Tunç, MEB Yayınları, İstanbul.

Biber, A. ve Turancı, E. (2014). "Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar, Hegemonya ve Propaganda", *Akdeniz Üniversitesi Fakültesi İletişim Dergisi*, Sayı: 21, ss. 28-41.

Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek,* Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Bourdieu, P. (2015). *Televizyon Üzerine*, Çev. Alper Bakım, Sel Yayıncılık, İstanbul

Bozkurt, V. (2005). *Değişen Dünyada Sosyoloji,* Aktüel Yayınları, İstanbul.

Briggs, A. Ve Burke, P. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'den İnternete*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Callinicos, A. (2015). *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış,* Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul.

Castells, M. (2016). *İletişim Gücü*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Castells, M. (2005*), Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür Cilt:1 Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cavalier, J. J. (2004). *Medya ve İletişim Teknolojileri*, Çev. Mete Çamdereli, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Cengiz, C.A. (2017). "Bergson Felsefesinde Bilinç, Süre, Madde ve Evrim İlişkisi Bağlamında Hayat", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:4, Sayı:7 ss.79-98.

Colingwood, R.G. (2017). *Tarih Tasarımı,* Çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?,* Çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Crowley D. ve Heyer, P. (2017). *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Çoban, M. (2013). "Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekân İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği", Ed. M. Tuna, *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt: 3 içinde, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ss. 667-675.

Dağdelen, M.Ç. (2018). "Kitle İletişim Araçlarının Tarihsel Gelişimi", Arslan, D.A, Arslan, G. *İletişim Sosyolojisi Medya-İletişim-Toplum*, Paradigma Akademi, Çanakkale.

Dalyalı, F. Ü. (2022). "Althusser ve Gramsci Açısından İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya", *International Journal of Social Sciences*, Vol: 6/1 Spring, ss. 86-98.

Debord, G. (2018). *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Dellaloğlu, B. (2018). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, Say Yayınları, İstanbul.

Demirel, S.D. (2019). *Eleştirel Ekonomi Politik Kuramı Işığında Dijital Medya ile Değişen Gazetecilik Pratikleri: Dijital ve Basılı Gazeteler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı.

Dijck, J.V. (2007*). Mediated Memories in theDigital Age*, Stanford Universty Press, California.

Doyuran, L. (2017). "Televizyon ve Sosyal Medya Çerçevesinde Medya Aracılığıyla Kolektif Belleğin İnşası", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, ss. 228-242.

Doyuran, L. (2018), *Tarih İçerikli Televizyon Dizileri ve Belgeselleri Üzerinden Kolektif Belleğin İnşası*, Cinius Yayınları, İstanbul.

Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev. Özcan Doğan, Doğubatı Yayınları, Ankara.

Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.

Dursun, Ç. (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*, İmge Kitabevi, Ankara.

Eaglaton, T. (2016). *Kültür Yorumları*, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Eco, U. (1991). "Göstergebilimsel Bir Gerilla Savaşına Doğru", *Enformasyon Devrimi Efsanesi Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*, Çev. ve Der. Yusuf Kaplan, Rey Yayınları, Kayseri.

Edy, J. A. (1999). "Journalistic Uses of Collective Memory", *Journal of Communication*, Spring, ss. 71-85.

Ercan, E. E. (2021). "Haber ve Misenformasyon Bağlamında Yeni Gazetecilik Pratikleri: Veri, Mecra ve Robot Gazeteciliği", *Dezenformasyon Çağı*, Ed. Akyüz, S. S. Eğitim Yayınevi, Konya.

Erdoğan, İ. Alemdar, K. (2005), *Popüler Kültür ve İletişim*, Erk Yayınları, Ankara.

Eroğlu, A. (2012). "Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, ss 81-102.

Ertekin, F. (2021), *Din Harp Futbol*, Vadi Yayınları, İstanbul.

Fornatale, P. ve Mills, J. E. (2017), "Televizyon Çağında Radyo", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Gramsci, A. (1986), *Hapishane Defterleri*, Çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul.

Groombridge, B. (1995). *Televizyon ve İnsanlar*, Çev. İbrahim Şener, Der Yayınları, İstanbul.

Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, Çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara.

Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*, Çev. Zuhal Karagöz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Hall, S. (1980). "Encoding/Decoding", *Culture, Media and Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79*, Hutchinson, London.

Hall, S. (1994). "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki", *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ed. Mehmet Küçük, Ark Yayınevi, Ankara.

Herman, E.S. ve Chomsky, N. (2017). *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, Çev. Ender Abadoğlu, BGST Yayınları, İstanbul.

Herman, E.S. ve Chomsky, N. (1999). *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*, Çev. Berfu Akyoldaş vd., Minerva Yayınları, İstanbul.

Hobsbawn, E. (2013). "Gelenekleri İcat Etmek" *Geleneğin İcadı*, Ed. Hobsbawn, E. ve Ranger, T. Çev. Mehmet Murt Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul.

İçen, M. ve Tuncel, G. (2019). "Toplumsal Hafızanın Siyasal Alan Tarafından İnşa Sürecinin Sosyal Bilgiler/Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları", *Turkish History Education Journal*, Cilt:8, Sayı:1, ss. 60-81.

İnce, B. G. (2010). "Medya ve Toplumsal Hafıza", *Kültür ve İletişim Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, ss. 9-29.

Kalpaklıoğlu, N. (2009). "Küresel Dünyada Etkin Kriz Yönetiminin Adresi Televizyon", *Televizyon Ve…*, Ed. Küçükerdoğan, B. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Kandel, R.E. (2019). *Belleğin Peşinde Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu,* Çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Kandemir, S. (2022). "Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Instagram: TRT Arşiv Örneği:", *TRT Akademi*, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 84-103.

Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal Hafıza Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, Ketebe Yayıncılık, İstanbul.

Karataş, E. O. (2015). *Geleneksel Gazetecilikten Dijital Gazeteciliğe Dönüşüm: Radikal Gazetesi Örneği,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı.

Kaymak, Ö. (2019). "1915 Tehciri ve Travmatik Bellek", *Türkiye'de Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Deneyim, Hafıza, Politika*, Ed. Sevgi Uçan Çubukçu, Derlem Yayınları, İstanbul.

Keleş, R. (2002). *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara

Kellner, D. (2013a), *Medya Gösterisi*, Çev. Zeynep S. Doğruer, Açılım Kitap, İstanbul.

Kellner, D. (2013b). *Sinema Savaşları Bush-Cheney Döneminde Hollywood Sineması ve Siyaset*, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul.

Kışlalı, A.T. (2000), *Siyasal Sistemler, Siyasal Uzlaşma ve Çatışma*, İmge Yayınevi, Ankara.

Köşker, N. (2018). "Mekan ve Yer", *Sosyal Coğrafya*, Ed. Nurettin Özgen, Pegem Akademi, Ankara.

Kurtdaş, M.Ç. (2018). "Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramında Kitle İletişim Araçları ve Toplumsalın Sonu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 11, Sayı: 3, ss. 2012-2023.

Küçükerdoğan, R. (2009), "Televizyon Eğlendirir mi? Yoksa", *Televizyon Ve…*, Ed. Küçükerdoğan, B. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Crowley D. ve Heyer, P. (2017), *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Le Bon, G. (2002). *The Crowd: A Study of the Popular Mind,* Dover Publications, New York.

Lefebvre, H. (2021). *Ritimanaliz Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*, Çev. Ayşe Lucie Batur, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Lukacs, G. (2006). *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev. Yılmaz Önder, Belge Yayınları, İstanbul.

Manovich, L. (2001). *The Language of New Media,* MIT Press, Cambridge.

Marx, K. (1979). *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul.

Marx, K. (2015). *Kapital I. Cilt*, Çev. Alaattin Bilgili, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

McLuhan, M. ve Powers, B.R. (2001). *Global Köy*, Çev. Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul.

McLuhan, M. (2017). "Radyoyu Anlamak", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum,* Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Meyer, T. (2014), *Medya Demokrasisi*, Çev. Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul.

Mills, C. W. (2017). *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskay, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Morley, D. ve Robins, K. (2011). *Kimlik Mekanları*, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mutlu, E. (2016). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ütopya Yayınları, Ankara.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara.

Oskay, Ü. (2005). *İletişimin ABC'si*, Der Yayınları, İstanbul.

Oskay, Ü. (2017). *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Oskay, Ü. (2016). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Otan, O. (2014). *Televizyonda Gerçeklik Algısı*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Outhwaite, W. (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev. Melih Pakdemir, İletişim Yayınları, İstanbul.

Önürmen, O. Temel, F. (2020). "Görüntülere Yansıyan Ortak Dil ve Toplumsal Hafıza: Türkiye ve Venezuela Askeri Darbelerine İlişkin Hazırlanan Belgesellerin Göstergebilimsel Analizi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 73-85.

Özer, Ö. (2013). *Medya- Siyaset- Kültür*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Özbaran, S. (2011). *Geçmişi Güncelleştirmek Tarihçi İmgesinden Medya Sözcülüğüne,* Tarihçi Kitapevi, İstanbul.

Özçetin, B. (2020). *Kitle İletişim Kuramları Kavramlar, Okullar, Modeller*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özel, S. (2012), "Yeni Medya'nın Temelleri Üzerine Bir Araştırma", *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, Cilt: 3, Sayı: 7, ss. 29-45.

Özsever, A. (2004). *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, İmge Kitabevi, Ankara.

Öztürk, G. (2017), "Bir Propaganda Aracı Olarak Radyo", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, ss. 157-174.

Postman, N. (2016). *Teknopoli Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu*, Çev. Mustafa Emre Arslan, Sentez, Sentez Yayıncılık, Bursa.

Postman, N. (2018). *Televizyon: Öldüren Eğlence*, Çev. Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Poyarz, B. (2002). *Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul.

Robins, K. (2013), *İmaj Görmenin Kültür ve Politikası*, Çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sarı, Y. (2019). *İran'da Bir Futbol Kulübü Traktör Sazi ve İran'daki Türk Kimliği*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tarıtışma,* Çev. P.B. Charum ve Deniz Ekinci, Metis Yayınları, İstanbul.

Sayrugaç, S. (2010), "Medyada Irak Savaşı ve Alternatif Medya", Ed. Meral Özbek, *Kamusal Alan*, Hil Yayınları, İstanbul.

Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*, Çev. Selim Güzelsarı, vd. Babil Yayınları, İstanbul.

Sevim, Z. (2019). "Toplumsal Bir Hafıza Yaratma Gücü: Medya / "Yeni" Medya", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 63, ss. 673-679.

Sterling, C. ve Kitross, J.M. (2017), "Radyo Programcılığının Altın Çağı", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Bir Tarihi,* Çev. Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul.

Tapscott, D. (1996). *The Digital Economy: Promise and Peril in The Age of Networked İntelligence,* McGraw-Hill, New York.

Taş, O. (2017), *İletişim, Medya ve Kültür Anahtar Kavramlar*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Temir, E. (2020). "Deepfake: New Era in The Age of Disinformation & End of Reliable Journalism", *Selçuk İletişim*, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 1009-1024.

Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite*, Çev. Serdar Öztürk, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Thompson, J. B. (2017). "Haber Ticareti", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Thompson, J. B. (2011). "Haber Ticareti", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Crowley D. ve Heyer, P. Çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Toruk, İ. (2008). *Gutenberg'den Dijital Çağa Gazetecilik*, Literatürk Academia Yayınları, İstanbul.

Tuğrul, S. (2014). "AVM'li Hatırlama ve Unutma", *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss .16-33.

Uygur, K. H. (2020). "Kutsal Mekân Bağlamında Gündelik Hayatın İzinde Mekânın Dönüşümü: Mardin Süryani Kilise ve Manastırları", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:4, ss. 130-146.

Wertsch, V.J. (2015). “Paylaşılan Kolektif Anıları Nasıl Yapılandırırz?”, *Zihinde ve Kültürde Bellek,* Ed. Boyer, P. ve Wertsch, Çev. Yonca Aşçı Dalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yağlı, S. (2009). “Direne(meye)n Aktörlerin Galibiyetsiz Savaşımı: Gerçeklik ve Medyadaki İnşası”, *Medyada Gerçekliği İnşası Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış*, Ed. Parlak, İ. Çizgi Kitabevi, Konya.

Yoloğlu, N. (2021). “Aktüel Enformasyonun Yeni Yol Haritası: Dezenformasyon”, *Dezenformasyon Çağı*, Ed. Akyüz, S. S. Eğitim Yayınevi, Konya.

Yıldız, A. C. B. (2022). “Dijital Oyunlarda Toplumsal Hafıza İnşasının Göstergebilimsel Analizi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 767-800.

Zeybek, I. ve Şengürbüz N. (2009). “Dili Yozlaştıran Televizyon”, *Televizyon Ve…,* Ed. Küçükerdoğan, B. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Yengin, D. (2009), “Televizyon ve Şiddet” Yoksa”, *Televizyon Ve…*, Ed. Küçükerdoğan, B. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Zobar, A. J. (2019). *Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında Frankfurt Okulu’ndan Günümüze Birey, Tahakküm ve Özgürlük İlişkisi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan ve Toplum Araştırmaları Anabilim Dalı.